Записки НТШ

1900, кн. V, т. 37

Рік IX. Р. 1900 кн. V. Т. XXXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциею

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

IX Jahrgang. 1900, V B. B. XXXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Вийшло 1. (13). VI. 1900.

Зміст XXXVII тому.

1. Ковтки т. зв. „київського типа“ у сучасних Кавказців, подав Михайло Грушевський . с. 1—4
2. *Карпаторуське письменство XVII - XVIII віків, подав Др. Іван Франко . . . . с. 1 - 91
3. Археольоґічний з'їзд у Київі, подав Микола Княжевич . . . . . с. 1—11
4. Miscellanea: а) Довжанське Четвероєвангелиє под. др. І. Франко; б) Незвістний лист Мазепи до міста Львова, под. С. Томашівський; в) Два автоґрафи Францішка-Смольки, под. др. Ів. Франко с. 1—16
5. Наукова Хроніка: Огляд західно-европейської літератури по культурній і полїтичній істориї, істориї літератури й штуки, за 1899 р., подає др. М. Кордуба: I. Історіозофія, помічні науки істориї, загальні публїкациї. II. Старинні часи . . с. 1—28
6. Бібліоґрафія (рецензиї й справоздання, зміст на с. 43) с. 1—44

Реферати призначені на київський археольоґічний з'їзд означені зьвіздкою *).

Inhalt des XXXVII Bandes.

1. Die Ohrringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von Michael Hruševśkyj . . S. 1—4
2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. Ivan Franko . . . . S. 1—91
3. Der Kijever Archäologen-Congress, von Nicolaus Knjaževyč . . . . . S. 1—11
4. Miscellanea . . . . . S. 1—16
5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum S. 1—28
6. Bibliographie . . . . . S. 1—44

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seite des Buches.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Ковтки „київського типа“ у сучасних Кавказців.

подав

М. Грушевський.

В своїм рефератї про Молотівський скарб[1]) я між иньшим застановив ся над так званим київським ковтком (дротяний обручик з трома металїчними насадженими на нього і прикрученими галочками); я вказав на варияції сього типа, його розповсюдженнє та розвій, який можемо слїдити на підставі більш або меньш докладно датованих находок. Я спімнув там і про кавказький вариянт старих осетинських могил: срібні, гладкі галочки, форми жолудя, одначе не міг ще щось близше сказати про ковтки сього типа, які й теперь ще уживаються кавказькими тубильцями.

Перший раз я побачив на виставі одного азиятського золотника у Владикавказі ковтки сього типа в 1896 р. Літом минулого року удало ся менї купити пару таких ковтків, срібних і позолочених, доброї роботи, за сьмішну цїну півтора рубля. Коли показав я їх одному видніймому українському археольоґу, він на хвилю не вагав ся признати в них предмет нашої старої штуки, новий вариянт київського ковтка з якоїсь київської розкопки. І дїйсно, ся пара ковтків як би що йно вийшла з якої київської робітнї XI—XII в.

На долученім рисунку подано один такий ковток в натуральній великости. На срібний дротяний кружок посаджені три

[1]) Записки т. XXV і XXXI.

однакові галочки; ріжниця тільки в тім, що вони не нанизані на дріт, а присаджені (прильотовані) до нього: се ослабленнє первісного типа, котрого слїд заховав ся в тоненькім дротику, що обвиває дріт між галочками: коли галочки насажували ся на дротяну обручку, він мав на метї примоцувати сї галочки (що сидїли на нїй зовсїм свобідно), аби не їздили по дротї; тепер, коли галочки й без того прильотовані до дротяної обручки, сей дротик властиво безпотрібний, се пережиток давнїйшого типа.

Галочки ажурні, кожда з них зложена з двох половинок — чашочок, прильотованих до себе, а знову кожда половина зложена з шести листків; листок складаєть ся з бляшаної дужечки, заповненої звитком фїлїґранового дротика, в формі цифри 8; кожда галочка закінчена срібною перлинкою, всадженою в гнїздо, зроблене з фїлїґранового дротика.

Серед ріжнородних варияций ажурних ковтків староруських находок можемо вказати типи й досить зближені до сього кавказького ковтка. Нпр. між ковтками переяславської нахідки 1885 р. маємо оден, котрого галочки зложені з чашочок вправдї не з двох, але з трох, з котрих кожда зложена з шести листків— дужечок, з перлинкою посередині (Кондаков,— Русскіе клады I таб. XII. 10); з другого боку підходить сюди широко розповсюднений тип галочки, що складаєть ся з очків, з котрих кожде знову зроблене з кількох звитків фїлїґранового дротика (нпр. Кандаков ор. с. таб. IV 1, 2, 4, 5, 9, 10). Галочки кавказького ковтка розвивають далї сї вариянти.

По словам золотника, такі ковтки досї уживають ся гірняками околиць Владикавказа (правдоподібно — Осетинами); що

маємо до діла з предметом і технікою дуже розповсюдненою, показує й сьмішно мала ціна сеї — як бачимо, дуже скомплікованої й досить делікатно виробленої окраси.

Її детайлї не стоять одиноко: в виробах місцевого золотництва можна на кождім кроці стрінути подібні. Наприклад, головка сього ґудзика (від осетинського станика, подана в натуральній великости) в меньшій і трохи простїйшій формі повторяє галочку ковтка. Головки аґрафа (що нашивають ся на грудях станика осетинських дам), з котрих подаю тут одну — меньшу, дають модіфікацию тогож типа: чашочка з шести листків, заповнених філїґрановим звитком, що кінчить ся срібною перлинкою, і т. и.

Тепер само собою насуваєть ся питанне, як пояснити собі се істноване на далекім Кавказї нашого київського ковтка?

Припустити, що предмет староруської штуки, якийсь руський винахід перейшов і так сильно загнїздив ся на північнім Кавказї, досить трудно: стичність північно-кавказької культури з київською (через Тмуторокань) не була дуже трівка й інтензивна; з другого боку, як ми бачили, кавказький ковток не стоїть одиноко в місцевім золотництві, тим часом як для ажурних галочок наших давніх ковтків не богато знайдемо паралелїв в староруськім золотництві. Тож правдоподібнїйше думати, що на Руси й на Кавказї сей ковток — взагалї, й специяльно — ажурний явив ся з одного спільного джерела. Якого?

Два спільні джерела можуть бути а ргіогі прийняті для Руси й Кавказу, одно — Византия, котрої культура якийсь час сильно впливала на грузинську й осетинську, друге — Схід:

Персія, Сирія. З сих двох джерел в данім разї я уважав би більш правдоподібним се друге — східне.

Се вже, розуміється ся, я схожу на ґрунт здогадів і гіпотез, бо для аналізи орієнтальних впливів у нашій давній культурі й штуці зроблено ще небогато, але мині здається ся вповні правдоподібною гадка, що нпр. в так улюбленім в староруській штуці дрібно-перлястім орнаменті, в різблених круглих бляшечках маємо ми орієнтальні мотиви. Супроти того й гадка, що трехгалочний ковток взагалї й ажуровий — спеціяльно, прийшов до нас зі сходу, здається ся менї зовсім можливою.

На закінченнє піднесу, що в сучаснім кавказькім золотництві можна знайти й більше паралель для нашої старої штуки. От хоч би той осетинський ґузик — чи не пригадує він нам (відкинувши головку) київських ґузиків (що правда — далеко простійших) з нахідки 1880 р. (Кондаков ор. с. таб. II), або ще більше — ґузиків рязанського скарба 1822 р., де боки ґузика вже заповнені, які і на сім кавказькім, філіґрановими звитками, що правда завитками — більш штучними, ніж більш примитивний рисунок кавказького ґузика.

10 (22). I. 900.

Карпаторуська література XVII—XVIII віків.

Подав Др. ІВАН ФРАНКО.

Дослїд історії лїтератури по териториям у нас доси майже не початий, хоча приклад дослїдів полїтичної і социяльної історії рїжних територий нашого краю, з такими гарними успіхами ведений в остатнїх десятках лїт, повинен би був заохотити до анальоґічної праці і на історично-лїтературному полї. Правда, досліди над істориєю української лїтератури, особливо давнїйших вікiв, на українськім ґрунтї доси загалом не дуже широкі. Маємо цінні моноґрафії, але одинока проба цїлости, зроблена пок. Огоновським, не сповняє навіть задач порядної бібліоґрафії. Та при тім в часї, коли пок. Огоновський писав перший том свойого компендіюма, справа дослїдів територияльних відмін і течій лїтературного руху і де інде (прим. у Поляків) тілько що дискутувалась і від тоді, можна сказати, майже й не поступила наперед по за деякі надто апріорні і невдатні проби.

У нас поставив справу на широкім науковім ґрунтї у перве Драгоманов у своїх статях про галицьку й українську лїтературу, хоч і він не встеріг ся в тій праці від надто поспішних і наскрізь ненаукових розріжнень (прим. розриваючи Тургенева на росийського і великоруського, Гоголя на південно- і обще-руського писателя і т. д.). Виразнїйше підчеркнено прінціп студіованя писателя в звязку з териториєю, на якій і для якої він працював, у його статях про Квітку і Шевченка (Громада т. IV). Але публіцистична і полемічно-тенденційна закраска шкодила тим статям, так що тілько в звісній рецензії проф. Дашкевича на „Очерки“ Петрова ми одержали перший широкий і строго мето-

дольоїчно виконаний огляд української літературної історії від Котляревського аж до 60-тих років. Розвій укр. літератури в звязку з суспільним житєм, місцевими традиціями і інтересами показаний тут дуже гарно і широко; укр. література являєть ся випливом дійсних духових потреб, випливом історії і розвою даної території.

Від часу виданя праці проф. Дашкевича зроблено дуже мало для того, щоб провести далі, розширити і поглубити його досліди. Певна річ, материялів прибула й прибуває раз у раз велика сила, але брак тямущої руки, що вміла-б визискати їх. Особливо соті роковини виданя Енеіди і початку нової укр. літератури оживили на ново питанє про перші незначні початки тої літератури, тих язикових і літературних форм, у яких вилила ся талановита діяльність Котляревського. Звернено увагу на попередників Енеіди — гумористичні вірші, інтермедиї, драми; в цїлім ряді моноґрафій Дашкевича, Грушевського, Житецького, Сумцова і иньших осьвітлювано чи то поодинокі питаня, чи більші їх комплєкси, а проф. Петров, і в остатнїм роцї Житецький дають проби огляду всего письменського дорібку України в XVIII. в. Та коли праця Петрова своїм обсягом занадто тїсна і обмежаєть ся майже на самий Київ з його „Академією“, в праці Житецького видно вже бажанє роздивити ріжні центри письменської праці і ріжні її форми — православні й унїятські, то-б то східні й західні.

Правда, і ся найновійша праця, при всїх її добрих прикметах, не може вичерпати теми. Одно тому, що автор обмежив себе на дослїдженє ґенезіса Енеіди, а друге тому, що великі обшири досліду, великі території, де була своєрідна духова і літературна робота, лишають ся д. Житецькому невідомі задля браку опубліґованого материялу. Одною з таких невідомих доси територий я вважаю нашу Карпатську Русь, то-б то весь обшир Карпатських гір заселений Русинами починаючи від Спішу на заході і доходячи до Кімполюнґа на Буковинї, разом з досить широкими підгірями на північ і на південь Карпат, по Перемишль, горішнїй Днїстер, Прут і Черемош з одного, над Угом, Лаборцою і горішньою Тисою з дрyґого боку. Етноґрафічно се (з виємком найдальших західнїх осад) територия найчистїйше заселена Русинами, з найменшим процентом чужинців, найменше винародовлювана і найконсервативнїйша в захованю свого типа, своєї мови, звичаїв і способу житя. Історично се територия найменше шарпана чужими наїздами, найзатишнїйша; хвилї історичних

катастроф, що потрясали иньші частини нашої вітчини, сюди доходили в дуже ослабленій формі: козацькі рухи 1648 — 49, шведські напади, на Угорщині боротьба Куруців з Лабанцями — от і все. Та рівночасно суспільний побут народа був тут не такий тяжкий, як де інде. Країна переважно лїсиста, бідна на хлїб, робила неможливим заведенє панщизняного гнету, давала богато поля до кочового, пастирського або й розбійницького житя. Часті неврожаї змушували з давна гірняків періодично шукати заробітків по долах; відси їх цїкавість до новинок, до авантур і сьмілих вандрівок. Осьвіта в тих сторонах з давна була мінїмальна, держала ся в селї звичайно в якійсь попівській родині. Се мало той добрий бік, що релїгійна пропаґанда, протестантська, унїятська чи католицька, не горячила тут нїкого. На прості обставини житя вистарчала проста етика, а для доґматичних тонкостей не було зрозуміня.

Про спеціяльне письменство, яке могло істнувати на тій території в XVII—XVIII в., доси не було мови. Воно спочивало в рукописах розсипаних по курних мужицьких хатах, дяківках або парафіяльних горищах; маса памяток без сумнїву затратилась, нераз на наших очах, а те, що було звісне, прим. невеличка публїкация дра Ом. Калитовского, могло вважати ся якимсь спорадичним, виємковим явищем. Люди, що мали в руках більше число рукописних памяток сего письменства, прим. о. Петрушевич, дивили ся на них з погордою за їх буцїм то попсовану польсько-руську мову, або публїкували з них (тай то некритично) тілько дрібні шматочки (вкажу на томи Петрушевичевої „Своднăй Лѣтописи“). Тілько в остатнїх роках, по части рядом щасливих випадків удало ся розшукати значнїйше число рукописів, із яких ми можемо хоч у приближеню виробити собі образ духового житя і писменських інтересів на тій території. Видані мною два томи „Памяток українсько-руської мови і літератури“ подали вже досить значне число текстів і позволяють робити деякі виводи. Але те, що опубліковано в тих томах — тілько мала частина того рукописного материялу, який був доступний менї. От тим то я бажаю на основі рукописів, яких детальні описи подані в додатку до отсеї статї, показати хоч із дебільшого характер і розвій того Карпаторуського письменства, що по моїй думцї в XVII—XVIII в. виявило до певної міри свою окрему фізіономію і повинно заняти своє місце в загальній конструкциї нашої літературної істориї як один із її добре обрисованих типів.

Що наперед усего треба вважати характерною прикметою сего письменства, так се його популярність. На Карпаторуській території в XVII—XVIII в. не було руських значнійших шкіл анї просьвітних центрів, отже не було для кого писати по вченому, по церковному. За те тут, особливо в західній части сеї території, в Перемищинї, Сяніччинї, Сандеччинї і на Спішу, чи то через сусїдство до Мазурів і Словаків, чи через які невідомі нам впливи, прим. протестантизму, вчасно виростає потреба проповідництва, навчаня народа народньою мовою. Варто пригадати, що в тих сторонах ще в половинї XVI в. дуже голосною і рухливою була купка людей, що хилили ся до протестантизму, в їх числї Станїслав Оріховський, син руського сьвященника, що сам себе завсїгди називав Русином і значно перед руськими полемістами написав книжку в оборонї руського обряду, особливо-ж права сьвященників на женячку. В Сандецьких горах якийсь час був центр соцінїянства, були школи, проповіді — певно по латинї, для панів, але дещо з того могло дійти й до руських сьвященників. Пригадаю, що й таємниче доси посланиє Половця Смери до Володимира якимось робом вяжеть ся з Перемишлем, де його мав знайти по церковному і перекласти на руську, то-б то близьку до народньої, мову Андрій Колодинський, диякон із Вітебська[1]). Чи Колодинський був автором сего апокріфічного послания, як догадуєть ся Малишевський, чи нї, в усякім разї вказівка на Перемишль як на місце, де буцїм то заховав ся старий його оріґінал і де зладжений був переклад на новійшу мову, має деяке значінє. Як певного рода противдїланє протестантській пропаґандї в тих сторонах можна би вважати „Другий лист небесний“, апокріф, що буцїм то був доповненєм до першого листа, то-б то звісної „Епистолiи о недѣли“. Сей другий лист небесний, на мові досить близькій до народньої, був зложений при кінцї XVI в. десь у Перемищинї (див. Додаток I) і визначаєть головно тим, що з великим натиском підносить конечність заховуваня постів, проти котрих виступали протестанти. Відгук антипротестантської полеміки бачимо ще в половинї XVIII в. в рукописї о. Іллї Яремецького-Білахевича (дод. XVI).

Та про те, полемізуючи з протестантами на таких пунктах, як пости або шанованє образів, руське духовенство могло від них

[1]) Малышевскій, Подложное письмо Половца Ивана Смеры (Труды III археологическаго съѣзда, Кіевъ, 1878, т. II), ст. 307 — 316.

брати собі приклад проповідницького запалу. Правда, те духовенство було невчене, і йому треба було дати в руки підручники, готові проповіди. Поки їх не було на руській мові, духовні, особливо по селах, хапали польські „Postylle“, протестантські і католицькі. І так біографи польського письменника Миколи Рея (родив ся і жив у Журавні над Днїстром) подають — не знати чи факт, чи анекдоту, що руські духовні відчитували в церквах замість власних проповідей казаня із його „Postylli“, а один навіть звик був говорити, забираючи ся до такого читаня: „Послухайте, християне, казаня сьвятого Рея“[1]). А який міг бути вплив сего оріґінального сьвятого, легко зрозуміти, коли пригадаємо, що його „Postylla“ наїжена злобними нападами на католицьке духовенство, а між ілюстрациями поміщеними в ній знаходимо прим. образки папи, латинських епископів і кардиналів у звірячих шкурах і з вовчими мордами, або Єзуітів як злодіїв, що по ночи по драбині лізуть у вікно дому, коли тимчасом папа і епископи вилазять із нутра тогож дому на дах дірами проломаними в дасї (див. Postylla, вид. 1571 р. ч. II, к. 187 і ч. III, к. 344). От тим то не диво, що для противдїляня таким впливам православні ще в кінцї XVI в. приступили до виданя т. зв. Учительного евангелия, то-б то коротких проповідей на всї неділї і сьвята цїлого року. Перше таке „Євангеліе толъковое“, зложене мовою близькою до народньої української, вийшло в Вільнї 1595 р. Як дуже на часї була ся книга, видно з того, що швидко треба було нових видань. І так 1606 р. видає Болобан у Крилосї в церковно-славянськім перекладї „Учительное Євангеліе“ Каллїста „въ wбщiю ползѕ великоумнитомѕ россiйскомѕ родѕ“; сю саму книгу передруковано 1616 р. в Вільнї, а вже 1619 р. виходить у Рохманові „Учительное Євангеліе“ Кирила Транквілїона Ставровецкого, що було потім передруковуване 1668 і 1696 р. в Уневі. Того самого 1619 р. вийшло якесь Учительне евангелие в Могилеві, а 1643 в Яссах (Каратаевъ, Описаніе 357, 358, 504). Що однак і сї друковані виданя не вистарчали для потреб церкви, се бачимо з великого числа писаних екземплярів, які заховали ся до наших часів. Лишаючи на боцї иньші околиці України-Руси я згадаю тут тілько про ті Учительні евангелия, що були списані на Карпаторускій території. І так у нинїшнїм Жидачівськім повітї, в с.

[1]) Bronislaw Zawadzki, Mikołaj Rej z Nagłowic. Lwów. 1875, стор. 63.

Човганах була списана в р. 1603 „Книга Євангеліе выкладное“ (Петрушевичъ, Сводная Лѣтопись в Литератур. Сборн. Матицы 1872—73, стор. 21); ся книга була до недавна в посіданю пок. Миколи Устіяновича. В р. 1635 списав сьвященик Тимофій у Височанах, теперішнього Сяніцкого пов., Учительне євангеліе „малорусскимъ нарѣчіемъ“, як подає о. Петрушевич (op. cit. 75), що бачив сю книгу в бібліотеці Народного Дому. В бібліотеці капітульній у Перемишлі маємо аж 9 копій Учительних євангелий із XVII в., а з них бодай деякі на народній мові. До таких належить євангеліе сьвящ. Яворського, писане також десь у Сяніцких горах і євангеліе Стефана Рихвальського, писане 1666 р. у Рихвалтї; о Петрушевич (op. cit. 147) твердить, що се копія виданя Печерської Лаври з р. 1637, але в тім роцї ані загалом у Печерській Лаврі нїяке Учительне євангеліе не було видане. З половини XVII в. походить також Угроруське Учительне євангеліе, писане в Данилові, віднайдене д. Гіядором Стрипським; із сего євангелия були проби тексту опубліковані в моїй збірцї апокріфів (Памятки II, 98 — 100, 101—102, 112—116, 220—221); опис рукопису подаю в додатку II. На угорській Руси списане було й те Учительне євангеліе о. Теодора Дулишковича з р. 1673, про яке подав звістку др. В. Охримович (Записки XIX, Misc. 4—6).

Щоб зрозуміти важність докладного простудіованя всїх Учительних євангелий, як друкованих (особливо вид. з 1595 і Транквілїонового) так і писаних, не завадить додати, що майже ані одна копія не передає докладно оріґіналу, а в писаних Учит. еванг., навіть там, де в титулї виставлено якогось сьвятого отця, можна здибати вставки самого переписувача, черпані з найріжнїйших жерел, не виключаючи й народнїх традиций та вірувань, як ось прим. бачимо і в Данилівськім Учит. євангелию. Не маючи змоги присьвятити сїй темі докладнїйшої працї, я рад би бодай заохотити до неї декого з наших молодших учених.

До типу Учительних євангелий прийдеть ся мабуть зачислити і той рукопис, що описаний у додатку під III яко „Староміський рукопис“. Се властиво уривок якоїсь більшої цїлости, знайдений недавно одним нашим товаришем — у виходку одного сьвященника в Староміськім повітї. До сім'ї Учительних євангелий можна зачислити сей рукопис тому, бо подає мовою близькою до народньої переклади уступів євангелий на всї неділї в роцї і дає до них декуди короткі поученя; але по над се він дає дещо таке, чого нема звичайно в Учительних євангелиях, а власне

переклади перікоп апостольських писань на тіж неділі і навіть на поодинокі дні кождого тижня, а в відділі празників господських і богородичних дає також ширші оповіданя та леґенди, що дотикають ся тих празників, і переклади деяких церковних гимнів та стихир, що співають ся в ті празники. Для якої ціли міг бути зложений сей рукопис? Перша часть очевидно має на меті уживане його в церкві, звісно, не для відправи, а для проповіди та поучень, але яку мету мала друга часть? Ми бачимо в ній перехід від типу старших Учительних євангелий до пізнійшого типу популярних „Соборників", про які зараз буде мова, заповнених оповіданями, апокріфами, житиями сьвятих, леґендами та притчами. Новістю треба вважати поученя держані в лірично-риторичнім тоні і зложені в значній части з церковних стихир та гимнів. На якийсь постороннїй, може латинсько-католицький вплив при складаню сего рукопису вказують систематичні при кождій неділї вказівки на польське євангелие. Автор покликаєть ся також на якесь Учительне євангелие, з якого черпає свої поученя. Особливо варті уваги дві перші картки рукопису, на жаль, не вповні заховані, де знаходить ся переклад „Вірую" і „Десятьох божих заповідей", переклад доконаний мабуть із якогось польського взірця, на що крім польонїзмів у мові вказує також латинський, зглядно унїятський додаток filioque у Вірую.

Полїтичні і громадські інтереси в житю Русинів тої території займали дуже мале місце. І не диво. Ті Русини, що полишали нам свої письменні памятки з того часу, були люде вбогі, прості, неповноправні — селяне, дяки, духовні, виємково може дрібні шляхтичі. Значнїйша шляхта, навіть коли вона признавала ся до Русинів і держала ся руської церкви, писала по польськи або по латинї. Вузкість полїтичних інтересів видно найлїпше з тих лїтописних записок, які роблено в тих сторонах у XVII і XVIII в. Таких записок дійшло до нас декілька. Найстарша з них — Добромильська, частками опублїкована кр. Петрушевичем у його Сводній лїтописи, а в цїлости В. Б. Антоновичем[1]). Вона ведена від 1648 до 1700 р. Семеоном Коростенським, деканом добромильським; її історична вартість майже нїяка, але як характеристика того, чим цїкавив ся автор, вона цїнна. Елементарні нещастя, фамілійні події місцевих панів

[1]) Сборникъ лѣтописей относящихся къ исторіи Южной и Западной Руси. Кіевъ 1888, стор. 239 –240.

і тілько в ряди-годи скупі вісти про далекі війни та напади — ось що заносить він у свою „лїтопись“. Вкладна́ Страшевицької Минеї з 1578 р. (дод. I) виявляє далеко ширший полїтичний кругозір. З язикового погляду Добромильська лїтопись має деякий інтерес; особливо цїкаві тут такі форми, як: „по вшисткуй Польще“, „вуйна“ зам. война, „Подулски“ зам. Подолски, „рукъ“ зам. рокъ, „люпъшую“ зам. лѣпшую, „Ілъвувъ“ зам. Львовъ, „дорогутня“ зам. дороготня, „для панувъ Полякувъ“, „вувторка“, „огномъ“ зам. огньомъ і т. и. Роком 1660-тим починаєть ся Гукливська лїтопись, писана в с. Гукливе на північній Угорщинї; виривки з неї опублїкував Е. Сабов[1]). І тут обік деяких мадяризмів (марга) знаходимо такі форми, як „на пудгорю“, „зимивлѣ“. Подібним характером визначають ся лїтописні записки Солотвинські і Лаврівські, опублїковані о. Петрушевичем (Свод. лѣтоп., див. стор. 34, 252—253), на жаль не повно і без докладного опису оріґіналів.

Далеко більший інтерес мають памятки поетичного письменства, що зберегли ся з тих часів. Може найстарша з них, захована з датою, се уривок рождественської вірші, списаний на марґінесах Комарнянського Прольоґа. Дата, покладена коло того уривка і написана тим самим скорописом, що й сам уривок, ствердже, що писано його 1 цьвітня 1655 р. На жаль при пізнїйшій оправі рукопис обрізано і через се пропав дальший текст нашої вірші. Ось те, що заховало ся з неї:

Панове братя, що то за рада?
Або коли тежъ меже вами якая звада,
послухайте но вы мене,
услишете щоколвекъ от мене.
Слышалемъ, же ангели спѣваютъ,
„Слава во вишнихъ“ оповѣдаютъ.
„На земли покой, добрая воля!“
котрая то пѣснь загримѣла с поля.
Ово єно ся мѣ....
котрый то повѣсть нам речет певную.

Є се найстарший, скілько можна зміркувати, певний слїд істнованя на галицькім Підгірю духовної вірші, держаної в легкім, гумористичнім тонї. В XVIII в. таких віршів складало ся богато на Вкраїнї, але в Галичинї їх майже нема. Далеко важнїйшою памяткою треба вважати віднайдену о. Петрушевичем

[1]) Евменій Сабовъ, Христоматія церковно-славянскихъ и Угрорусскихъ лит. памятниковъ. Унгваръ, 1893, стор 2–3.

пісню про події 1683 р., хоча на жаль, текст її, опублїкований сим ученим[1]), дуже далекий від корректности і дійшов до нас у досить попсованій копії. Відсилаючи цїкавих до публїкациї о. Петрушевича і його уваг доданих до неї, передаю сю пісню гражданським письмом і з такими поправками, які мені видають ся реституциею (де можна) первісного тексту, та з зазначенєм прогалин там, де їх не зазначив о. Петрушевич (дод. X). Пісня зложена, як видно зі змісту, безпосередно по оповіданих у нїй подіях, а оповіданє приточено до факту спаленя церкви в Клокочі, Унїського комітату, і перенесеня з того села образа Божої Матери до Мукачова.

Ся пісня, зложена якимось досить письменним і зі станом подій обізнаним чоловіком, уводить нас в осередок бажань та симпатій тодїшнїх осьвічених Русинів. Її автор, як і слїд було ждати, противник мадярської самостійної, чи мадярсько-турецької держави, а прихильник Нїмцїв. Він рад би, щоб Турків вигнано не тілько з Угорщини, але і зі Стамбула і ся евентуальність по побідї 1683 р. видаєть ся йому досить близькою. Про польську поміч під Віднем він згадує симпатично, але не признає їй такого рішучого впливу на побіду, як се чинять Поляки. Віденьський терен від него далекий; за те про утяжливу роботу очищуваня Угорщини від Турків він знає більше, а тут виступають уже самі Нїмцї.

При кінцї XVII в. бачимо на териториї, про яку говоримо в нашім оглядї, певну зміну в смаку і в духових вимогах письменних людей. Ми не знаходимо вже нових копій Учительних євангелий, так улюблених недавно; правда, форма „Слова“ або „Казаня“ лишаєть ся, але зміст її розширяєть ся. Зі сходу і з заходу нанесено вже перед тим велику силу рїжних творів, апокріфів, легенд, апольогів, сьвітських оповідань, і ось тепер на рїжних точках нашої териториї (подібне дїяло ся зрештою й по иньших сторонах) іде популяризация сего материялу. Початок зробили звісні укр. писателї, автори проповідей та збірок, як ось Ставровецкий зі своїм „Перломъ многоцѣннымъ“, Галятовський і иньші. Їх твори здобувають собі на нашій териториї велику популярність, якої подекуди не стратили й доси. Уступи з Перла многоцѣнного, з Ключа разумѣнія і т. и. переписують ся і заводять ся до рукописних збірників, а оповідані там „приклади“ та чуда переходять в уста народа, вплїтають ся в канву давнїйших оповідань, пісень, колядок. Прикладом може служити колядка записана о. М. Зубрицьким у с. Мшанци

[1]) А. С. Петрушевичъ, Историческая пѣснь Карпаторуссовъ изъ 1683 г. (Литерат. Сборн. Матицы 1886, стор. 190—198).

староміського пов., де знаходимо оповіданє про те, як з наказу Божої Матери сорок ремісників будувало

сьвяту Софію в сьвятім Кійові,
що на ній било сїмдесять верхів,
сїмдесять верхів, сїмдесять крижів,
семеро дверий, а одні підлоги.

Далї оповідаєть ся ось яка пригода:

Тамтуди лежит з давну стежейка,
стежкою іде польська вінойка,
меже ними йде полковничейко.
Стала вінойка в крижі стріляти.
Рече словейко полковничейко:
„А не стріляйте ж в сьвятії крижі,
бо спустит Господь огняний дожджик,
огняний дожджик, громові кулї,
затопит Господь польську вінойку“.
Вни не слухали, в крижі стріляли;
а й так ся стало, як він говорив:
іспустив Господь огняний дожджик,
огняний дожджик, громові кулї,
затопив Господь польську вінойку,
хиба лиш зістав полковничейко[1]).

В „Кіевской Старинѣ“ 1891 р. (кн. XII, ст. 476) я вказав безпосереднє, по моїй думцї, жерело сего уступа колядки в однім „чудї“, яке оповідає Галятовський у додатку до свого „Ключа разумѣнія“. Читаємо там (львівське вид. к. 138): „Чудо пѣ. Року ҂аχл. (1630). Гды едного часу войско полское приступило подъ монастырь Печерскій и хотѣло его збурити, чуючи, же тамъ Шулга полковникъ з рицерствомъ запорозкимъ знайдуєтся, в той часъ Пресвятая Богородица манастырь свой отъ небезпеченьства оборонила, бо за еи предстателствомъ огнистый дожчъ спалъ з неба на войско польское и одогнал его от манастыря Печерского, що потымъ сами Ляхове и Нѣмцы, которыи были зъ ними, повѣдали. Надъ тымъ войскомъ Бутлеръ и Жолтовскій были преложоными“[2]).

[1]) Повний текст сеї колядки з моїми увагами див. Кіевская Старина 1889, янв. ст. 231—233.

[2]) Подібний мотив, тілько ще з більше чудесним підмальованєм, перенесено в XVIII в. і на Почаївську ікону Божої Матери. Тут Турки і Татари облягають Почаїв і стріляють до манастиря, але, як каже в польській пісні апост. нотарій Каспрович:

Nazad leciały puszczone tu strzały,
Co widząc zgraie Otomańskie drżały,

На живе чутє спільности з Київом, на добру память про його сьвятощі вказує також віднайдений дром Охримовичем на окладці угроруського Учительного євангелия уривок пісні „києвскаго печарского монастиря“, буцїмто „виложеної в Києвѣ градѣ пресвятой Богородици“ (Записки XIX, Misc. 6). Ся пісня, так як вона записана в угроруськім рукописї, не має нїчого спільного з Київом; є се невдатний переклад звісного польського гимну „Panno chóru anielskiego“, переклад доконаний правдоподібно таки на нашій Карпаторуській териториї, повний польонїзмів. Для нас цїкавий тілько його титул, а власне факт, що перекладачеви захотїло ся конче пришпилити сей гимн до Київського Печерського манастиря; він силкував ся для сеї цїли робити вставки і в сам текст гимну і так повстав двостих:

Високо лѣтают орлове,
Киевъскихъ печар отцове —

що анї розміром, анї змістом не вяжеть ся з рештою гимну, але відповідав патріотичному намірови перекладача.

З якогось книжного жерела, подібного до „Ключа разумѣнія“, пішла також „Киевская“ пісня, захована в Камянськім рукописнім Богогласнику з 1734 р. (дод. XIX). Хоча зложена твердою церковною мовою, вона варта нашої уваги вже тим, що й доси не перестала служити до церковного вжитку в однім із найдальше на захід висунених закутків нашого краю, не перестала піддержувати там памяти про Київ.

Текст пісні сильно попсований, декуди майже незрозумілий; топоґрафія неясна; так і видно, що складав пісню хтось, що не мав ясного понятя про місцевість, а користував ся тілько книжковими ремінїсценціями. Про ті жерела, з яких черпав автор пісні і про сам факт, що творить її основу, поки що не вмію сказати нїчого. Та чи була ся пісня вложена в західнїх Карпатах, чи нї, в усякім разї вже те, що вона там співала ся і співаєть ся й доси, в звязку з мшанецькою колядкою, де говорить ся також про Київ, показує, що зацїкавленє навіть тодїш-

---

Kiedy się na nich broń ich obrócila
I trupem zaraz poległo ich siła.

(Богогласникъ 1790).

А в звісній руській пісни читаємо:

Турки Татары смѣло ступаютъ,
На гору стрѣлы якъ дощь пускаютъ,
Ихже всѣ стрѣлы
Назадъ летѣли.

нім, ніби то мертвим та схоластичним письменством, будило і підтримувало серед народа ширші національні інтереси, тямку про далекі центри національного життя, сьвідомість про його ворогів.

При кінці XVII і в початком XVIII в. в нашій території йде досить живий письменський рух, про який ми поки що знаємо дуже мало. При страшеннім браку осьвіти, при упадку громадського життя і національної сьвідомости сей рух варт близшої уваги. Він проявляє себе в ріжних рукописних збірниках, у яких крізь зверхню хаотичність і ріжнородність тем проглядає бажанє — обняти як найширший круг відомостей, знайти відповідь на масу фізіографічних, історичних та моральних питань — і передати те все широкій масі, мовою доступною для неї, в формі легкій і привичній — проповіді, коротенького оповідання, вірші. Правда, відомости се застарілі супроти тодішньої европейської науки, відповіди не виходять із круга традицийної византийщини або середньовікової схоластики, але сама форма — нова, стиль простий, виклад приладжений до потреб невчених читачів і слухачів.

Сей енцикльопедичний характер мають рукописні збірники, яких доси звісно нам кілька, а яких певно мусїло бути далеко більше. Такі збірники складано у нас церковною мовою з давніх давен; ще один із давніх індексів заборонених книг говорить про „толстые сборники обрѣтающіе ся по попомъ“ і начинені всякими неправовірними річами. Маємо в руках один такий збірник із XVII в., прозваний мною відповідно до підпису його власника (а може й складача) збірником о. Теодора з Дубівця, але я вважаю зайвим подавати тут його опис, бо він зложений ще весь церковною мовою і правдоподібно в місцевости досить далекій від обнятої нашими увагами території. Завважу тілько, що окрім численних статей апокріфічного змісту тут переписано чимало житий, леґенд, проповідей, цїлий Апокалїпсіс сьв. Івана, Зизанієву книжечку про Антихриста і староруське „Хожденіе“ Данила Паломника.

Одним із найстарших рукописних збірників нового типу, тоб то в нар. мові був мабуть той самбірський рукопис із кінця XVII в., про який згадує Жеґота Паулї (Ż. Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi I, 134). Сей рукопис, у 8-цї, писаний на замку Старосамбірськім якимсь Юрієм ковалем Грушатицьким містив, як подає Ж. Павлї „крім кількох набожних пісень молитви відмовлювані в часї татарських нападів, ріжні леґенди, в тім числї житє Володимира Великого, зложене укр.-руською

мовою", а також звісну, передруковану в збірці Ж. Павлї пісню про здобуте козаками Варни 1605 р. Де подів ся сей рукопис — не звісно; правдоподібно знайдеть ся в музеї Чарторийських у Кракові.

Що житиє сьв. Володимира в перекладї на народню мову в XVII в. не було унїкатом, на се маємо доказ у однім Прольозї, що знаходить ся в Перемиській капітульній бібліотеці (LII, B. 5) і був написаний у XVII в. церковною мовою; тілько одно житиє, а власне житиє Евстахія Плакиди написано мовою близькою до народньої.

До нас дійшли чотири збірники, зложені або виключно або переважно народньою мовою при кінцї XVII або в початку XVIII в. і то всї чотири з північної Угорщини, а три подібні збірники з Галичини, зложені або в самих горах або на Підгірю. Се збірники: Ст. Теслевцьового (додаток IV), Унґварський (дод. V), два рукописи з с. Літманової на Спішу (дод. VI і VII), Теодора Поповича Тухлянського (дод. VIII) і Кузикевича (дод. IX). Отсї збірники позволяють сказати декілька слів загальної характеристики. Їх автори очевидно сїльські духовні, а їх рукописи — або готові проповіди, або материяли прилагоджені для визисканя в проповідях. Але якжеж далеко відбігли ті проповіди від типа Учительних євангелий! Коли там переважав простий виклад євангелия і головних точок віри та моралїзация, тут найголовнїйше місце займають оповіданя. Автори рукописей стягають для сеї цїли материял із усяких можливих жерел, із житий сьвятих, із збірок середньовікових лєґенд і прикладів, із сьвітських новель та казок або моралїзацийних апольоґів, не гордують навіть оповіданями зачутими з народнїх уст, народнїми віруваннями та традициями. Все те подиктоване щирим і горячим бажанєм — просьвітити нарід, напутити темних. Але при тім якже зворушує нас вид тих просьвітителїв! Вони-ж самі темні! Хоч уміють читати і писати, володїють крім руської ще церковною, польською чи може й ще якою мовою, та про те від дійсної науки, тої, що була тодї в Европі, вони стоять майже так само далеко, як і їх неписьменні слухачі. Що може бути наївнїйше частих упімнень тих проповідників: „Прислухай ся добре отсьому мойому казаню, а будеш знати" се й те! Що може бути забавнїйше, як їх вияснюванє природних явищ, як їх мітольоґічні коментарії про метеори, „єродия" і т. и. (див. Памятки I, 326 — 328; II, 105—106). На якім допотопнім рівні стоїть їх полємїка з недовірками! Сих наших проповідників не ці-

кавлять ніякі доґматичні тонкости ані диялєктичні докази; їх теольоґія груба, антропоморфічна, примітивна, хоч і порушаєть ся в рамах „православної“ церкви. Унії бачимо хиба слїди, але не чуємо найменшого подиху тої боротьби, що велася довкола неї. Авторів і їх слухачів цїкавлять найбільше оповіданя, чудеса; по за се їх моралїзация обертає ся в тїснім крузї конвенціональної моралї, можна сказати, в крузї десятьох заповідей, а пастирське богословіє зводить ся до даваня „пострáху христіянського“ і до упімнень, щоб люди не жалували давати духовному приносів. Але що є справдї нове і цїнне в тих оповіданях і поученях, так се їх мова — проста, народня, з мадяризмами і польонїзмами вживаними в даній місцевости, з закраскою місцевого диялєкту, декуди з невеличкою примішкою церковщини, не більшою, як її можна було чути в устах дяків і сїльських грамотїїв. А надто спосіб оповіданя! Автори наших рукописних збірок нїде не перекладають дословно своїх жерел, не переписують дословно своїх взірцїв. Кождий із них бере зі свого взірця тілько основу і переробляє, переповідає її по свойому, один з меншим, другий з більшим талантом. Хоча автори збірок Унґварської, Теслевцьового і Тухлянської по части черпають із спільних жерел, подають спільні оповіданя, то про те ані одно оповіданє не згоджує ся з другим дословно, а звичайно перерібка сягає далеко дальше по за стилїстичні відміни, модифікує й саму річ. Видно, що автори трактують свої теми зовсїм не як якісь сьвятощі, а по просту як літературні теми і оброблюють їх свобідно, силкуючи ся поперед усего надати їм по змозї яркий місцевий кольорит. Старі патріархи і пророки, Греки і Римляне, царі і сьвяті говорять тут зовсїм так як Карпаторуські гірняки, уживають їх характерних зворотів і поведїнок. Пригадаю поводженє Йосифових братів у Єгиптї (Памятки I, 168—172) і їх характерну промову: „ми сини патріарха Якова — може-сте чували про него“. Пригадаю епізод із Валаамом, де в однім рукописї сказано по просту, що Мадиянїти покликали його на поміч, а в другім уже скомпоновано лист до него від короля (Пам. I, 258, 260) на взір численної в тім самім роді дипльоматичної переписки поданої в популярній „Александрії“.

Бо й „Александрія“ належала до тих творів, що в тім самім часї, в кінцї XVII і на початку XVIII в. мали широку популярність на нашій території; і вона була перероблювана таким самим методом. Ми маємо під рукою дві такі перерібки: одну з північної Угорщини (див. додаток XI), а другу поміщену

в Хитарськім рукописї, описанім мною і д. Гнатюком (Записки т. X, Misc. ст. 7—14). Про третю перерібку, що була доконана на Покутю над Прутом в с. Ілинцях Коломийського пов., подав коротку звістку о. Петрушевич (Сводная лѣтопись 1700—1772 г. стор. 102). Вона була списана 1726 р. Андрієм Помяковим „на малорусскомъ нарѣчіи"; рукопис знаходить ся в бібліотеці о. Петрушевича. Надіючи ся з часом опубліковати ті перерібки, я поки що даю тілько невеличкі проби їх текстів, вибираючи для сего один розділ, який подаю в обох перерібках, а надто випис розділів, на які поділено текст повісти в обох перерібках і вставлений у оповіданє виклад космографії (додаток XI).

Сімнацятий вік був у нас загалом героічним часом, а тим самим і часом, коли люди, самі переживаючи найріжнороднійші пригоди, любували ся в оповіданях таких пригод. Бачимо се і на нашій території, де те саме замилуванє від міської інтеліґенциї звільна переходить і на села і стає ся мотивом до перероблюваня, перекладаня ріжних романтичних повістей та леґенд на народню мову. „Александрія" була найяркійшим, але не одиноким прикладом. Ще в половині XVII в., як уже згадано, в однім перемиськім Прольозї (LII, B, 5) зложенім церковною мовою, знаходимо (стор. 116—130) „Житіе Евстафія Плакида стратилата и Феописты жены его и чадъ его Феописта и Агапія" перекладене на народню мову з відтінками гірського диялєкту. Житє сьв. Володимира і иньші леґенди бачили ми в Старосамбірськім рукописї, збірку леґенд у Хитарськім рукописї (дод. XI), оповіданє про чистилище сьв. Патрикія додав о. Прислопский до свого перекладу коментованої Псалтирі з 1760 р. (дод. XIII), а в рукописї Степана Самборини (додаток XII) знаходимо крім збірки апокріфічних оповідань про житя апостолів та про загробне житє також переклад звісної книжки Gesta Romanorum, доконаний із польського. Переклад, що правда, не блискучий; він вповні підходить під ту характеристику руських перекладаних повістей XVII—XVIII в., яку подав др. Мурко[1]), — але видно, що була тодї потреба таких перекладів, і то потреба серед кругів, для яких незрозумілою була стара, книжна церковщина. Правда, ся потреба неосьвічених селян, далеких від цивілїзацийного руху, не була широка. Вони мали свої казки і пісні, свою устню словесність; письменство доповнювало її, подаючи їм леґенди та притчі, приладжені

[1]) M. Murko, Die ersten Schritte des russischen Romanes, Wien, 1897, стор. 12—14.

для моралїзації, а іноді й не зовсїм приладжені для неї, як ось прим. оповіданє про Большевича і Волотовича в рукописї Унїварським і Теслевцьового, про бражника в Калуським (дод. XIV), про Соломона і чортів у бочцї в Іспаським (дод. XV), про Елевферія в збірцї Кузикевича (дод. IX). Цїкаво, що дуже пильну увагу звертано на есхатольоґію. Сюди належать не тілько широкі перерібки оповідань про Антихриста і страшний суд (у рукоп. Теслевцьового, Поповича), але також збірки перекладених статей про митарства і загробне житє в рукописї Самборини і ширші або коротші перерібки старого апокріфа про вандрівку Богородиці по муках; у наших рукописах маємо дві такі перерібки: в збірцї Кузикевича і в рукописї о. Яремецького Білахевича (дод. XVI, друковано в Житю і Слові II, 81—88, 224—237). Сюди належить також переклад польського твору „Пекелная вѣчность“, що заховав ся нам у двох неповних копіях, у кождій з додатком цїлого ряду леґенд, що також мають темою загробне житє (дод. XVII і XVIII). Ми маємо сьвідоцтва, що власне загробне житє і пекельні кари були улюбленими темами руських проповідників старої дати при кінцї XVIII в. і що ті проповідники помагали собі при проповідях не тілько драстичними упімненями, леґендами і притчами, але також малюнками страшного суду, що часто переходили всякі границї „чемної подоби“, так що аж церковні власти мусїли виступати против них (Записки Наук. тов. ім. Шевченка, т. XXVII, Misc. 10—11).

Нам лишає ся ще сказати декілька слів про вірші і пісні, які в XVIII в. були зложені або розширені на нашій території. Головну увагу треба тут звернути на цїкаву пробу, зроблену 1734 р. далеко на заходї в Карпатських горах, на угорськім чи на польськім боцї — сего не можемо сказати напевно, — зложити великий Богогласник, себ то збірку духовних віршів на всї неділї і сьвята цїлого року, на ріжні чудовні образи і на ріжні пригоди людського житя. О скілько можемо догадувати ся, ся збірка складала са з трьох а може й більше частей. Із першої з них, яку мав у руках о. Петрушевич і про котру каже (Литературный Сборникъ Матицы 1886, ст. 190), що вона знаходить ся при церкві в Малім Липнику, Попрадського деканату, Шариського комітату, ми привели пісню про Клокочівський образ. Із с. Камяної в грибівським повітї ми одержали недавно третю часть тої самої збірки (дод. XIX), відки також подаємо пісню про Київобратську ікону Божої матери. Маючи в руках тілько сю одну частину сего Карпаторуського Богогласника з 1734 р. ми можемо

сказати, що загалом його вартість дуже невелика. Пісні зложені переважно (з невеликими виїмками) церковною мовою, без теплого чутя і без поетичного таланту; вони сухі і шабльонові, а коли перекладені з польського, то переклад слабий. Виїмків не богато, та до них треба зачислити пісню про Новосамбірську ікону Божої Матери; ся пісня зложена популярним розміром, мовою досить близькою до народньої і визначає ся простотою і ясністю вислову і щирим чутєм; як звісно, вона війшла й до почаївського Богогласника з 1790 р., а на Угорській Руси була з невеличкою зміною в тексті приложена до Повчанської ікони Божої Матери (див. дод. XXI, 35).

До віршів нецерковного змісту, зложених, а бодай тілько розповсюджених на нашій території в XVIII в., належить „Пѣснь о свѣтѣ", як вона названа в рукописі о. Теодора Поповича, або „Пѣснь о плачливомъ житіи бѣдного студента", як вона називаєть ся в рукописній збірці пісень і віршів, списаній 1759 р. Дмитром Левковським; ся збірка, як подає о. Петрушевич (op. cit. 211), тепер в капітульній бібліотеці в Перемишлі. Автор нашої вірші в акростиху називає себе Александром Падальським. Що його вірша була розповсюджена широко в наших горах, се доказує ще одна її копія, яку сими днями надіслав менї о. Зубрицький із Мшанця Староміського пов., копія цікава тим, що текст вірші тут далеко сильнійше, ніж у копії Поповича, закрашений признаками гірського диялєкту (дод. VIII, варіянти).

Загалом треба сказати, що в XVIII в. чим далї до його кінця, тим більше переводить ся мода списувати збірки оповідань, житий і т. и., а бере перевагу охота до списуваня пісень і віршів. До нас дійшло велике число сьпіванників, з разу майже виключно духовних, між якими найстарші поки що ті, що були зложені в 1734 р. в західнїх Карпатах, а далї з чим раз більшим числом сьвітських пісень. До таких належить мабуть той рукописний збірник, який бачив о. Петрушевич у с. Добрянах коло Стрия і з якого він цитує віршу про війну Москалів з Турками під Хотином 1739 р. (Свод. лѣтоп. 1700—1772 г. стор. 146), хоч на жаль учений автор нїчогісїнько не сказав про дальший зміст сьпіванника ані про те, коли і де він був списаний; саму віршу зложено правдоподібно в Тернопільщинї, бо вона згадує про Буцнївську ікону Матери Божої. З нашої території походить мабуть иньший сьпіванник із XVIII в., що його має о. Петрушевич і з якого він (також не подавши нїчого близшого

про рукопис) цитує (op. cit. 226—227) цікаву „Пѣснь свѣцку о Ляхахъ зъ Москалями“, себ то про бійку росийського війська з польськими конфедератами в Станіславові 1764 р. Я вже при иньшій нагоді передрукував сю пісню (Житє і Слово II, 274—275), а тут наводжу її ще раз як характерне для нашої території сьвідоцтво про настрій Русинів супроти Поляків перед розбором Польщі.

Гей чи чувавъ хто о Ляховской [славѣ],
котрои достали въ мѣстѣ Станѣславѣ:
якъ почали були мѣсто рабувати,
передъ Москалями мусѣли втѣкати.

Якъ въ кошару вѣвцѣ, такъ ихъ запудили,
а въ Станиславовѣ южъ ихъ осочили.
Москалѣ из жарту почали стриляти,
а Ляхи зо страху почали вмирати.

Ударили з гарматъ, ажъ баня упала
зъ певного костела, тамъ ментрога стала;
выходятъ Ляхи, абы не пустити,
Москаловъ отъ мѣста не могли отбити.

Лечъ не доказали, бо не годни [того]
Москаловъ отбити, хоць ихъ [и] не много;
дали собѣ палоръ на середу рано,
а другимъ Москаломъ въ той часъ знати дано,

Абы на всю нощъ ишли на ратунокъ:
въ той часъ упавъ на нихъ великій фрасунокъ!
Єденъ каже: біймо! десять: утѣкаймо!
а сто каже: всѣ ся Москаломъ поддаймо!

Били ся отъ раня ажъ [мали до] волѣ,
а въ вечеръ зостали въ Москаловъ въ неволѣ.
Любилисте Ляхи ѣсти курій, гусій много,
Седѣтъ же въ неволѣ, не иджте нѣчого.

Такъ Москалѣ вмѣють Ляховъ частовати,
бы ся зарекли больше рабувати:
даютъ мало ѣсти, а ще меньше пити,
щоб ся зарекли больше бунтовъ чинити.

Не забуваймо, що сю віршу складав підданий Польської держави, в якій Москалі в ту пору ґосподарювали per nefas, були простими наїздниками. А тимчасом із вірші виходить, що Поляки грабують своє власне місто, а Москалї приводять їх до порядку, карають їх за ворохобню. Як до дна мусів польський режім перевернути всї правні почутя у своїх підданих, коли на його ґрунтї могла вирости вірша з таким основним поглядом! І не можна сказати, щоб автор вірші був який сьвідомий моска-

льофіл. Нї з чого сего не видно, але йому подобаєть ся очевидно в Москалях той елємент дісціпліни, енергії і порядку, якого не звик бачити в своїх, найблизших зверхниках — Поляках.

Нарештї зазначу, що від самого кінця XVII в. на нашій території стрічаємо проби записуваня народніх або напівнародніх (дворацьких) пісень. Першу таку пробу ми бачили в Старосамбірськім рукописї, з якого Жеґота Павлї виняв текст пісні про здобуте козаками Варни. Коло половини XVIII в. знаходимо одну коротеньку пісеньку записану на марґінесї Дрогобицького рукописного збірника, зложеного в значній мірі церковною мовою (дод. XIX), а з Калуського пов. маємо уривок більшої рукописної збірки пісень і віршів (дод. XXIII), на жаль уривок дуже дрібний і не повний. Анальоґічні явища бачимо також у північній Угорщинї, де Клокочівська пісня певно не була першою, а в XVIII в. бачимо дальші проби сьпіванників (дод. XXI і XXII), складаних по части оріґінально, по части на взір Почаївського Богогласника.

І ще одно явище варто уваги в Карпаторуських рукописах XVIII в. Разом з зацїкавленєм до есхатольоґії, до повістей про загробне житє і конець сьвіта, до чудес і леґенд — росте також серед простого народа охота до ворожби, примівок і т. и. штук, і духовні силкують ся заспокоїти й сю „інтеллєктуальну“ потребу. В рукописї Т. Поповича бачимо перероблені по народньому молитви та вірованя про бжоли; тамже знаходять ся й иньші памятки старої маґічної літератури, як ось: „Книга звѣздочетства“, себ то стара „остронумія“, ворожба при хорих і т. и. В рукописї Яремецького-Білахевича знаходимо (правда, по церковному) старі апокріфічні твори: Громникъ, Рождественникъ, Путникъ і т. и., хоч також досить змодернізовані що до змісту. А росийський учений Петров знайшов на Угорській Руси богату збірку апокріфічних молитов і замовлянь, зложених народньою мовою і списаних ще в початку XVIII в., бо коло 1707 р.[1]). Крім чародїйських молитов і примівок знаходимо тут також „Врожку святыхъ апостолъ“, те, що над Черемошем називало ся Раздакъ (у мене є копія з рукопису зладженого кутським міщанином Рендиґевичем у 1842 р.), а в Московщинї Рафлї. Крил. Петрушевич догадуєть ся, що сей рукопис — копія з якоїсь збірки зло-

[1]) Вони опубліковані в „Журналѣ минист. нар. просвѣщенія“ 1892 р. Тілько відтам довідались про сю памятку Угроруси і передрукували її в ч. 21—24 „Угрор. Листка“ 1892 р.

женої в Галицькій Руси і додає, що подібна рукописна збірка, якою в прикарпатських сторонах користували ся наші малоосьвічені сьвященники, находить ся також у митрополїтальній бібліотеці у Львові.

На сьому я міг би й скінчити свої уваги. Але тут насуває ся питанє: який був конець сього письменства? Чи підготовило воно терен для нової народньої літератури, чи перетворило ся орґанічно в нові, висші форми? В тім то й наше нещасте, що від довгих сот літ усї гарні початки нашого розвою рвали ся і нові поколїня завсїгди мусїли зачинати на ново, мусїли боєм здобувати терени завойовані вже давно їх предками, а потім знов утрачені Бог зна яким фаталїзмом. Так було й сим разом. Оте досить широке і досить живе письменство, якого істнованє посьвідчують описані тут рукописи, та яке правдоподібно було далеко богатше і ріжнороднїйше, ніж ми можемо міркувати з тих шматочків, що дійшли до нас, — при кінцї XVIII в. вже було в такім упадку, що майже зовсїм не заважило на вазї нашого розвою, коли приходило ся шукати для него нових доріг. Як звісно, в ту пору з волї австрийського цїсаря повстають для Русинів висші школи, волею цїсаря Русини повинні просьвічати ся lingua patria; але серед сьвітлїйших Русинів затратило ся розуміне, що се таке та lingua patria, затратила ся тямка про ту довгу письменську дїяльність, що з кінця XVI в. силкувала ся ввести в письменство живу мову простого люду. І хоча ще 1790 р. Ставропігійське Братство в своїм Буквар подає „Свѣтску політику“ майже чистою народньою мовою, то вчені професори на львівськім „руськім“ університетї мучать ся викладаючи важкою церковщиною, пишуть по польськи, по латинї, по нїмецьки, навіть по французьки, але по свойому не вміють. Вихованцї того університету силкують ся внести церковщину навіть у елементарне навчанє по селах, як прим. о. Н. Щавінський, котрий у р. 1814 складає „Б8кварь славен'скаго ꙗзыка родꙋ Россїꙗномꙋ“, або як пише докладнїйше в другім титулї „Б8кварь славен'скаго ꙗзика, чтенїѧ и писанїѧ, къ бл҃гопотрeбноѥ поꙋченїѥ и полезноѥ рꙋковожденїѥ оучащим сѧ дѣтемъ своимъ и пароχїанъ, ꙗзданъ ѿ їерем Шавѣн'скаго Николаѧ, пароха Болоховецъ, питающагѡ во Ꙗкадемїи Львовской составленной ѿ Їѡсифа II їмператора“. Сей буквар не був друкований, рукопис тепер у мене.

Фатальним способом висша просьвіта замість зблизити Русинів до живого жерела розвитку — народа і його мови, відда-

лила їх від нього, повела інтеліґенцию в обійми Німців, Поляків, Мадяр, а простий народ лишила в темряві, або що найбільше — лишила йому ті старі памятки своєї письменської роботи, які ми оглянули вище і які він зберіг і зберігає й доси. Тілько менше осьвічені, або виємково зорґанізовані одиниці з поміж тої інтеліґенції не порвали звязків з простим народом і його мовою. До таких належав мабуть той Пастелій, мукачівський канонік з кінця XVIII в., що зложив сатиричну віршу на попа, яка заховала ся в відписах у сьпіванниках з додатками иньших дяківських або селянських рук (див. дод. XXII, 36). Який контраст до него творить иньший церковний угроруський достойник, Гр. Таркович, що 1805 р. складає віршу на честь палятина архикнязя Йосифа і в ній виризно відрікає ся простої мови, простого віршованя:

Бо где рыкъ,
бечъ, бунчъ, крикъ,
звукъ, квакъ, кликъ,
тамъ не милъ ликъ;
за Ладу, Коляду, Лелію, Русалки
тамъ гнусны пѣсенки и просты пищалки —

і вказує новій поезиї одиноко ґідні теми — або „Невску нимфу плакати“, або „колѣномъ и сердцемъ дати поклон глубокій“ будапештенському князеви [1]).

Запізнені екземпляри старомодніх віршарів бачимо ще в XIX в. не тілько серед селян і сїльських дяків (приміри їх віршів див. Житє і Слово II, стор. 222 — 224), але й серед сьвященників таких, як ось о. Ферлеєвич у Товтрах на Буковинї, котрого Пѣсни и псальмы (дод. XXIV) були навіть друковані, або як Степан Шепедій у скільських горах, котрого „Історіостїх“ і иньші вірші були опублїковані мною (Записки XI, Misc. 3—14).

Але такі проби в XIX в. були ще менше популярні, ніж уперед і не мали нїякого впливу на суспільність. Обхідною дорогою через польський романтизм і чеський панславізм дійшли деякі талановиті Русини до нового зближеня з рідним народом, поклали в 30-их роках основи нової народньої літератури. Карпатська територия дала тому новому рухови талановитого співробітника в особі Вагилевича, потім иньших у Миколї Устияновичу, Ангонї Могильницькім, Йосафатї Кобринськім, а в другій половинї XIX в. видала Юрия Федьковича, поета і новеліста,

[1]) Див. Житє і Слово III, 462 — 463. Початок вірші Тарковича, надрукованої тут із паперів Осипа Левіцького, був надрукований ним у його Граматиці 1834, ст. 190.

першого з Карпаторусів, у котрого писанях такий Европеєць як Турґенєв міг добачити справжнє „жерело живої води“ [1]).

Забуті і погорджені письменними Русинами памятки старого Карпаторуського письменства знайшли захист під стріхами простих селян, убогих дяків та стародавніх сільських учителів; там і доси вони читають ся і будять у вбогих душах небуденні думки, часом висші, чистійші пориви. Але від початку XIX в. і тут ґрунт для розвою сего письменства був підкопаний. Доля пхнула всю масу нашого народа на нові шляхи, якими вона мусить іти наперед, чи хоче чи не хоче. Появили ся для простого люду такі перспективи, такі можности, про які вперед нїкому й не снило ся. Можність забезпеченого правного становища супроти пана, можність осьвіти і сполучених з нею ширших прав, можність економічної незалежности, национальної рівноправности, громадської автономії, социяльної рівности — все се величезні поля дїяльности і сама присутність їх мусїла зробити великий вплив на народню душу, на весь склад її ідей. Тим новим ідеям, новим потребам те старе письменство зовсїм не відповідало і ми не без зачудуваня бачимо, як часом нові народнї змаганя мов у старій масцї виступають у формах вироблених сим старим письменством, як ось приміром ся писана кирилицею з титлами просьба селян покутського села Залуча „над Черемшов“ з 1840 р. (дод. XXV), котрої автори з таким притиском допрошують ся, „аби наша наука в школѣ для наших дѣтей на завше була“. Pium desiderium Русинів і до нинї!

[1]) Див. лист Турґенєва до Драгоманова, Зоря 1885, стор. 248.

ДОДАТОК.

I. Другий лист небесний.

Отсей рідкий апокріф заховав ся і в иньших рукописах (пор. Архим. Леонидъ, Описаніе рукописей гр. Уварова IV, 254), але у нас був пізнїйше зовсїм забутий. Я віднайшов його на марґінесах старої празничної Минеї, писаної в рр. 1570—1571 у с. Страшевичах, нинїшнього Самбірського пов. для перемиського епископа Антона Радловського, як довідуємо ся із вкладної записки на марґінесах кількох початкових карток, передрукованої далї в додатку до сього тексту. Загалом сей рукопис варт близшої уваги, бо, як бачимо з тої вкладної, крім минейних відправ у ньому подано також короткі поученя на відповідні празники, значить, була би се проба зробити щось посереднє між Минеєю і Учительним евангелиєм. Оправа сеї книги дуже стара, правдоподібно зладжена ще в XVI в.; отже важно те, що написаний на марґінесї незугарним полууставом апокріф богато потерпів підчас оправлювання, бо деякі рядки зовсїм пообрізувано, иньші втратили конець. Значить, апокріф був написаний ще заким книгу дано до оправи. Пізнїйше, коли рукопис був уживаний у церкві, якась благочестива рука повишкрябувала тут і там букви і цїлі слова, а бачучи, що не може впорати ся з цїлістю, яку рада була зовсїм знївечити, позалїплювала обрізками паперу ті марґінеси, де був апокріф. У такім станї рукопис дістав ся до бібліотеки Оссолїнських (ркпс. ч. 3617) і менї прийшло ся відмочуючи наклеєний папір відкрити схований під ним апокріф.

Во їмѧ Ѻц҃а и С҃на и ст҃аго Дх҃а аминь.

Сїѧ ст҃аѧ єпистолїѧ Гд҃а Б҃га и Спас[а] нашего по законѹ влд҃чнемѹ поданнаѧ. Ѿ нб҃есъ на землю ѹпалъ камень малий во град҃к ст҃ом Іер҃с[лимѣ] во ст҃омъ С҃їѡнѣ. Оупалъ камень съ нб҃сь, маль быст[ь] видѣнїемъ, и не бистъ такового чл҃ка, аби его мѣлъ Ѿ землѧ воздвигнѹти. Вь тоий [sic!] час ст҃ый патрїарха бл҃женныи Їѡаникїй во ст҃омь градѣ Іер҃слимѣ и во всей Палестинстѣй странѣ, собравши сѧ митрополити и єпскпи и всѧ свщенники [и] дїакони оучинили молѳ҃ великѹю ко Гд҃ѹ Б҃гѹ съ всеощ[ни]мъ [бдѣ]нїемъ три дни и три ноци. и во третий день снийде голо[с съ н]б҃сь надь камень сей и тогда патрїа[р]хъ взалъ [sic!] камень [рѹк]ою своею и шбачиль в немъ такое писанїе, слова ст҃ый [мо]лчи:

„Язь есмь вамь послалъ ѻстерѣгаючи вас, [дл]ѧ покаанїа вашего, хр҃тїане, и дрѹгѹю єпистолию, [пон]еже ѻ першой не покаѧлисте сѧ, шкъ повеленио быс[ть]. [пр]иказано, и не хотѣли єсте слѹхати слова мой бж҃ествены[и]. [и] длѧ того послахъ на вас карности: ѩзики погани [ва]с поплѣнѧть, повѧжѹть, в неволю побер҃ѹть [и по]провадѧть. и не ѿвернѹлисте сѧ Ѿ злихъ оучинковъ своихъ и не пошли єсте дорогою правою, и слова ст҃їи [є]ѵ҃ѧнгїи [мб. єѵангельскїи] не хотѣли єсте слѹхати. шкомъ самь мовиль: [нб҃о и] земьла [sic!] мимоидет, а слова мой не мимоидѹть [до] вѣка. ничтоже повеленїй моих не радите и тѹю [єпистоли]ю не чтите, не ст҃ите. и за то пѹщѹ на васъ зими и вѣтри силнїи и громи страшнїи, гради, метѣл[ниц]и великїи, води поточи [sic!] випѹщѹ из мат҃ки земной, [. . .] на вас голодъ и смерть лютѹю, и на все имѣнїе [ваше], трасенѧ и многое знаменїе и скрбь, не познали [. . .]шкого лица моего. гнѣвъ мой на вас ес[ть] за злїй [оучин]ки ваша и за ст҃ѹю нд҃лю. и не вѣсте, см҃ртнїи [чл҃]ци, иже дахъ вамъ на землю всего добра, хлѣба, [вин]а, медѹ и ѡвощи, всего до ситостыи вашихъ, а ви все [. . .]тѧ вашихъ прест҃паете, Б҃га не чтите и не держите [въ чис]тотѣ и в набоженствѣ цр҃ковномъ, але впалистесѧ [в сѣть] дїаволскѹю и в дѣла его скверни, ѡсквернили есте [. . .]. и за то восхотѣх погѹбити всю землю [. . . . .] земнї, и древа ваша посѹщ и ѿнимѹ Ѿ вас водѹ и не бѹдете м[али] что пити. и взедѹ [sic!] на вас все злое, йж не храните повелений моих, ѿчества моего вѣчнаго не стережете. ѡ̃ нен[. . .]шливїй чловец[и] и многопохотлив[їи] и лживїи! ненави[дите], єдин дрѹгомѹ пригодѣ радѹе[те] сѧ и єдин дрѹг[его] ѡ̃клеветѹете. [. . .] вас ждеть мѹк[а] вѣчнаѧ и оу[. . .] не вспомага[ете] и не жалѹете и мл҃сти на ни[цих] не маете, си[ротам] кривдѹ чинит[е], горшї есте Ѿ поган,

иж н[е мають] закона, и то[. . .] по законѣ своѥ[ѕ] мѧсть чинать. а ꙗ вам' зак[онъ] далъ, а ви є[го] не держите, але ѡскверн[ени] есте нечестьми [?] вашими [тан]ними, и нез[наете] ѻкаѧнніи и прещеннїи [ꙗко] азъ въ сѵ́ю нд̑лю послах аρхаг̑гла Гавриїла въ Назаредъ блг̑овѣстити мр̑и моеи пречистои ѻ нарожденїи моемъ, в нд̑лю рождество мое было, [в нд̑лю воскр̑нїе] [k. 356 r.] из мертвыхъ, и Ѧдама ѡ ада извед[охъ], в нд̑лю вознес[енїе] мое на нб̑о бысть, в нд̑лю дахъ вам закон пророком Моисеѡм на горѣ синайскои [. . гор]шїи есте ѡ поган. не вѣсте, окаянїи, иж нд̑лю вѣдѧ сѧди[ти жи]вимь и мертвимь, и ввесь свѣтъ, и воздам комѹждо [по д]ѣлом его: ꙗк кто заслѹжитъ, такъ и заплатѹ возметъ. [кот]орїи добрїи по законѣ моемѹ, и за то их вѣдѹ звати [на п]равицѹ мою и во цр̑ство їх прїмѹ, а которїи чиниїли [sic!] [заїи] дѣла, ꙗ ѡженѹ их ѡ себе, коли оуслишат глас мои великий [и ст]рашныи во ѹши всѣмъ: ѡтидѣте ѡ мене [нер]адївїи во мѹкѹ вѣчнѹю, ко мѣсто дїаволе, тамъ житїе [ваш]е во градѣ дїаволском съ погани творѧщими [зл]а. азъ же кленѹ сѧ вам десницею моею вѣчною [вис]окою и прѣстолом моим пречѣстим: аще не оставите сѧ [злос]ти ваших, пошлю на васъ страх и трепет великї. [В сѣ]ѕю неделю аще которїи чл̑къ безпамѧтливїи [. . .]юни не ѡставит дѣло свое в сѵ́ботѹ ѡ девѧтаго часа до понеделка восходъ сл̑нца, да вѣдеть проклѧть. [Кт]о оучинить безаконство и гр̑х[ъ]ъ законопреступныи [во] сѣтыѧ дни, в нд̑лю, в средѹ и в пѧтокь, [в к]оторїи сѣтїа дн̑и претерпѣлем распатїа и см̑рть [лют]ѕю, таковїи вѣдеть проклят. Гл̑ю вам: чтите нд̑лю, пѧтницѹ и средѹ в чистотѣ и в добром хотѣнїи, [мол]ите сѧ и в мл̑итвах набѯ̑не пребивайте. тими бо [мл̑твами] вибавите сѧ ѡ ада и дам вам радость на дш̑и [и на] тѣлѣ, и землю во сладкѹю пищѹ, всѣх бл̑г̑ъ [земних] до ситостиї ваших. Гл̑ю вам: в средѹ и в пѧток [рыбы] да не ѧсте, а мѣнов[и]те во пости сѣтыѧ взаконенниѧ [. . .]им в празники гс̑скїа и прѣстыѧ Бц̑а. аще кто [ѧст в ср]едѹ и пѧтокъ рибы, разорѧть цр̑ковъ [. . . . .] анадема ѡ ѻц̑а моего нб̑снаго [. . .] мр̑е моеѧ [попаленъ] вѣдетъ ѡ̑гнем' несогараемим'. да разѹмете, коли би ви дни сѣтыи взаконеннїи и праздники блг̑ословенїи молитвами и пѣнїем цр̑ковнимъ препровождаите тїи дни сѣ[. . .], гл̑ю вамь, и к[ле]нѹ сѧ престо[лом] моим сѣтым, же юж ѡ сего [дне] не пошлю вам третѹю єпистолїю таковѹю, ꙗ[ко сїю]. аще не покает[е сѧ], ѡтверзѹ нб̑о и пролиє на [вас] дождъ съ к[. . .] навалным[. . .] февралѧ. и сожжѹ всѧк[. . .] земнїи. и пак[и] пошлю на вас дождъ съ кро[вїю] и ѡгнемъ, и пож[ж]ет ѡ̑гнь

ѿ ли[ца] всѣмъ землѧ. и паки пошлю на вас звѣреи [. . . .] и живиҳ вас пойдѹтъ. и ѿимѹ ѿ вас лѣча солнечнаѧ свѣта сего, и бѹдет темность вели[каѧ] и не бѹдете видѣти [. . . . .]. пошлю на вас громи страшнїи со нёсъ и блискавицѣ, [а]би есте погорѣли. тогда бѹдете ѿткоповати гроби мертвимъ и плакати начнете: востаните, [оу]мерлїи, видите [. . .]реше не може [. . . . .] терпѣти [. . . . .]ощениѧ Гдн҃ѧ [. . . . .]ими мы [. . .] гробы ваша [. . .] тамо погребем [. . .] юж не можем [. . . те]рпѣти [. . .]сти и преще[нїѧ] Гдн҃ѧ [. . .] посла Гдь [за] злость нашѹ [. . . .]омо ѹчинїли [. . . .] да плачемъ [вели]кимъ и горкимъ [. . . . .]тъ ридати [. . . .]ла нѣво [? sic !] [. . .] тогда ѿверни [лиц]е свое ѿ вас [. . .] бѹдѹ васъ [ка]рати до вѣка [. . .] же оучинїли [. . .] а злыи и лживїи и строптивїи, не любите [єди]нъ дрѹгаго. загѹблю вас на вѣки и прииждете [. . . . .] и загибели и в' чѹжоложнїки и чѹжол[ож]ницѣ. ѻ горе вам! Злимъ пѹтем есте пошлы ѩкъ [. . .] домлане ол[. . .] вас ждет [. . .] пѣназѣ да[. . .] и такъ [. . .] чѹжолѫжство [. . .] набиваете [. . го]ре вамъ, оскв[ерни]ли есте з[акон] бжыи и цр҃ко[. . .] ѻвии загѹб[. . .] заплатѹ и [. .] оубогиҳ ли[шаете,] сироть не ж[алѹе]те и крив[ди] имъ чинит[е . .] зотов[. . .] мѹ[. . .] закон [. . .] даҳъ. П[. . .] цр҃кви [. . .] а ви его [. . .] цр҃ков [. . .] стѹ [. . .] на омите грѣховь вашиҳ, слѫга[. . .] един дрѹгомѹ [. .] до ѻконъ, и все есте на ворожкаҳъ и волхваҳъ и всѧ [си]ла дїавол[с]каѧ [. . .]нїте. лѣпше [би] сѧ таковом[мѹ] чѣкѹ [не ро]дити. О го[ре в]ам, безако[нниии!] чемѹ [не ст]раҳаете сѧ [. . .]са не росѧ[дет]ъ землѧ [и по]жрет васъ [. . . . .] непоздержанїѧ вашего, недобрїи, хитъланїи, ницни[. . .] гордиӥ, небл҃годарнїи. видите тиҳаго чѣка и правого ср҃дца и про[ста]го, а вы его оуязвлѧете и з него сѧ насмѣѣвлете и шидите, един на дрѹгого при[сѧга]ете име[нем] моим, [кле]нете сѧ [ѧк] старїи т[ѧкъ] молодїи [не]престанно. Злостїй вашиҳ [. . .] цр҃кви [. . .] стымѧ оз[. . .]шаите [. . .] и рано д[. . .] оуставаите на мѣтвѹ, на оубогиҳ мѣсть маите и жалите ихъ. о горе томѹ, иж [. . . . .] злословить или оукарѧеть черница. О горе то[м]ѹ, иже [зло]словить гс҃дна свого дх҃овнаго! ѩк' сѧ емѹ [. . .]ества незапа[. . .] ѿни во сѵтъ [. . .]нїи Гдв҃и [. . .]вдѹ стаго [. . .]она повѣ[. .]ть не попоу[. . .]лет [. . .]ко но [. . .]ца Хѹ҃ [. цр҃к]овь стѵю [ѿ҃ горе томѹ [. . .] ѿсѵждает [. . .]ицаи [. . .]ши болшаго, [ст]аршаго, [. . .]соваго [. . .] всѧде сѧ [. . .] гроба [. . .] звѣ[ра л]ютаго, и не вѣритъ во стѵю цр҃ковь и Троицѹ [. . .]ого

томѵ [. . .] ж..лими [. . . . .] или крстным сномъ своимъ и кревними своими.

Не менше цїкава з язикового погляду, а важна для означеня часу і місця написаня сеї Минеї вкладна, написана гарним курсивом на марґ. над текстом на картах 2—13, по обох боках кождої картки, всюди по одному рядкови; на жаль у однім місцї бракує одної або двох карток, так що і вкладна дійшла до нас неповна. Ось що читаємо в нїй:

Исписаны бы сия книгы в селѣ и в дворѣ єпїспьском в Страшевичах при Антонии Радлшском єпѣ премиском и самборском, на има Минеи изкранныи обѣ воукатѣ. септеврыи мць. в немже є. мць и в каждой слоужбѣ на седмой пѣсни на Гдьскам празникы повѣченїа дшеполезнам, а на памати стых оугодник бжїих житїа их. И другам воуката мць февроуар. въ немже з-мь мць и на седмои пѣсни повѣченїа ако и въ першеи, и wбщина на зади книгы. И тыж в тыи часы и роκы ако по въплъщени Сна Бжїа из пречтым его Бwмтре тисмча пат сотъ седмь десатого и седмьдесать пръвого бы глад велкыи по всеи тои земли, а в третии годь повѣтря моровы немалы. И в томже роцѣ клфвв. престави са Жигмонть Авгоуств велкыи крал полскыи и не бы крала цѣлыи год, аж был вчинен сеим велкыи на wбирана крала в Варшавѣ и там са зезволили вшитци пнове едносталне на француского Индриха кнажа Анделавенске и послы по него кыправили, аби его на крѵлев [далї бракує картки рукоп.] Хва Димитрїа а также акы тым книгы кышше писаныѣ не были wдалены w том црве стым. И кто бы йхъ маль wдалити аким колвек wбычаем, то хочѵ соуд с ним имати пред Гдемь Бwм въ ден страшнаго Єг[о] соудища, и на нем да будет клатва стых Wць тиї. йже въ Никеи.

II. Данилівське (угроруське) Учительне евангелиє.

Рукопис сего твору, писаний у XVII в. на грубім, тривкім папері in folio, переважно одною рукою, тілько деякі прогалини доповнила якась друга рука, гарним, грубим полууставом, з киноварними титулами і декуди з орнаментами на чолї уступів. Книга складає ся нинї з 233 карт, переважно дуже добре захованих, з широкими маргінесами, що почорнїли по краях. На одній сторонї

пересічно 29 рядків, на горі жива паґінация, кустодів нема. Початок рукопису затратив ся; бракує, як видно з нумерації кватерніонів, з переду 16 карток; декілька карток бракує також у середині і при кінці. Оправа і паґінация нові. Книжка належала, як видно із вкладної, що буде наведена далї, від 1723 р. до церкви в Данилові, у північній Угорщині, Ось її зміст:

1. Нед҃лѧ ѡ҆ блаждномъ сн҃ѹ (стор. 1 — 5), без початку і кінця.

2. Нед҃лѧ сыропоуст. (стор. 5—7), без початку.

3. Нед҃лѧ первая ст҃аго поста, є҆ѵ҃лїе ѡ҆ І҆ѡанна зач. ѣ҃. (стор. 7—12).

4. Нед҃лѧ ѣ҃-я ст҃аго поста, є҆ѵ҃лїе ѡ҆ Марка зач. з҃. (стор. 12—16).

5. В҃ нед҃лю г҃. крестопоклонн҃ю, є҆ѵ҃лїе ѡ҆ Марка зачало л҃з҃. (стор. 17—24), оповіданє про старозавітні події, що означали хрест (Мойсеєва палиця, вода з каменя, мідяна гадюка, дерево в водах Мерри), далї згадано про хрестове видїнє Константина. Хрест названо гербом Сина божого.

6. В҃ нед҃лю д҃. ст҃го поста, є҆ѵ҃лїе ѡ҆ Марка зач. м҃. (стор. 25—34). Виривок із сего казаня про те, як диявол спокушував апостолів, щоб зрадили Ісуса, був надрукований (Памятки II, 220—221).

7. Нед҃лѧ ѣ҃. ст҃го пѡста, є҆ѵ҃лїе ѡ҆ Мар҃. зач. мз҃. (стор. 34—40).

8. В҃ сѧбот҃ѹ Лазорев҃ѹ ст҃го поста, є҆ѵ҃лїе ѡ҆ І҆ѡанна зачало лд҃. (стор. 40—46). Виривок із сего казаня про Лазареве епископство в Кипрі був надрукований (Памятки II, 348—349).

9. В҃ нед҃лю цвѣтн҃ѹ на в҃ѣхан҃ѣ І҃а҃ нашего І҃с҃ Х҃а҃, є҆ѵ҃лїе ѡ҆ І҆ѡанна зач. м҃. (стор. 47—54).

10. В҃ нед҃. свѣтлѧ҃ю пасхи в҃ченїе православнымъ хр҃тїанѡм (стор. 54 — 63). Знаходимо тут між иньшим ось який цїкавий уступ: „Боуди вѣдомо всѣмъ православ'нымъ хр҃тїаном, йже сесѧ свѣтлаѧ нед҃лѧ днъ великїй и҆ ст҃ый є҃, понеже ѡ҆ въскр҃нїи Гд҃ни сл҃нце зышло s҃-и҆ годины в ночи и҆ стомлш на востоцѣ два дн҃и, на полжднии стомло г҃. дни, а над вечеромъ стамло [sic!] два дн҃и, и про то зовет сѧ великїй днь и҆ не годит сѧ нам хр҃тїаном нїкого дѣла дѣлати в тотж нед҃лю ст҃оую. а кто бы важилъ сѧ квал'тити тоты дн҃и ст҃ый, да боудетъ проклатъ в сїй вѣкъ и҆ во боудѹщїй. Так' же съ женами не съвокѹплати сѧ, але з радостїю и҆ в чистости и҆ оу҆ на-

бжєн'ствѣ пребыкати". Далї оповідаєть ся тут про Ісусів прихід до пекла ось якими словами: „Въскрьсь Хс̃ и до ада пришолъ, а передъ єго сто̃ю мц̃тїю йшли два а̃ггелы, Михаилъ и Гаврїилъ, ꙗко л'вы ко противным силамъ, великим голосомъ [зовѫчи]: „возмѣте сѧ врата вѣчнаѧ, Вставите всѣ съпротивный власти, съкрꙋшите сѧ врата вѣч'наѧ, засоромѣйте сѧ всѣ съпротив'ный съпостаты, се бо йде на вас цр̃ь славный и сил'ный, который васъ побѣдит и раздрꙗшитъ пан'ство ваше до кон'ца". Єго ради и страх пришолъ на дїавола ѿ цр̃ѧ моцъного Хр̃а. Таковое было пришествїе Хр̃во до ада съ страхом и ꙋжасомъ и блистанїемъ великимъ. Тогды а̃ггли спѣвали: „възмыте сѧ врата вѣчнаѧ и возмѣте кнѧзи врата ваша и йс корене подвигнѣтѣ, щоби ѣстѣ не затворили николи". Тогда а̃ггломъ спѣваюшимъ врата желѣзнаѧ взаша сѧ и дїаволи засмоутили сѧ, и верѣм сътръша сѧ и всѧ ѡснованїѧ темничнаѧ подкизаша сѧ и всѣ слоуги пекелный застꙗв'пѣли. и выпол'нило сѧ слово прр̃ка Аввакꙋма, которое написал [на марг. гл. г.]: „съсѣклъ ѣси оꙋжасомъ главы сил'ныхъ". Тогда дїаволи ѿвръзоша оꙋста своѧ и ричали: „кто тамъ цр̃ь славный, що роздрꙗшилъ нашꙗ дръжавꙋ?" говорили до них всѧ а̃ггльскїа силы: „хочетели оꙋвѣдати цр̃ѧ славы? Вѣдайте, Гѣ крепокъ и силенъ, который вас извергъ съ нб̃съ до ада во безднꙋ. Гѣ главы ваша съкрꙗшилъ въ Іѡрдани. юж ваша моц на вѣки загинꙋла, юж ваше моучителъство оꙋпало". сїѧ глѫши а̃гглы и взали их самого пекел'ного моучителѧ Белзавꙋла и ведꙋт его къ Хр̃тоу нб̃номꙋ цр̃ю. и зъказалъ єго Гѣ оꙋзами нерѣшимыми и с ним Юдоу Скариѡского, що продалъ Гда Гс̃ Хр̃а. Ѧдам же найпер'шїй члѣкъ оꙋслишалъ, ꙗко Гѣ Спс̃ъ йдетъ, которого ѿ вѣка ѡжидали оꙋ мꙗках, высвободити их всѣх там боудꙋщихъ въ ад̃ѣ, началъ повѣдати всѣм связаным сїе. Ѧдамоу повѣдающе а Гѣ Хс̃ юж к немоу приходитъ, а в рꙗках несетъ повѣдноѣ ѡрꙗжїе крт̃ъ. Ѧдам'же оꙋзрѣв'ши Гда прослезил сѧ и жалосно заплакалъ и рече всѣм сѣдящим тамо ѿ вѣка: „ѡто южъ Гѣ с нами!" Тогда рече Гѣ къ Ѧдамоу: „съ дх̃м твоймъ! въскръшаю тѧ, въстань ѿ тмы, ѡсвѣтилъ тѧ Хс̃. и всѣмъ мовлю вамъ: йзыйдѣте живоущїй во тмѣ". и рече Хс̃ Ѧдамꙋ: „не длѧ того създалъ ѣмъ тѧ, щобы зъ адѣ звязанъ ѣси былъ. Тебе ради Ѧдаме сънїйдѫ съ небесъ и тѣло члѣче взлемъ на себе. Тебе ради Ѧдаме кров свою пролїахъ, да тѧ ѡблекꙋ въ прѣвоую ѡдеждꙗ. и роукописанїе твоѣ раздралъ ѣмъ. Виждъ Ѧдаме гвоздїе, роук и ногъ моих прибитїе и жел'чїю напоенїе, да йзвръгоу бремл грѣха твоего из тебе и да разорю лютꙋю смерти

твоєѧ чашоу. На крⷭтѣ оумрѡ^{х} и копіємъ прободенъ бы^{х} в ребра, ꙗко да твое ребро йсцѣлю, ѿ негоже ти създахъ женоу. Востани Ꙗдаме ѿсюдоу ѿ смер'ти во животъ, ѿ тмы во свѣт, ѿ робъства сѹ слободоу, ѿ темности въ вышнїй Іерслимъ, ѿ пекла оу райскїй пожитокъ, ѿ землѣ на нбо. И ѥмъ Гⷭ Бⷭ твой, Ꙗдаме, смрть пріѧл ѥмъ был за тебе и въскрес ѥмъ ѿ мрⷮвыхъ, да ѡкладаю живыми и мрⷮвыми". Ѻць нбный ждетъ ѡв'чате погив'шого, чини аггластїй ждоутъ Ꙗдама съ радостїю, коли прійдетъ и возыйдетъ к' Бⷭ. Чомъ? коли Ꙗдамъ сгрѣшилъ в раи, и тогды выгналъ ѥго Гⷭ Бⷭ йзъ раѧ, и выгнав'ши ѥго поставилъ ѡгнѧного Херѵвима на воротѣхъ райскихъ, и там не поущано никого ажъ до воскрнїѧ Хва. Воз'вратил сѧ Херѫчим славы, прⷮлъ готов, брашно готово, житїе готово, йже ѡко не видѣло и оухо не слышало и на срдце чвкоу не възыйде, йже оуготова Бⷭ любѧщим его. Тогда Хс Ꙗдама за роукѫ взялъ и вывѣлъ ѥго йзъ ада, и в'шиткй вышли съ Хрⷮомъ, толко самого премоудраго Соломона лишилъ оу пекл. рече Соломон: „Гⷭ, чомоу мѧ тоут лишаеш?" И рече Хс: „далемъ ти моудрость и выйдеш ты моудростїю своєю, и лѣпше вѣрити вѹдеш, иж ѿ мене мѹдрѡ ймаѥшъ". Потом рече Лоуцѣперь цар дїаволъскїй: „Чемоу ты не йдеш ѿтол?" и рече Соломон: „Гⷭ прійде дрѫгїй раз' по мене". рече Лоуциперь: „южъ досыт ми горкой бѣды начинив, царство мое разъдрѫшивъ и всю силоу мою стер. а коли єще бы ймалъ прити тоут дроугїй разъ, то юж до конца [sic!] мене погоубитъ и срдце мое расторгнет". имив'ши Соломона и выпхалъ вонъ с пекла. Тогды почалъ Соломон спѣвати: „Прⷭвѣна єси Бце Дво [и] воплотивый сѧ ис тебе! ада плѣни сѧ, Ꙗдамъ призва сѧ, клтва потреби сѧ и Єв'ва свободи сѧ и смрть оумертви сѧ". а мы тѣмъ поюще възопїемъ: „Бⷭвенъ Бⷭ йже йзволивый тако!"

11. В нед̑лю свѣтлѹю Пасхи на литѹргїи, єѵ̑лїе ѿ Їѡан'на зач. а̑. (стор. 63—79). Переклад евангелия — досить вільний і скорочений, далї оповідане про вихід Жидів із Єгипту, про перехід через Червоне море, про Авраамову жертву, про вибух води з каменя, доконаний Мойсеєм, про 40-денний піст (перший так постив Адам з Євою: „Ꙗдам і Єв'ва пръвозданный за прⷭтжпленїемъ заповѣди Бжей постили сѧ и покоутовали м̑ дни и м̑ ноцїй оу рѣцѣ Їѡрдани голый стоѧчи на камени, а дрѹгїй каменъ на головѣ дръжали", стор. 72, потім Мойсей на Синаї), далї про мідяного вужа, про чудо Ісуса Навина з сонцем, по чім сказано: Ѩ кды йзбавитель наш Хс на крⷮѣ былъ, была тма на вшитокъ свѣтъ за г̑. годины, ѿ ѕ̑-й годины ѳ̑-й слнце не дало

свѣтлости, за чимъ той велебный дн҃ь называет сѧ ѿ латины велка ноць“ (стор. 72). Далї згадано про Йону, приведено пророцтва Даниїла і Йосиї про Ісусову смерть, наведено евангельське оповіданє про воскресенє Ісусове, повторено приведене в попереднїм казаню вияснене назви „великдень“ (стор. 77) і закінчено упімненем: „варовати сѧ всякого грѣха, то єст оубійства, блоуда, чарокъ, потвора, безъмѣрнаго пан'ства, понеже пан'ство вшиткимъ грѣхом єстъ матица“.

12. Н҃ недѣлю Ѳоминѵ, єѵ҃лїе Їѡанна зач. є҃. (стор. 79—84). Оповіданє про сьв. Тому переплїтане науками в родї отсеї: „Й вѣроуючи вын'ни ѣсмо добрый оучин'ки чинити, привѣгаючи зо хотю [sic! у теперішнїй нар мові „зо хітю“] до домоу бжего йзъ ѡфѣрою, с подароун'комъ Гоу҃ Боу҃ избавителеви своѣмоу за ѿпжщенїе грѣховъ своих, то єст проскоуров й свѣчею й з ладаном й з алмѫжною оубогимъ, ꙗкъ ти сила заносит“.

13. Нед҃лѧ г҃. по пасцѣ сты҃х мироносиц, єѵ҃лїе ѿ Марка зач. ѕ҃д҃. (стор. 84—89).

14. В недѣлю д҃. по пасцѣ о розслабленом, єѵ҃лїе ѿ Їѡанна зачало д҃ї. (стор. 89—97). Між иньшим упоминав: „Не надѣй сѧ на бай ани на ворожки, ани тыжъ на йн'шїй розмайтый богинѣ“ і вказуючи, що одних Бог „каретъ хворотою, кварами, фрасоунком“, а иньших пробуе, згадуе про праведного Йова, що „хоть былъ праведный, напоущалъ на него жѳры, сѵбоство, коросты, бетеги, але ѡнъ праведный не ходилъ по ворожилѧхъ, не вѣрилъ байлѧмъ“. На стор. 95 читаємо: „Чом видишъ, кажда ѡ̃ дерево садовое й имѣетъ старанѧ, ѡ̃копоуетъ его, ѡ̃брѣзоуетъ, нахилѧтъ, щобы право росло, й пакъ присажоуе, солодкое стовпа до него покладает, щобы хосново было й щобы оурожай добрый принесло“ — інтересне сьвідоцтво про замилуванє угорських Русинів того часу в садівництві.

15. В недѣлю є҃. по пасцѣ ѡ̃ Самарѧнинѣ, єѵ҃е Їѡанна зач. в҃ї. (стор. 98—102). Пять мужів, яких мала Самарянка, що про неї мова в евангелию, то пять книг Мойсеєвих, а шестий муж, то Ісус.

16. Нед҃лѧ ѕ҃-а ѡ слѣпци, єѵ҃лїе Їѡанна зач. лд҃. (стор. 102—107). Про початок Силоамської купелї знаходимо тут ось яке оповіданє: „Оу҃ тот час, коли найхали поганый Сарацины на Їр҃лимъ хотячи его звоевати, але не могли, понеже пламен ѡгненый ѡбточив' Їр҃лимъ й боронивъ, й такъ жаденъ тых поганъ не могли сѧ приближити к немоу҃, ѣднак'же водоу ѿнмали ѿ нихъ были. Їр҃лимлѧне не маючй воды барзо жалосны й смоутны

были. Тогды прр҃къ Їєзекеиль вышедши на свое предверіе помолив сѧ Гс҃ Бо҃у, абы имъ водоу далъ, и почалъ копати стоудникъ. и тамъ Бж҃имъ повеленіемъ явила҃ имъ вода. А тоты погане Вворотъ оучинили Ѡ Їер҃лима: єдины сами сѧ посѣкли, а дрѳгихъ ѿгнь попаливъ, и ни є҃дин не зостав живъ“ (стор. 104). Автор виясняє, відки у людей бере ся слїпота, і твердить, що вона бувае двояка: одна йде з того, що люди не съвяткують неділь і съвят, не постять, пють, „на пѧтницѣ и на нед҃лѣ из женами съвокоупляют сѧ, и про такое безаконство родѧть сѧ дѣти нестаточный, нездоровый, слѣпый, нѣмый, нерозжмный. Вторая слѣпота, що оу҃ родѣ посагают сѧ, оу҃ крѣви, оу҃ близкости, и котрый по заходѣ сн҃ца слюбъ верѳт, и таковых непослоушных людїй родят сѧ имъ дѣти злодѣеве, разбойници, лотри, блоудници, чаровници“ (стор. 105—106).

17. В чет҃к с҃. нед҃. по пасц҃ѣ, вознесенїе Гн҃е, єв҃лїе Ѡ Лѳк. зач. р҃дї. пооученїе (стор. 107—111).

18. Недлѧ з҃. по пасц҃ѣ, єв҃лїе Мд҃. гл. нс҃. (стор. 111—114). Ті дві картки переписані иньшою рукою і вставлені в книжку так, що конець попереднього слова знаходить ся на стор. 115, але там перечеркнений і на стор 111 переписаний ще раз, очевидно для того, бо перший копіст пропустив одну проповідь (на 7 неділю), даючи на стор. 115 по закінченю слова на Вознесение зараз проповідь на нед. 8.

19. В нед҃. н҃-ца поѳ҃ченїе, єв҃е Їѡ. зач. кз҃. (стор 115—125). В сю неділю автор мае нагоду розвинути науку про съв. Духа і розвивае її в православнім дусї: „Дх҃ъ ст҃ый Ѡ Ѻц҃а исходитъ, а на Сн҃ѣ почиваетъ“. На 125 стор. в низу на марґінесї підписано старим скорописом: „Во Лукачова Крал҃. град (?) їюл дї. рок. а҃хм҃s (1646) — правдоподібно дата написаня книги.

20. Нед. а҃. всѣх ст҃ых єв҃ле Мад҃. гл. чн҃. (стор. 126—133).

21. Недлѧ в҃. по всѣх ст҃ых, єв҃е Мад҃. гл. д҃. (стор. 133—138).

22. Недлѧ г҃. по всѣх ст҃ых, єв҃лїе Ѡ Мад҃. зач҃ло иї҃. (стор. 138—141). І тут автор між етичними упімненями майже найвисше ставить: „подавай мт҃ыню оубогим, до цр҃кви ст҃ой ѡфѣр҃ справедливе Ѡдавай Гс҃ Бж҃, то естъ десятиноу з вѣрной працы своей, проскѳр҃, свѣчѫ и ладанъ за Ѳпоущенїе грѣховъ своих“ (стор. 141).

23. Нед҃. д҃. по всѣх ст҃ых, єв҃е Мад҃ гл. кв҃. (стор. 142—148), оповідаєть ся про вбійство Авеля і про Авраамову жер-

тву як приклади сильної віри в Бога. Автор пише між иньшими: „Иди никоторый человѣкъ є̑ такій, що из своего имана шкодѣ дати проскѵрѕ, свѣчѵ и кадило, нежели бы далъ иное што болшеє̑. а хоть рекома про люди дашто мало даетъ, а вѣры до того не маєт, то неприятна бѣдет ѡ҃ферa его“ (стор. 145).

24. Нед̑. є̑. по всѣх сты̑х, є҃ѵ҃лїе Мд̑. зач. кй. (стор. 149—155).

25. Нед̑. ѕ̑. по всѣх сты̑х, є҃ѵ҃лїе Мд̑. зач. кд̑. (стор. 155—159).

26. Нед̑. з̑. по всѣх сты̑х, є҃ѵ҃лїе Мд̑. зач. лг̑. (стор. 159—165). Автор завважує, що богато людей у неділю, „егда звоны цр҃ковный кличоуть до до домоу бж̑его“ — „бѣжат по коуплмх, по длъзѣх, по ворожках“ (стор. 163).

27. Нед̑. й. по всѣх сты̑х, є҃ѵ҃лїе Мд̑. гл. лй. (стор. 166—171).

28. Недлм д̑. по всѣх сватыхъ, є҃ѵ҃лїе ѿ Мд̑. зач̑ло нд̑. (стор. 171—176) Починаючи від стор. 173 на марґ. в низу на стор. 173, 175, 177, 179, 180 і на марґ. з лівого боку здовж сторони 181 і 183 знаходить ся написана курсивом ось яка вкладна: „Вѣдомо чинимо комѕ ѡ том вѣда. належитъ мкъ дх҃овномѕ [sic!] станѕ, такъ і свѣцкомѕ. рабъ Василый Романовѣкъ Василъ і жоновъ своєвъ Ѳленов і сыном своїмъ Гаврилом і зъ сыном Шътефаномъ і сыном Симоном, Їѡваном і зъ Лѕком, і придали єї до храмѕ сто̑го (перечеркнено: Ѧрхистратига) до архиєрєа Николы. давъ емъ за ню вї̑. золотыхъ, зовемѕю єѵангелиє ѕчителное, до церкве Данилѣскоі. Ѧ҃ хто бы єї мак Ѳдалити ѿ тої церве, да бѣдет проклт. Ѧнадема Їїнамарафтѕ. рокѕ ѧ҃ѱкг̑“. (1723).

29. Нед̑. ї. по всѣх сты̑х, є҃ѵ҃лїе Мд̑. зач. оѣ̑. (стор. 177—183). Автор остерігає: „Ѧ҃ где вѣры й стобливыхъ оу҃чинковъ не є̑стъ, то там й Дх҃а сто̑го не є̑, лиши дїаволъское жидло. Ѧ҃ мы хр҃не повинны посты сты̑й постити и покоутѫ чинити за грѣхи нашѣ, а не слоухати тыхъ, котрый Фстѫпили ѿ православной хр҃тїанской вѣры, ико то сѫтъ Лютры, Калвины, Римлане, Оугъровє, котрый Фщепили сѧ ѿ стої вѣры греческої“. (сторона 178).

30. Недлм лї̑. по всѣх сты̑х, є҃ѵ҃лїе ѿ Мд̑. зач. оз̑. (стор. 183—190). На марґ. в низу на стор. 184—185 знаходять ся писані одна курсивом а друга полууставом ріжними руками ось які проби пера: 1) Ласкавый чителникѕ, чити а не клини, бо папєръ оу҃далъ сѧ барзо злый недобрый“. 2) „Не виненъ папѣръ

ничого, але чернило было злое недоброе, къпир'васоу треба было болш' до него придати".

31. Недѣлѧ по всѣхъ сѣтыхъ вї. єѵ҃ліе ѡ Маѳ. зач. оѳ. (стор. 190—206). Подано 10 заповідей божих, оповідано історию про Данила і Зузанну, далї про вирізане племене Вениямінового за зневажену жінку, при чім автор покликає ся невірно на жерело: кн. Юдит гл. к., хоча се оповіданє знаходить ся в кн. Судий гл. XIX—XXI. Звісне євангельське місце автор толкує: „подобнѣше поворозови скрѧзѣ ігламное оуше пройти", а на стор. 203 на марґ. остерігає перед „хѵлою геретическою" що до нешанованя образів і покликає ся на Марґарит мѕ.

32. Недѣлѧ гї. по всѣхъ сѣтыхъ, єѵ҃ліе Маѳ. зач. нѕ. (стор. 206—216). Автор згадує про зруйноване Жидів Титом і їх розсипане по сьвітї, „такъ што ни мѣста своего, ани городѹ, ани кметій своих межи нами хр҃тїяны не могѹт ймати на вѣки" (стор. 210—211); нарікає далї, „що ни в' єдном народѣ такого безчестїѧ не є, як межи нашим рѹскимъ народом, що на свой оучителѣ ѡ их чести никоус не смотрят; хот бы межи ними аггелъ з неба был, єще бы им не догодилъ" (стор. 212). По думцї автора „за що юж й нас Гѣ Бг҃ покорталъ й карет, то єстъ злыми панами й неоурожаем поля й йн'шими розмаитыми карностями" (стор. 213). „Можеш то кождый зрозѹмѣти — говорить він далї — видячи, што сѧ дѣетъ межи нашимъ народом рѹским, иж Гѣ Бг҃ оузял оу них цр҃тво й пан'ство, а придал латинѣ, котрый своих оучители честѹют й имъ потребности й заслѹги платят яко оучителем й слоугам бжїимъ" (стор. 213). Як бачимо, автор уміє вдарити навіть у патріотичну струну, коли йому того треба і очевидно числить на симпатичний відгук у серцях слухачів.

33. Недѣлѧ дї. по всѣхъ сѣтыхъ, єѵ҃ліе ѡ Маѳ. зач. гл. пѳ. (стор. 217—224).

34. Недѣлѧ єї. по всѣхъ сѣтыхъ, єѵ҃ліе ѡ Маѳ. зачѣло гл. сѵ҃. (стор 229—231). Цікавий тут отсей уступ: „Коли прїйдет недѣлѧ йли празник йн'шїй бжїй, то мы єго не перепровадимо на бжїй хвалѣ, але май мыслимо, якъ бы єдин дрѹгого даякъ спотварити, правотити, ал'бо оу карты грати а на том вшиток днь стратити" (стор. 227). Здаєть ся, що гра в карти вже тодї була розповсюджена по угро-руських селах, бо проповідник виступає проти неї й далї: „Я дїавол з давна сѧ наоучилъ й оучит сѧ, як' бы хвалѹ бжїю зничити, й такжей вымислилъ против четырех єѵ҃листов свою єѵ҃лію четверой

масти, то є҃ ѡ҆ныхъ проклатыхъ кар'товъ, штобы так'же люди ловили й до своего пан'ства приводили, до пекла вѣчного. Може то кождый видѣти, що болше такихъ, котрый вшиток днь тот с҃тый недѣлный стравать при написѣ шатан'ском, нѣж при словѣ бж҃ом" (стор. 228).

35. Недѣла s҃ї. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Мад҃. зач. гл. е҃ї. (стор. 231—238).

36. Недѣла з҃ї. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Мад҃. гл. ѯ҃е. (стор. 239—242).

37. Недѣлѧ и҃ї. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе Луκ. гл. з҃ї. (стор. 243—247).

38. Недѣла ѳ҃ї, по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Лѕк. зач. кs҃. (стор. 247—250).

39. Нед. к҃. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Луκ. зач. л҃. (стор. 251—254).

40. Недѣла ка҃. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Лоукѡ. глав лѣ҃. (стор. 254—258).

41. Недѣла кв҃. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Луки зач. пѣ҃. (стор. 258—262).

42. Недѣла кг҃. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Лоуки зач. лѣ҃. (стор. 262—265).

43. Недѣла кд҃. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Лѕк. зачѣло лд҃. (266—269).

44. Недѣла кѣ҃. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Лоуки глав. нѣ҃. (стор. 269—274).

45. Недѣла кs҃. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Лоуки гл. ѯ҃s҃. (стор. 275—280).

46. Недѣла кз҃. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Лоук. зач. оа҃. (стор, 280—284).

47. Недѣла ки҃. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Лоук. зач. гл. ѓ҃. (стор. 284—293).

48. Недѣла кд҃. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Лоуки глав. пѣ҃. (стор. 294—300). Подано 20 причин сьвяткованя недїлї; упоминає „не вдаючи сѧ оу҃ свѣцькїй васнѣ" ходити в недїлю до церкви „изъ ѡ҆фѣрою ведлѕгъ можности своей, йзъ свѣчею й просфорою й зъ ладаномъ й ал'мѫж'ною оубогим за свое ѡ҆пѫщенїе грѣховъ" (стор. 297).

49. Недѣла л҃. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Лоуки зачѣло сѣ҃. глав. ѓ҃. (стор. 301—303).

50. Недѣла ла҃. по всѣхъ с҃тыхъ, є҃вліе ѡ҆ Лоуки зач. чѓ҃. (стор. 304—308).

51. Нед̑лм лв̑. по всѣх ст̑ыхъ, єв̑лїе Лук. зач. сд̑. (стор. 308—311).

52. Нед̑лм лг̑. єв̑лїе Лѕк. зач. чд̑. (стор. 312—316).

53. Мц̑а сентевр̑їм на рождество пр̑тыа Бц̑а пооученїе ко православным хр̑тїанom. Гй бл̑ви Фче (стор. 317—322), апокріф, друковано, див. Памятки II, 98—100.

54. Мц̑а тогож дї. къздвиженїе чт̑наго кр̑та Гн̑м (стор. 322—327), оповіданє про віднайденє сьв. хреста Єленою.

55. Мц̑а ѡктовр̑їа кѕ. стр̑ть ст̑го мч̑ка Дом[и]тр̑їм (стор. 327—329), по церковному.

56. Мц̑а тогож въ кй. стр̑ть й оу̑мѕченїе ст̑ои Параскевй. Гй бл̑ви Фче (стор. 330—344), по церковному.

57. Мц̑а ноєк. й. съборъ арх̑аггла Михаила (стор. 338—343), по церковному, оповідано між иньшим чудо в Хонї (тут се місце названо Єрихоном).

58. Мц̑а тогож кд̑. Оу̑веденїе пр̑тыа Бц̑а, бл̑ви Фче (стор. 343—346), друковано Памятки II, 101—102.

59. Мц̑а дек̑вр̑їм, стр̑ть ст̑ой мч̑нцѣ Варвары (стор. 346—350), по церковному.

60 Мц̑а тогож в дн̑ь s̑. чждо ст̑го Николы (стор. 350—352), по церковному, оповідано чудо про Димитрия уратованого з моря і про трьох мужів уратованих від меча.

61. Мц̑ы декевр̑їа въ кѣ. дн̑ь на рождество Гд̑а нш̑его Їс̑ Хр̑а, єв̑лїе, которое рачил ѡзнаймити Гѣ наш Їс̑ Хс̑ ст̑ым єв̑листомъ Мѳ̑. зач. а̑. (стор. 353—373). Уступи сеї проповіди друковані, див. Памятки II, 112 — 116.

62. На дн̑ь крещенїм великого Гр̑а нш̑его Їс̑ Хр̑а наоу̑ка православным хр̑тїанom мовмчи (стор. 373—384).

63. Мц̑а февралїа в̑. дн̑ь стрѣтенїе Гд̑а нашего Їс̑ Хр̑а, пооученїе къ православным хр̑тїанom (стор. 384—387).

64. На дн̑ь ст̑го веселого благовѣщенїм ст̑ой прѣч̑той Бц̑и наоука ѣ ѡписана хр̑тїанom, чти єв̑лїе, хочеш ли в тетрѣ (стор. 387—395).

65. Мц̑а апр. кг̑. стр̑ть ст̑го мч̑ка Хв̑а Гєѡргїм Ѳ цр̑м Деклитїана (стор. 396—405).

66. Поѕченїе на дн̑ь ст̑ыхъ верховныхъ ап̑лъ Петра й Павла ко православным хр̑тїанom. Бл̑ви Фче (стор. 405—412).

67. На дн̑ь ст̑го прр̑ка Їлїй слово ѣ къ наоученїю хр̑тїанom (412—416).

68. На дн҃ь ст҃го преображенна великаго Г҃а Б҃а й сп҃са н҃шего Їс҃ Хр҃а, наука православ. хр҃тїанам (стор. 416—425).

69. Повѣченїе на дн҃ь ᲂ҃спенїа пр҃той Влдч҃ца нашем Б҃ца і пр҃но дв҃ы Мр҃їи ко православным хр҃тїанам (стор. 425—435).

70. Мц҃а а҃вгᲂ҃ста к҃д. наᲂ҃ка Ѡ є҃вли. ст҃го наоу҃ст҃кновенїе ч҃тной главы Їѡанна пр҃д҃тч҃ѣ, ѡ҃писана през є҃вли-ста Мар. гл к҃д. (стор. 435—444).

Част вторам пооу҃ченїа [ѡ҃] Їѡанн҃ѣ ст҃ом, т҃ѣлко прошᲂ҃ а҃бысте послᲂ҃хали (стор. 445—450).

71. Поᲂ҃ченїе ко православным҃ъ хр҃тїанам҃ъ ко той час, аще кто престакит са Ѡ хр҃тїан҃ъ къ Г҃дᲂ҃ (стор. 451—466).

III. Старомі́ський рукопис.

Рукопис, а властиво фраґмент рукопису, має 110 більше або менше ці́лих карток меншого folio, з деяких карток є тілько малі шматочки. Розуміють ся, що кінця ані початку нема, а і в середині богато карток повидирано. Рукопис писаний ґарним і старанним полуустав-ним письмом XVII в.; що не давнійше, показують слі́ди унія́тської або католицької доґматики. На кождій сторонї звичайно 26 рядків; початкові букви кождого зачала писані киноваром, так само титулики в тексті. Кустодів ані живої паті́нації нема, так само нема ніяких приписок на марґінесах.

Оправа нова, нумерация сторін — моя.

1. Слов[о] в нд҃лю. Десм҃т членков закона й заповѣдї́й, которы́х сам Г҃ь Б҃ъ мовил й приказал й дал пр҃рк҃ Мойсеѡ҃ви на горѣ Синаи, написав'ши м҃ѣзиным своим пал'цем на двох таблицах. Рек Г҃ь так, чл҃че. (стор. 1—4). Подаю сей інтересний текст в ці́лости, т. зн. скі́льки його лишило ся:

Мовиль Г҃ь Б҃ъ вшитку тый слова: им ѣ҃ Г҃ь Б҃ъ твой, которы́и ѣ҃мъ вывюл тебе зъ земл҃ѣ єгипской з' домоу неволѣ.

а҃. Милоу́й Б҃а твоѣ́го зо в'шиткиx моцї́и твоиx над в'шитко створѣ́нїе.

б҃. Не имаи бг҃ы чюжиx пред множ. Быблї́а чорнад.

в҃. Я҃бы ѣ҃сь ин'шиx чюжиx бг҃ъ не хвалил, а҃ни чаром ни рож'кам не в'крил.

Ѣ. Не чини собѣ ѡбразоу, ани в'сякого подобенства, которое ѥ на нбѣ горѣ, и которое на земли низ'ко, ани тыχ которїй сѫт въ водѣ, под землеж, не бѫдеш сѧ им кланѧл ани иχ χвалил. ѩм ѥ Гѣ Бѫ твои моц'ныи, закист'ныи в мѫ̀ти, мъстѧчи сѧ неправости Ѳц̑евьскоѝ в' сн̑охъ в' третюм и . . . . . тыχ, которїи мене . . . . . (далї видерто. Стор. 2) . . . . . ѥго надѧремно берѐт.

Д. Милоуѝ ближ'него твоѥго ѩко себе самого, и каждого чл̑ка.

Д. Памѧтаи, ѧбы сь ден недел'ныи сѣтиль, през' шѐ дн̑їи бѫдешь робил, и выконавши роботы твоеи, але седмого дн̑ѧ дн̑ь сѣтыи Гѫ̀ Бѫ̀ твоѥго, не чини оучин'кж жад'ного вон. Ты и сн̑ъ твои и цор'ка твоѧ, слоуга твои и слѫжеб'ница твоѧ, быд'ло твое и гость, которыи ѥ в домоу твоем. ѧбовѣм в' шестиχ дн̑еχ створил Гѣ Бѫ̀ нбо и землю, море и ш'то в' нихъ ѥ̑, и Ѳпочиноул дн̑ѧ седмого. прото̀ж бл̑вилъ дн̑ъ недел'ныи Гѣ Бѫ̀ и посѣтиль ѥго.

Ѣ. Не бїи никого ни ѡржжїем, ни ѩзыком.

Ѥ. Чти Ѳца твоѥго и маткоу твою, ѧбы сь долго жив был на зѐмли, ко̀тороуж Гѣ Бѫ̀ твои дасть то̀бѣ.

Ѕ. Не ро̀з'бивай ани кра̀ди, и не вѐри ни в' ко̀го нѝчог[о] невин'наго.

Ѕ. Не бѫдеш забй . . . (Далї брак. Стор. 3).

Й. Не бѫдеш краль.

Д. Не присѧгаи на крйко про̀ Бѫ̀ тво̀ѥго.

Д. Не мовь против блйж'немоу тво̀ѥмоу фа̀л'шивого свѣдоцьства.

Ґ. Не вѐри дар'мо въ оу̑ста своѧ ймѐне бж̑їа.

Ґ. Не пожа̀даи домоу блйж'него тво̀ѥго, ани пожа̀даи жѐны ѥго, ани слоу̑ги, ани дѣвкы, ани во̀лж, ани ѡсла̀, ани вшиткыχъ рѣчїи, ко̀торїи сѫт ѥго.

На пер'вои таблици сѫт четверо, которыи належат къ самомоу Боу̑. Бѫдеш миловал Гѫ̀ Бѫ̀ твоѥ зо в'шиткого ср̑дца твоѥго, зо в'шитко̀ѝ дш̑ѣ т[воеи], зо в'шитко̀го з'мыслж твоѥго и зо в'шиткыχ [силъ] твоиχ. На дрѫгои та̀блици сѫт шестеро [. . .], [ко]торыи належат къ ближ'немоу наше[. . . . .] миловал ближ'него твоѥго ѩко [. . . . .] Кто̀ выполнит тыχ десѧт член'ков [. . . . .] прїймет запевное вѣч'ное . . . . .]

Вѣроуж въ единаго Бѫ̀ [. . . . .]

Створителѧ нбѫ̀ и [. . . . .]

Видомыχ в'сѣхъ [. . . . .]

И въ ѥдинаго [. . . . .]

їзь Фца [. . . . .] Нижній ріг картки видертий так що пропало в низу кілька цїлих рядків тексту і більші або менші части горішнїх рядків. На оборотї читаємо далї:

й. Которыи для нас людїи и для нашего з'бав'лєнїа з'стж'пил з нбс.

д. И к'тєлил са є з'дха стго, з Мрїи двцє, и члкомз'стал са є.

ї. Оукрижован тыж для нас под понтейскым Пилатом, оумжчень и погребень є.

аї. И в'стал з' мртвых третего дна ведлоуг писмь.

вї. И в'стжпиль на нбса.

гї. И сєдит на правици Фца.

[дї]. И заса прїидет з' славою сждити живых и змрлых.

[еї]. Которого кролевьства не бждет конець.

[зї]. И в' дха стго, га wживлающего.

[зї] [. . .]орыи зь Фца и з' сна походит.

[иї]. [. . . . .] їзь Фцемь и з' сном сполоу вел'юнь [. . . . .] хвалюнь, которыи мовил є през прркь.

[дї. И єдин]оуж пов'седнєв'ноуж з'боровоуж и . . . [црк]овь.

[к]. [. . . . .]ть на Фпщенїе грєхов.

[ка]. [. . . . .]ер'лыхь.

[кв]. [. . . . .] амин.

[. . . . .] и заставил

(Конець видертий).

2. [Слово кд. К недлю д.], стор. 5—7 без початку.

3. Слово л. К недлю ї. котора зовет са w кар'зо хвором члцє, которого Хс оуздровил и шатана з него выгнал, ее Мт. гл. ов. оу полском гл. зї. (стор. 7—12), без кінця.

4. [Слово лд. в недлю аї], стор. 13—18, без початку.

5. Слово лв. К недлю вї. которая зовет са w богатом члвцє, там же ємоу Хс назначил д'вє заповєди закона єуалїе к Матеи гл. од., оу полском гл. дї. (стор. 18—26). Подаю тут деякі виписки, щоб дати поняте про уклад такого „Слова".

„Въ врема часоу wного. Члкь нєкоторыи єдень младенець пришедши къ Іоу рек ємоу: „Мистрж добрыи, што доброго имамь чинити, абыхь имал живот вєчныи?" И онь ємоу рекль: „чемоу ма зовешь добрым? никто не є добрым хыба єдин Бг" і т. д. По скінченю перікопи (W члкъ то невъзможно є, але W Бг в'шиткы рєчи възмож'ны сжт) автор книги додає: „То є єу-

лїє дн҃шнєє. Ꙗко Хс̃ понѫждал ѡ̑ного млоденца, абы ѡ̑фѣровалъ маєт'ность свою оу̑богым и̑ абы за ним пошол, але ѡ̑н не хотѣлъ, але смоу̑тно ѠШол, бо̑ мал маєтности мнѡго". Далї йде евангелие на понедїлок (Марка гл 11), на вівторок (Марка гл. 12), на середу (Марка гл. 13), на четвер (Марка гл. 14), на пятницю (Марка гл. 15), на суботу (Матвія гл. 90), з кождої по кілька рядків письма. Далї йдуть перікопи з апостола, отже в недїлю з ап. Павла до Коринтян гл. 158 (очевидно якоїсь загальної нумерациї): „Гдє тыж ѡ̑знаймоу̑ѫ вам ев҃лїє, котороу̑ѫ єм вам проповѣдал, которою ёстє тыж прї̑али. В которой тыж стойтє, през которою тыж збавлѣна и̑маётє. А̑ ласка ёго, которою ѡ̑казал напротивко м'нѣ, не ё порожна, але єм бол'ше в'шиткых працовал з' нихъ". Так само і на дальші дні тижня складач рукопису звичайно дає цїлих перікоп, тілько обмежаєть ся на однім або кількох реченях. Кінчить ся вибірка ось яким поученєм: „А̑ мы, бра̑а, Ѳкрыта̑ймо сѧ Ѳ злыхъ мыслїи, а̑ навертаймо сѧ къ Боу̑ створителю своёмоу, который сѧ нами в'сѣма ѡ̑пѣкоуё и̑ троцет и̑ даєт покар'мь и̑ ѡ̑брок на кождый рок, наполнаєт до сытости въ вё҃лїи ср̑дца наша. Тот ё всѧкомоу бл̑гоподател и̑ в'сѧкомоу покар'моу и̑ цр̑твоу нб̑номоу подател. Тым котороїи въ вѣрѣ и̑ въ прав'дѣ и̑ в' чистых мыслехъ и̑ въ оу̑чин'кахъ добрых тръваю̑т, тїи цр̑тво нб̑ное ѡ̑тримаю̑т. Подобаєт братї̈а късѧко богатство Ѳложити ведле а̑пла Павла, и̑ оу̑тон'чити̑ вол'ною нищетою, ꙗко въз'моци оу̑зкым поутем вънї̈йти въ цр̑тво нб̑ное. оу̑зок и̑ прискор'бныи пѫт ведѫчїи въ живот, и̑ мало и̑хъ ё, которїи глдают ёго. Прото и̑ Дв̑дь пр̑рькъ рек: ꙗк роз'множили сѧ немощи, и̑ хвороб҃ы и̑хъ, то ё грѣхы! А̑пл̑ъ Павел гл̑ет: бывшим нам хворым, то ё грѣш'ным, Хс̃ за нечестивых и̑ злых оу̑мер'лъ. Бг̑огласныи Григорїи рекль: початок злости єж[е] не д'вати ѡ̑ зац'ных и̑ добрых рѣчехъ. престаа̑нїє добрѫ злом початок ё. может всѧ Гс̃ гды хощет, и̑ злаа и̑ добраа ѡ̑кажет. Протож бра̑а къ могѫщемоу Боу̑ хвори бывше пристѫпим, оу̑здров'ленїа и̑ сп̑сенїа жадаймо, покор'ным ср̑дцемь и̑ оу̑мыслом припадѣм, оу̑бозїи и̑ назїи Ѳ грѣха ꙗвим сѧ. А̑ так ѡ̑богативше̑ въ рѫкы бж̑їа маєт'ност свою Ѳдавайме, през рѫкы оу̑богых складайме, на нб̑сѣхъ скар'бы собѣ збирайме и̑ ховайме. Тогда запевно ꙗвим сѧ в' прищ'лыи вѣкъ богатї̈и тръвалого богатства и̑ скар'боу̑ бл̑гого, з' которого покар'мь и̑ наслажденїе пожит'ковь въспрїимем в' цр̑твѣ нб̑ном през Ха̑ Їс̑а Га̑ нашего з' выбраными ёго, которомоу в' Тр̑ци х'вала на вѣки а̑мин (стор. 24—27).

6. Слово лѓ. З оу҃чителного є҃ѵ҃лїа. В недѣлю гї. которая зовет' сѧ и҃ чътет сѧ ѩк Хс̃ поржчал винницѫ своюѵ винаром, ѩко ѡ҃ни в'загр'дили пожитками з' винницѣ и҃ забили дѣдича цр҃ства и҃ стратили ѡ҃бѣтницоу҃. Є҃ѵ҃лїе Мт̃. гл. пз̃. оу҃ полском гл. кѧ̃. (стор. 26—32), в серединї брак картки.

7. Слово лд̃. З оу҃чителного є҃ѵ҃лїа. В недѣлю дї. которою Гс̃ презь подобенства ѡ҃ весѣлю цр҃тва бж҃їего наз'начил. Є҃ѵ҃лїе в Мт̃. гл. пд̃. оу҃ полском гл. кв̃. (стор. 32—38).

8. Слово лѣ. Зь оу҃чителного є҃ѵ҃лїа. В недѣлю ѣї. ѩко Хс̃ оу҃казал вшитокъ закон презь д'ва члонки заповѣдей ѣго, є҃ѵ҃ге в Мр̃. гл. чв̃. оу҃ полском гл. кв̃. (стор. 38—45).

9. Слово лѕ̃. Зь оу҃чителного є҃ѵ҃лїа. В нед̃. sї. ѩко Хс̃ даваль маетность и҃ скар'бы свои хр҃тїаном розмантѣ, є҃ѵ҃е Мд̃. гл. рѣ̃. оу҃ пол. гл. кѣ̃. (стор. 45—53), без кінця.

10. Слово лз̃. В нд̃лю зї. В которою ч'тет сѧ зь оу҃чителного є҃ѵ҃лїа ѡ҃ невѣстѣ Хананеи, ѩк Хс̃ през' вѣрж цор'коу҃ ей оу҃здровил. В є҃ѵ҃е Мд̃. гл. з̃в̃. оу҃ пол. ей̃. (стор. 54—60).

11. Слово лѝ. В недѣлю л̃. [sic?], ѩко Хс̃ з' рыбит'вами розмовлял, ей҃ге в Лц̃. гл. зї. оу҃ пол. гл. ѣ. (стор. 60—67).

12. Слово лд̃. В нд̃лю к̃ [?] а пт҃а дї. которая чтет сѧ, ѩко Хс̃ оу҃чил народ, а там значиль, што за заплата добрым, є҃ѵ҃ге в Лц̃. гл. кѕ̃. оу҃ полс. з̃. (стор. 67—70), кінця нема.

13. [Слово м̃. В недѣлю к̃.], без початку (стор. 73—77).

14. Слово мѧ̃. В недѣлю д̃. а пт҃а кѧ̃. зь оу҃чителного є҃ѵ҃лїа, ѩко Хс̃ рачил ѡ҃знаймити ѡ҃ насѣню и҃ ѡ҃ пожит'коухъ ѡ҃вецов злыхъ и҃ добрыхъ, є҃ѵ҃ге в Лц̃. гл. лѣ̃. оу҃ пол. ѝ. (стор. 77—82).

15. Слово мѣ̃. в недѣлю ѣ̃. [поста], кв̃. которая зовет' сѧ ѡ҃ богатом чл҃цѣ и҃ оу҃богомъ чл҃цѣ, ѩко Авраам роз'мовлял сѧ з ними, є҃ѵ҃ге в Лц̃. гл. пг̃. оу҃ пол. гл. sї. (стор. 82—88).

16. Слово мѓ. В нд̃лю s̃. кг̃. которая чътет сѧ ѡ҃ Хѣ̃, ѩко Хс̃ выгнал шатана з' чл҃ка и҃ здровымъ оу҃чинил ѣго, є҃ѵ҃лїе в Лц̃. гл. лѝ. оу҃ пол. п̃. (стор. 88—96).

17. Слово мд̃. В нд̃лю з̃. которая чтет сѧ, ѩко Хс̃ невѣстѫ хвороую, з которыѣ кров плынѫла, оу҃становил и҃ оу҃здровил през вѣры, и҃ преложеного чл҃ка дочкоу҃ ѡ҃живил, є҃ѵ҃е в Лц. лд̃. оу҃ пол. ѝ. (стор. 96—103).

18. Слово мѣ. В недѣлю й. зъ оучителного єўлїа, ꙗко сѧ Хс розмовлял з' докт[ором ѡ . . . .]нных заповѣдех, й ѡ чл҃цѣ, который . . . . . , єўле в Лук. гл. нѓ. оу пол. ї. (стор. 103—111), на стор. 103—104 пропалена велика дїра, з карток 105—110 лишили ся тілько невеличкі шматочки, решту повидирано.

19. Слово мѕ. В недѣлю д҃. кѕ. которая чътет сѧ ѡ богачи, ꙗко єго Бг҃ вънет ѡштрофовал й карал єго смер'тел'ным часом, єўе в Лук. гл. ѕ҃. оу пол. вї. (стор. 112—118).

20. Слово мз҃. В недѣлю ї. кз҃. которая зовет сѧ й чътет сѧ ѡ хворой невѣстѣ ѿ шатана скор'ченѫю, котороую Хс оуздровиль в днь недѣлныи, єўлїе Лук. оа҃. оу пол. гї. (стор. 119—125).

21. Слово мй. В нед. аї. которая зовет сѧ й ѡ Хвѣ вечри въ цр҃твѣ вѣчном й ѡ кѫпцех розмайтыхъ, которїе не хотѣли прїйти до вечри цр҃тва, єўлїе в Лук҃. гл. оѕ. оу пол. гл. дї. (стор. 125—134). Картка 127—128 так само в більшій части видерта і лишив ся з неї тілько клаптик.

22. Слово мд҃. В недѣлю вї. в котороуж Хс оуздровиль десѧт трѫдоватыхъ ѿ хворобь ихъ, єўе в Лук. гл. пѣ. оу пол. зї. (стор. 134—141).

23. Слово н. В недѣлю гї. ѡ чл҃цѣ, з' которым Хс розмовлял ѡ члонкахъ закона й богатствахъ й ѡ скар'бѣ цр҃тва, єўе в Лук҃. ча҃. оу рим. кй. (стор. 141—147).

24. Слов. на҃. В недѣ. дї. которая зовет сѧ ѡ слѣпци, которого Хс оуздровиль презь вѣроу єго, єўе в Лук. гл. чѓ. оу пол. кй. (стор. 147—155).

25. Слов. нв҃. в недѣлю еї. ѡ чл҃цѣ зацном Закхеи, который пришол къ збавлѣню зовсею челѧдїю през' вѣрѫ й мысль чистѫю к' Боу, єўе в Лук. гл. чд҃. оу пол. кд҃. (стор. 156—164).

Далї йде друга часть, що має загальний титул „Поѕ҃ченїа на Гѣскым празники“, та на жаль власне ся часть, дуже важна для пізнаня характеру і композициї рукопису, утерпіла найбільше, так що з неї лишив ся тілько малий шматок.

26. Мц҃а септ. й. на рождество Бц҃ѣ, ꙗко к' повѣстех розличных ѡ рождествѣ Бїа найдоует' сѧ, ꙗко ѿ плодѫ чистого ѿ Ѧн'ны к' старости родй (стор. 165—172). Маємо тут популярний переповід перших глав апокрі-

фічного Первоєвангелия, а потім додано: „Дне, братїа, оучинѣм и справмо праз'ник ѡ рождествѣ Бц̃а гл̃іше“ і далї йдуть церковні пісні на честь сьв. Анни і різдва Марії, подані або в церковнім оріґіналї, або в перекладї, прим. „Присмглъ Гс̃ Дв̃доу и не запрѣл' см є̃и: ѡ ѡ̂вощ̃ живота твоє̃го посажѫ на столци твоємъ. Слыши дочко и виж и нахили оу̂хо твое, и забѫди люди твоѧ и дом ѡц̃а твоего, и въсхощет цр̃ь добротѣ твоєи“. Усе се мабуть було частиною проповіди на се сьвято, хоча властивого поученя й нема.

27. Мц̃а сен. д̃і. На въздвиженїе чт̃наго и животворѧщого кр̃та Гн̃а, на котором Хс̃ тер'пѣл и прїалъ ѡ Жидов ганеб'ноу̯ѫ смер'ть, є̃ѵе Їѡан. гл. з̃. (стор. 171—181). Насамперед подано уступ із евангелия про роспяте і смерть Ісусову, а потім оповіданє про віднайденє хреста царицею Єленою. Кінчить ся ось як: „Так и мы, братїа, варѫймо см прежде и не бѫдѣмо къ злыхъ оучин'лах. въ всѣх рѣчахъ меш'каймо так, ꙗко оугодно є̃ Боу̯, и вдячно покланїем и роскланїем злостїи зкрѫшѣм ср̃дца и трезвѣм см, на первое достойньство и бл̃венїе прибѣгаєм. Кр̃ть чт̃ныи ѡжив'лающїи Хв̃ь, въсемоу̯ мирѫ оу̂твер'жденїе, хр̃тойменитыѧ цр̃кви нероспрошеныи скар'бь, православныхъ и хо̃любивыхъ цр̃ї нашихъ незвитѧженое ѡ̂рѫжїе и нерѫшимое ѡграженїе вѣр'но покланяю̂щим см ѣ̂моу̯. И̂ стрѣлы розож'женыѧ вражїа, противныѧ, шатанскыѧ летѫщаа на нас въ дн̃е оу̯гасит и ѫженет. Красныи и свѣтлыи дн̃ь сїи праздноуємъ въ вѣлїи и радости дх̃а гл̃іше: Спси Гн̃ люди твоа и бл̃ви достоиньство свое, звитѧжство цр̃ем нашим на Тътары и непрїа̂телѣ даржи, захова̀л ѣси и оу̯варовал кр̃том люди своѧ. томоу̯ въ Тр̃ци хвала и моц на вѣки. амин.

28. Мц̃а ноемврїа кā. Въведенїе в' церьков прч̃тыѧ влд̃чца наша Бц̃а и пр̃но дв̃ца Мр̃їа (стор. 181—189). І тут з разу йде оповіданє на основі апокріфічного Первоєвангелия, від введеня Марії в храм (гл. VII—IX) аж до її заручин з Йосифом; до сего додано оповіданє з сьв. Луки про відвідини Марії у Єлисавети, при чім Єлисаветине поздоровленє передано словами майже живцем узятими з польського („Я скѫд же то мн̾ѣ, иж пришла матка Гā моего до мене“), а далї йде поученє, зложене знов переважно із церковних пісень і псальмів, по части народньою, по части церковною мовою.

29. Слово в нед̃лю пред рождеством Хв̃ым ст̃ых праѳцевь и ѳц̃ъ нашихъ, є̃ѵе Мт̃. гл. а̃. (стор. 189—195). Уступ евангелия і виклад його.

30. Мц҃а дек. к҃е. Слово к дн҃ь рождества Хв҃а, є҃ѵ҃лїе в Мт҃. гл. г҃. оу҃ Полмок гл. в҃. (стор 195–197). Між стор. 196 і 197 бракує кілька карток.

31. Мц҃а авгж҃с. е҃ї. Слово к' дн҃ь премѣненїа й внбок'змтм й оу҃спенїа пр҃тым Бц҃а, є҃ѵ҃е к Лѵц. гл҃. нд҃. (стор. 197—203), з разу уступ із евангелия, потім оповіданє зложене на основі апокріфа (надруковане Памятки II, 389—390), далї вирывки з псальмів.

32. Мц҃а авгѫста кд҃. Слово к дн҃ь оу҃сѣкновенїа с҃т҃го пр҃рка Іѡанна, є҃ѵ҃е к Мр҃. гл. кд҃. (стор. 203 - 208). Дальше, стор. 207—218, се картки, чи радше шматочки карток, що захували ся з якихсь частей рукопису, але так, що не творять нїякої цілости. На марґ. стор. 203 знаходимо шматок якоїсь вірші про усїкновенис сьв. Івана:

Їѡаннъ веселит сѧ,
Їродиада смѫтит сѧ;
Їѡаннъ главѫ наставлѧет,
Їродиада допевни сѧ [?]..

IV. Рукопис Ст. Теслевцьового.

Се показна рукописна збірка, що числить 329 карток звичайного 4-to, записаних досить дрібним заокругленим полууставом, троха зближеним до скорописї. Увесь рукопис писаний одною рукою. В теперішнїм станї він не має ні початку ні кінця, тай у серединї є чимало прогалин; загалом увесь рукопис дуже потерпів від частого читаня і непошанівку. Писар любить уживати киновар і розписує ним не тілько титули, але й поодинокі рядки в текстї. Тому, що майже всї картки рукопису зотлїли по всїх краях і не держали ся купи, то не вважаючи на кустоди покладені в низу кождої сторінки, не всюди було можливо впорядкувати картки як слїд, так що нова паґінация і порядок, у якому йдуть тепер поодинокі статї, не всюди такі, як могли бути первісно. Я називаю сей рукопис рукописом Ст. Теслевцьового на основі марґінесових записок. І так на стор. 92—97 в низу написано почерком і чорнилом відмінним і новійшим, ніж письмо самого рукопису: Бо има Ѳц҃а й сина и с҃т҃ого дѫха амѣн. Си съборникъ Теслевцьового попа Стефана. Я кто би єи мак Ѳдалити Ѳ тои цр҃кви, нѣде проклѧт, анадема. Подібний напис, але дуже виблїдлим, декуди зовсім нечитким письмом (скорописом), знаходимо на

горішнїм марґінесї на стор. 336—339. Виразно видно тут „Іерея Стефана“. В рукописї маємо в цїлости або в більших чи менших уривках 69 статей. Подаємо тут їх заголовки в такім порядку, як наступають по собі тепер, долучуючи декуди ширші виписки.

1. Уривок оповіданя про чуда сьв. Михайла (стор. 1—2), а власне оповіданя про три київські чуда, перше, на жаль, не повне. З огляду на спеціяльний інтерес сего текстика подаємо його тут у цїлости.

. . . знов҃ є҃к прибили моцно. На дрв҃гїй дн҃ь . . . . . же на том м҃ѣсцѣ оу҃видѣли дв҃р҃ на цр҃кви, й тв҃ю влахѣ єще далей кер҃гло ѿ цр҃кве. Чв҃докали см томѣ кшитки. Знов҃ єще моцнѣйше прибито, а третєи ночи знов҃ є҃к ѡ҃дор҃вало, и знайшли тв҃ю влахѣ за цкинтаром вонъ, на двор҃ѣ того м҃ѣщанина, чиѧ влаха была й ѿ котрой дѣк҃ки, и тогды кшитки ѡ҃позналн, иж то зажалованиѧ тая была ѡ҃ф҃ѣра й неприѧтна Б҃г҃ѣ й ст҃омѣ Ар҃хистратигѣ Михаилѣ. Й тотѣ дв҃рѣ до вѣкѣ запракити не можѣтъ на знак й на памѧтк҃ѣ, през що см такъ стало. Я дрѣгїє см влаҳи свѣтят҃ ꙗко сл҃нце, й потомѣ то см называетъ той ст҃. монастыръ Золотоверъхїй Михайло.

Къ томже Б҃госпасающомъ городѣ Киевѣ хотѣла Москва добывати й рабовати Печар҃скїй монастыр Оу҃спенїѧ прест҃ои Б҃ци. Пер҃шїй раз коли пришли, то слѣп҃ли; дрѣгїй раз такъ же; третїй раз коли их҃ Б҃ъ простивъ ѿ слѣпоти, ѡ҃ни см не покаѧли й пришли рабловати [sic!] той монастыр Мт҃ки Бж҃ии. Й коли пришли против столпа Володимирова, там ст҃ый Михаил ꙗв҃не см им на ѡ҃чи показавъ на кони оу҃ золотой брон҃чаной сорочцѣ, оу҃ панцири . . . . . самыхъ войновъ не разикъ . . . . . конем их҃, мечем своймъ ноги им поподтинавъ. Тое оу҃видѣв҃ши Москва перестали своего дѣла.

В том же Киевѣ оу҃ єдиного м҃ѣщанина богатого болѣла дѣв҃ка на злвю тѧжкѹю хоробѣ, оу҃ которой болести лежачи ѡ҃слѣпла. Й много є҃к ѳц҃ъ лѣкаром наложил, й не могли є҃к излѣчити. Що теж є҃к ѳ҃ц҃ъ оу҃чинил? оу҃дал см до монастыра Золотовер҃хаго Михайла, где теж лежит тѣло ст҃ой великом҃ч҃ен҃ниц҃ѣ Бар҃вары, просив їг҃мена, абы то казалъ молебенъ слѹжити над гробомъ ст҃ой великомч҃ен҃ниц҃ѣ Бар҃вары. Й там привели тотѣ дѣв҃кѣ. Я по молебенѣ просил той м҃ѣщанин їг҃мена, абы ѡ҃бмывъ намѣсный ѡ҃браз ст҃ого Михаила с҃щен҃ною водою, абы то знов҃ ѡ҃бмыли хорѹю дѣв҃кѣ тоею то водою. Я сам с плачем й со слезами припадаетъ до ѡбраза ст҃ого Михаила ѡ҃бѣцаючи

сѧ юж каждого рокѹ два разы празникъ давати на чѣда сѣтого архистратига Хр҃а Михаила, мц҃а сен'тевр҃їа ѕ-го дн҃а, знов҃ на соборъ архистратига Хр҃а Михаила, мц҃а новембр҃їа й-го дн҃а. Й скоро ѡбраз оумыли, й промыли . . . тою водою дѣвцѣ ѡчи призываючи на помѡч сѣѹ Бар'варѹ й сѣтого Михайла. Й скоро ѡчи дѣв'цѣ промыли третій разъ, к том часѣ заразъ [прозрѣла] дѣв'ка, й там зараз прославили нб҃ного Бг҃а й сѣтого Пр'хистратига Хр҃а Михайла, воєводѹ силъ нб҃ных. Й той мѣщанин до своєй см҃рти пополънялъ сѣтомѹ Михаилѹ ѡбѣтницю свою, а над гробом сѣтой Бар'вары каждого рокѹ свѣщѹ поставлялъ й молебен ѳправлялъ за єѣ причинѹ, иж то сѧ причинила до сѣтого Михаила за єго дѣв'кою. Претож прошѹ васъ православныє хр҃тїане, й мы грѣшныє просѣмъ сѣтого Пр'хистратига Хр҃а Михаила, которого є҃ й цр҃ковъ на има єго сѣтоє. Поч'тѣме сѣто єго прав'дивоє, припадаймє з вѣрою горячою перед сѣтыю йконѹ, приносѣм' ємѹ ѡфѣрѹ, вл҃гаймє єго ꙗко патрона своєго, абы сѧ причинил за нами грѣшными до Г҃да Б҃а цр҃а нб҃наго, абы нам рачил [єго] сѣтаа мл҃ть грѣхи нш҃ѣ ѳпѹстити и до роскоши райской пѹстити, до цр҃тва нб҃наго, за причиною и ходотайством сѣтого й достойно хвалнаго Пр'хистратига Михайла. Бѹ҃ же нш҃омѹ слава во вѣки вѣком аминь.

Не маючи під рукою збірок київських місцевих леґенд я не можу сказати, відки взяв автор отсего уривка основу своїх оповідань. В усякім разї важний культурно-історичний факт сей, що київські місцеві леґенди були з початку XVIII в. популяризовані в північній Угорщинї і піддержували серед народу почуте спільности бодай на полї церковнім. Сей факт набирає ще більшого значіня, коли поставимо його обік указаних висше фактів мшанецької колядки про київську сьв. Софію і пісні Камянського Богогласника про ікону Братського монастиря (Дод. XX, 38). Можна догадувати ся, що зацїкавлене київськими леґендами на Карпаторуській териториї було досить живе, коли в ріжних і далеких від себе місцях полишало літературні і устні слїди.

2. Мц҃а сентевр҃їа й. дн҃ь, й рождество прѣс҃той Бц҃ы, ꙗкъ сѧ ѡна народила (стор. 4—15), проповідь на апокріфічні теми, передрукована мною (Памятки II, 65—71).

3. Казана на Воздвиженїє чс҃наго и животворѧщого креста Гн҃а. Г҃а Б҃а прошѹ о помочъ, а ваших҃ъ мт҃ей ѳ пилноє выслѹхана (стор. 15—24). Автор показує своє жерело в „книзѣ Пролїог'ъ“, але черпав мабуть із якогось

польського жерела. На се вказує той уступ оповіданя, де говорить ся, що Константинови приснив ся хрест, а довкола него був напис „полскими л҃тєрами“, а в иньшім місці до слова „вшит'ки“ в тексті він додає на маргінесї зовсїм зайве „ѡ҃м'нєсъ“.

4. **М҃ца сєнтєкрїа в҃і. дн҃ь. Мч҃єнїє с҃того великаго мч҃єнника Никиты, бл҃ви ѡ҃чє прочитати** (стор. 25—37), популярна перерібка апокріфічного жития сьв. Никити, якого церковно-слов. текст опублїкував Тіхонравов (Памятники отреченной русской литературы II, 112—120).

5. **М҃ца сєнтєкрїа к҃s. дн҃ь. Прєставлєнїє с҃того Їоана Бг҃ослова є҃вглиста и҃ апостола Хв҃а, казанє и҃збранноє** (стор, 37—48), оповіданє основане на звіснім апокріфічнім „дїянию“ ап. Івана, написанім псевдо-Прохором.

6. **Казанїа на покровъ прес҃той Бц҃и и҃ прс҃но дв҃ы Марыа** (стор. 48—58). Автор показує своє жерело дуже неясно: „книга богославска“. З разу йде оповіданє про Андрія Юродивого і звісне візантийське чудо, а далї оповідаєть ся про чудо Богородицї в Київі за Ізяслава, про иньше чудо в Візантиї, що подає цїкаву версию леґенди про печену дитину, а в кінцї оповіданє про Романа Простака, що пізнїйше зробив ся Романом Півцем.

7. **М҃ца ѡ҃ктовра вo sи҃.** [sic!] **дн҃ь. С҃того** [а҃пла Ѳомы] (стор. 59—71). Звісне апокріфічне „дїяниє“.

8. **М҃ца октовра к҃s. дн҃ь. С҃того великомч҃єнника Димитрыа Солѵнъскаго, бл҃ви ѡ҃чє прочитати** (стор. 72—78).

9. **М҃ца октовры кѝ. дн҃ь. Жытїє и҃ страсть с҃ты великомч҃єнїницѣ Параскевїи наречєнной по простѵ Пат'ки їѡ҃ єи҃ жытїи с҃томъ їакого рода была** (стор. 79—82), без кінця.

10. [Слово на собор сьв. Михайла], (стор. 83—91). Початку сеї статї нема, титул подаю після живої пагінациї. Є се оповіданє про сотворенє і бунт ангелів, разом з орігінальним поясненєм падучих звізд і метеорів, надруковане в моїй збірцї старозавітних апокріфів (Памятки I, стор. 325—330).

11. **М҃ца ноєвр҃а кѧ. дн҃ь, на Вовєденїє прс҃тои Бц҃и** (стор. 92—97), оповіданє основане на апокріфах і надруковане мною в збірцї новозавітних апокріфів (Памятки II, 71—74).

12. **М҃ца декевра д҃. дн҃ь. Жїтїє и҃ мч҃єнїє с҃тои великомч҃єнницы Кар'вары и҃ Ѵлиѧнны, сєнаторского рода** (стор. 98—102), кінця нема.

13. [Житїе сѣтого Їоанна Дамаскина], (стор. 103—107), початку нема, оповідаєть ся про відрубане і вздоровленє руки сьв. Івана.

14. Мѫ̑ца декевр'ыа s. дн̃к. Чѵдеса алво дѣйстка йже ко сѣтыχ Ѳѫ̑а нш̃его Николаа ар'хиєп̃па Мирьликїйского и чѵдотвор'ца великаго (стор. 108 — 165). Оповідано тілько чуда сьв. Николая, без жития. Збірка чудес сего сьвятого з давна була дуже популярна на Руси і в XVII та XVIII в. була богато разів друкована в Київі. Ся коллєкция в київських друках (бодай у тім, що є в мене в руках, на жаль без початкового аркуша) має 20 чудес, а надто чотири чуда вставлені в само житиє. Автор нашого рукопису не держить ся київського друку, як се видно з ось якого порівнаня.

1) Чудо про Агрикового сина Василя — також перше і в київськім друку.

2) Дрѵгоє дѣйство сѣтого Ѳѫ̑а Николы, ѡ̃писанноє Ѳ сѣтого Макарїа пѵстын'ножителa — апокріфічна леґенда про змаганє сьв. Николая з чортом, доси, здаєть ся, не друкована, маєть ся у мене ще в одній копії в церковно-словянськім тексті.

3) Чудо про трьох моряків, подібне до друкованого в київській коллєкциї під ч. 17 „Чѵдо о трєχ кѵпцаχъ потопленныχъ отъ поганъ“.

4) Чудо про трьох воєвод визволених із темниці, виняте із Жития сьв. Николая (київський друк k. 64 v. — 68 v.). Зрештою в нашім рукописї текст неповний.

5) Чудо про князя Андрияна. Із сего чуда лишило ся тілько закінченє (10 рядків); паралелї між друкованими чудами не знаходжу.

6) Чудо про попа Христофора, в друку під ч. 2. Текст неповний, бракує що найменше одної картки.

7) Чудо про ковер, подібне і в друку під ч. 14, тут редакция відмінна: місце — Антіохія.

8) Чудо про три ікони, пор. друк під ч. 4.

9) Чудо про пана і слугу виратованих із моря, пор. друк під ч. 6.

10) Чудо про три вбогі панни, виняте із Жития. пор. друк k. 52 v. — 55 r.

11) Чудо про купця обграбованого на морі а потім знов збогаченого сьв. Николаєм, паралелї в київській збірцї не знаходжу.

12) Чудо про воскрешеного парубка і запоможеного бідаря, в друку паралелї не знаходжу.

13) Чудо про дївчину в Римі, з котрої сьв. Николай вигнав демона, паралелї в друку нема.

14) Чудо про обграбований і знов збогачений манастир, не подібне до того, яке маєть ся в київськім друку під ч. 18.

15) Чудо про дитину втоплену в Дніпрі, пор. київській друк ч. 7.

16) Чудо про Половчина (тут Татарина), пор. київській друк ч. 11.

Як бачимо, коллекция в значній части згідна що до материялу з київською, але виявляє редакцию геть відмінну, а деякі чуда взяті з иньших, правдоподібно західніх жерел (чудо в Римі!).

15. **Мц҃а декевр҃а зї҃. дн҃ь. Стыхъ трехъ Ѿроκъ и стаго прр҃ка Данийла** (стор. 165—178), оповіданє в значній части основане на апокріфах, надруковане мною (Памятки I, стор. 312—319).

16. **Казанїа на рождество Гд҃а Бг҃а и Спса нш҃его Їс҃а Хр҃а** (стор. 178—197). Часть перша сего казаня, оповіданє про Валаама, надруковане мною в збірці старозавітних апокріфів (Памятки I, 257—260), часть друга — Памятки II, 123—131.

17. **Казанїа на соборъ прест҃ой Бц҃ы** (стор. 197—205), надруковано Памятки II, 153—154.

18. **Покѣсть наст҃аго Василїа ѻ Єладїю мл҃адиц҃ѣ, ꙗкъ см҃ записал дїаволѧ Корысы҃ ради панъны, цр҃кой дѣв'ки, і ꙗкъ Єладїа спсъ ст҃ый Василїй Великїй** (стор. 205—218). Церковно-словянський текст сеї повісти і її перерібку на лїрницький кант надрукував я в „Житю і Слові“ 1895, т. III, стор. 307—312.

19. **Казанїа на Бг҃оявл'енїе Гд҃а Бг҃а нш҃его Їс҃а Хр҃а** (стор. 219—234), надруковано Памятки II, 174—184.

20. **Мц҃а тогож во седмїй дн҃ь. На соборъ ст҃аго и слав'ного прр҃ка предитечи кр҃тителѧ Їоанна** (стор. 234—237). Оповіданє про те, як рука сьв. Івана виратувала християнську дитину від дракона.

21. **Казанїа на Стрѣтенїе Гд҃а нш҃его Їс҃а Хр҃а** (стор. 238—244), надруковано Памятки II, 132—136.

22. **Мц҃а авг҃ста во л҃. дн҃ь. Їже во ст҃ыхъ Ѿц҃ъ нш҃ихъ вселенъскихъ трохъ ст҃ителей Василїа Великого, Грыгорыа Бг҃ослова, Їоанна Златоустаго** (стор. 245—252). Яко жерело покликано Євсевія Житие сьвятих.

23. Починаєт сѧ сѵ̑таѧ четыридесѧтницѧ сѵ̑таго великаго поста. Їже во сѵ̑тыхъ ѻ҃ц҃а нш̑его Їѡ̑анна архиепископа Константина града Златоустаго вн҃длю причѵ̑та ѿ҃ мытары і ѿ фарысей (стор. 252—260). З разу переклад евангельського тексту притчі, а потім поученє, зложене мабуть зовсім незалежно від тексту сьв. Івана Золотоустого; сей текст цитуєть ся на марґінесї як одно з жерел проповіді, але обік него цитуєть ся ще якась книга „Выклад звѣръцало роздѣл' s̑.“

24. Повченїе в нд̑лю ѻ҃ сѵ̑того є҃ѵ̑лїѧ ѿ҃ кладномѵ̑ сн̑ѕ, дш̑еполезное и̑ спсителѵ̑ное всѣмъ хр̑тїанома (стор. 260—268), переклад притчі і поученє без поданя жерел.

25. В нд̑лю масопустнюю є҃ѵ̑лїе мѳ̑. зачало ρ s̑. (стор. 269—276), про страшний суд.

26. В нд̑лю сыропустнюю є҃ѵ̑лїе ѻ҃ мѳ̑а зачало зі҃. (стор. 277—282), про відпущенє гріхів і піст, в цитатами із старозавітних книг. Із кустода на кінцї стор. 282 бачимо, що далї мало йти поученє „В сѵ̑боту“, але його тепер нема.

27. О Ѳеодорѣ Тироне (стор. 283—284), без початку.

28. В нд̑лю перѵ̑вую сѵ̑того поста повченїе їже во сѵ̑тыхъ ѻ҃ц҃а нш̑его Їѡ̑ана Златоустаго (стор. 284—290), здаєть ся, що взяте із Перла Многоцїнного, яке й цитуєть ся на початку на марґінесї.

29. В нед̑лю в҃-ю сѵ̑того поста повченїе ко хр̑тїанома їже во сѵ̑тыхъ ѻ҃ц҃а нш̑его Їѡ̑ана Златоустаго (стор. 290—293), жерела жадного не цитовано.

30. Поученїе в нед̑лю кр̑топоклонню до хр̑тїанъ вѣрныхъ. бл̑ви ѻ҃че (стор. 293 — 302), збірка оповідань про хрестове дерево перед Христом; виривки з сего „Поучения“ надруковані, див. Памятки I, 251—254.

31. В нед̑лю четвертю сѵ̑того великаго поста, повченїе сѵ̑того Їѡ̑ана Златоустаго ѿ҃ пощенїи до людїй, бл̑ви ѻ҃че прочитати (стор. 303—304), без кінця.

32. [В сѵ̑боту Лазареву], (стор. 305 — 308), оповіданє про Лазареве воскресенє на основі евангелия. Кінчить ся ось яким уступом: „И много тогды Жыдовъ оувѣрыло оу҃ Хр̑а Сн̑а Бжого. Я йнъшїе закаменѣлые мали свой ср̑дца, пошли зе вѵ̑стыдом серѵ̑дячи сѧ на Хр̑а Сн̑а Бжого, и радили сѧ, як бы могли Хр̑а его сѵ̑тою [sic!] мр̑тъ оубити. И не цюбы Хр̑а, але и Лазора хотѣли забити, цо для него много Жыдовѵ̑ тогды оувѣрыло во Хр̑а Сн̑а Бжїа. Лазоръ же ѿтол штыйшолъ во Кипрьскїй ѿ҃стровъ и тамъ его Хр̑тсъ єпископомъ оу҃чинивъ. И знова потомъ жык

Лазаръ сѣмъдесѧтъ лѣтъ, ꙗкъ єго Хс̃ ѩс прейсподнеи выкѣлъ, ꙗкъ то юж лежавъ мр̃твыи чотыры дн̃и. Я потом знов8 штыйшолъ ко Гд̃8 во цр̃тво нб̃сное". Иньший варіянт сеї леґенди з Данилівського Учительного евангелия див. Памятки II, 348—349.

33. В недл̃ю цвѣтн8ю єв̃лїе Ѳ Мадем зачало пр̃. а в' глак. к̃а. повѣщенїе до хр̃тїанъ (стор. 309—315). Текст евангелия і виклад, потроха полемічний проти Жидів.

34. Во ст̃ый великїй четвер'токъ. Слово ст̃ого Ѳц̃а нш̃его Єѵсевїѧ w̃ сошествїи во Ѧдъ ст̃ого Їѡана предитечи. Можеш то повѣдати єсли не б8дет пасыи и в' пѧтокъ на страсти Хв̃ы, можеш то повѣдати и на оу̃сѣкновенїе главы ст̃ого Їѡана предитечи, можеш то повѣдати и на ѧком погребѣ длѧ постраχ8 хр̃тїанъского (стор. 316—346), надруковано Памятки II, 317—327.

35. Казанѧ на Воскресенїе Хв̃о (стор. 336—343), надруковано Памятки II, 327—331.

36. Казанѧ на Вознесенїе Гн̃е, ꙗкъ Хс̃ пошол на нб̃са со плотїю и со славою ко Ѳц̃8 (стор. 344—345); заховав ся тілько початок і конець; цїлість із Унґварського рукоп. надрукована Памятки II, 331—334.

37. Казанѧ на соборъ ст̃ыχъ Ѳтецъ в нд̃лю седм8ю по пасцѣ (стор. 345—352), переробка минейної статї про перший Нїкейський собор.

38 Казанѧ на рождество ст̃ого Їѡана кр̃стителѧ предитечи, мц̃ѧ Їюнѧ дн̃ѧ кд̃-го (стор. 353—362), надруковано Памятки II, 103—109.

39. Мц̃ѧ їюлѧ а̃-го на ст̃ыχ вер'хов'ныχ Петра и Павла повѣсть выбраннѧ (стор. 362—372), основане на апокріфах.

40. На сошествїе ст̃ого Дх̃а. Ѹтѣшителныи параклите, прїиди дн̃ись и помози ми Ѳворити оу̃ста моѧ, неχай їѧ воз'вѣщ8 χвалѹ твою (стор. 374—384), пор. те, що сказано далї про казанє на сю тему поміщене в Унґварськім ркп., дод. V, 30.

41. Слово w̃ ст̃ой Тройци, ꙗкъ сѧ Ѧвраамъ Бг̃ъ показакъ на п8ти оу̃ дв8ба Мав'рыйского (стор. 384—390), без кінця, надруковано Памятки I, 330—333.

42. [О Измаили], (стор. 391—392), без початку, надруковано Памятки I, 333—335.

43. Слово на стыхъ четыредесат мученниковъ (стор. 392–401), із Минеї.

44. Мца марта зї. днь. Жытые стого Алеѳеа члв. Бож. (стор. 401–410).

45. Мца априла дня . . . Жытїе и мученїе стого великомученника и побѣдоносца Гда нашего Геѡргїа (стор. 411–419).

46. Во тойже день чюдо преславное стого великаго мученника Геѡргїа ѡ шаркани і ѡ царевнѣ (стор. 420—425).

47. Мца їюлїа во и. днь. Жытїе и мученїе стого великаго мученника Прокопїа. Бѣди Ѳче прочитати (стор. 425—429).

48. Мца їюля к. днь. Стого славного пророка Їлїи (стор. 430—444), надруковано Памятки І, 296—303.

49. Мца їюлїа кз. дня. Стого великаго Панътелеймона (стор. 444—446), без кінця.

50. Казанє ѡ Їосифѣ прекрасномо снѣ Їакова патрїархи старозаконнаго (стор. 447—478), без кінця, надруковано Памятки І, 157—173.

51. Сказанїе ѡ Мойсеи, як' ся родивъ и въ якое время і як'ся годовалъ и якъ Жыдовъ вывѣлъ изъ Єгипта и былъ имъ воєводою м. лѣт (стор. 479—491), з прогалиною в середині, надруковано Памятки І, 245—251.

52. Жытїе Їѡва праведнаго, из жывотов стыхъ описанный ѳ Семишна Метафраста, як малъ терпѣти напасти и кар'ности из допѹщенє Бжого (стор. 491—498), надруковано Памятки І, 264—267.

53. Сказанїе ѡ милосердїю дрѹгъ ко дрѹгѹ и ѡ вѣрѣ доброи. Повѣсть предивнаа ѡ єдиномъ кѹпци і ѡ жебракѹ оубогомъ, якъ былъ ѡбогатѣвъ, якъ єстъ написано въ книзѣ оу Пролїодзѣ (стор. 498–506).

54. Мца августа въ д. днь. Сказанїе ѡ седми ѳрокахъ, которїе во Єфесѣ спали лѣтъ т. и знов оустали. Приkладъ слѹшный доводъ противко невѣрниковъ, которїе то не вѣрят же то мртвыи мают' воскресѹти. Изъ жывотовъ стыхъ ѡписанно ѳ Семиѡна Метафраста. Можешо повѣстина погребѣ (стор. 506–508), у середині велика прогалина. Пор. Арх. Леонидъ, Опис. ркпс. гр. Уварова IV, 28, 428 і инш.

55. [Ѡ кролю Помирон8], (стор. 509—520), без початку. Інтересна переробка початкових глав Варлаама і Йоасафа, а власне притчі про побожного царя, що кланяв ся аскетам, і злученої з нею притчі про дві скриньки, пор. мою книжку „Варлаам і Йоасаф“ стор. 17—18.

56. [Ѡ смерти їѡ рыцеры], (стор. 521—525), без початку.

57. Повѣсть ѡ Тазиштѣ, марта кѯ. Можетсѧ повѣдати при погребѣ (стор. 526—530), оповіданє про візию загробного сьвіта. Пор. Арх. Леонидъ, IV, 170, 219, 245 і д.

58. Повѣсть ѡ споѵѣди, ꙗкѡ ѡна є̑ важна хр̑тїанном (стор. 531—534), оповіданє мабуть із „Великого Зерцала“.

59. Ѡ Ѵдонѣ единомъ влд̑цѣ: над неѵмѣнѣтным ласка Прє̑ст. Бц̑и, йкар'ность зароспѣстый [sic!] влѧдъ (стор. 535—538), без кінця, пор. Арх. Леонидъ, IV, 154, 217, 449; Владиміровъ, Великое Зерцало, Приложеніе, ст. 47, ч. 1665.

60. [Ѡ малыхъ дѣточкахъ], стор. 539—544, поученє без оповіданя, без початку і кінця.

61. [Слово ѡ татѣ и гробокопателн], (стор. 545—549), без початку, із „Великого Зерцала“.

62. Слово ѡ дрѧгомъ гробном прокопателн, на погребѣ дв̑ичом йли когда хощеши (стор. 559—552), із Вел. Зерцала.

63. Слово на погребѣ дѣвичом ѡ Є̑дай кролы, который то был оубогїй (стор. 553—558), надруковано Памятки I, 335—338.

64. [Книга ѡ послѣдныхъ днехъ], (стор. 559—622), без початку. Се популярна перерібка грецьких ревеляцій Іполїта, Кирила Єрусалимського і Мефодия Патарського про прихід Антихриста і страшний суд. У нашій старій лїчературі ті грецькі твори були дуже люблені; їх перекладано, переписувано, перероблювано і друковано. Найстаршої друкованої перерібки автором був Зизанїй, котрого книжка „Казанье сѵ̑го Кирилла Патрїархи їер̑лимъского ѡ антїхристѣ и знакѡхъ его“ вийшла 1596 р. в Вільні. З Зизанїем полемізував Транквілїон у своїм Євангелію Учительнім, оповідаючи також про Аитихриста. Та коли ті полемічно заострені писаня, хоч і зацїкавлювали людей, але власне задля своєї тенденції чисто теольогічної мусїли бути обмежені на тїснїйшу публїку і з часом тратили інтерес, то апокріфічна повість Мефодия Патарського лїпше відповідала смакови широкого загалу і послужила канвою для отсеї „книги“. Вона була зложена на Карпаторускій териториї і ми

знаходимо другу її копію, а властиво часть у рукописї о. Теодора Тухлянського. В нашім рукописї ми маємо ось які роздїли твору:

1) [О зачатю Антихриста], стор. 559—561 (у Поповича vac.).

2) Ѡ женѣ Мандонѣ цр҃ыци поганой и невѣрной (стор. 561—564), у Попов. розд. 1.

3) О҃ трех юношах цр҃ехъ братїахъ рожоных' і ѿ страш'ной й крывавой войнѣ і ѿ погибели люцъкой (стор. 565—569), у Попов. розд. 2.

4) Ѡ Миханлѣ цр҃ѕ греческом і ѿ его побожности (стор. 569—574), у Попов. розд. 3.

5) Ѡ цр҃твѣ Анътихрыстовѣ (стор. 574—578), без кінця, у Попов. розд. 4 і конець.

6) Ѡ власти й моци Ан'тїхрыстовой (стор. 579—581).

7) О пришествію Їлїй і Ен҃оха [і] Їѡана Бг҃ослова і ѿ см҃рти йхъ (стор. 581—583).

8) Ѡ кар'ностях Бж҃їих на самого Антїхрыста й слѣгъ его пат'нованых през седми а҃нглов' Бж҃ыхъ (стор. 583—588).

9) Ѡ запаленю землѣ и згорѣню всѣхъ стїхїй й єлементокъ свѣта сего дочасного (588—593).

10) Ѡ пришествїи Хр҃товѣ на сѫдъ пр҃вдный (стор. 593—599).

11) Ѡ востанїю нашемъ на сѫдъ, ꙗкъ мают' мр҃твый й жывый всѣ востати (стор. 599—607).

12) Ѡ собраню всѣхъ народовъ на сѫдъ Бж҃ый (стор. 608—610), кінця брак.

13) [Про засудженє грішників у пекло], бракує майже цїлої статї, тілько лишив ся на стор. 611 кінчик 6 рядків.

14) Ѡ призванїю праведных' во цр҃тво нб҃ное і ѡ блаженной жызни вѣдѫщаго вѣка (стор. 611—615).

15) Ѡ хвалебных тѣлах ст҃ых, ꙗковы вѣдѫтъ по воскресенїи нш҃емъ шв'щем і ѿ новом свѣтѣ і ѡ новых нб҃сехъ і ѡ новой зем'ли (стор. 615 - 618).

16) Ѡ свѣтѣ ꙗковъ вѣдет нижный й земла й що на ней за люде жити вѣдѫтъ (стор. 618—622). Кінчить ся заставкою з написом: „Конецъ книзѣ сей ѿ послѣдных дн҃ехъ“. Увесь текст буде надрукований у четвертім томі Памяток.

65. Пасѣа ал'бо повѣсть дш҃еспасителнаа ѿ мѫцѣ Хр҃а Бг҃а нш҃его, велми сѫтѣшнаа й жалоснаа, ꙗк Жыдове злов҃ѣр'ные Хр҃ста мѫчили (стор. 622—650), без кінця, надруковано Памятки II, 222—236.

66. Слово и причта ст҃ого Вар'лаама скитника Їсафови, приклад ѿ лакомствѣ люц'ком глава гї.

При потрєбѣ (стор. 651—652), без кінця, звісна притча про пташника.

67. Уривок оповіданя, без початку і кінця, про чоловіка, що за намовою жінки давав гроші бідним з тим, що позичає їх християнському Богу, а потім ходив до церкви допоминати ся свойого довгу, пор. **Арх. Леонидъ** IV, 193, 246.

68. Уривок викладу до Варлаамової притчі про чоловіка в балцї (стор 655—655), без початку і кінця.

69. **Ѡ Патерикѣ Скитскомъ** (стор. 657—658) уривок без початку, візия сьв. Павла Простого.

У. Унґварський рукопис.

Сей рукопис писаний полууставом у XVIII віцї, мале folio, без початку і кінця, лишило ся 205 карток, з котрих одна видерта так, що лишила ся лише перша половина. Зрештою рукопис захований добре. Папір сїрий, не гладжений, текст у подовжних краях обведений лїнійками, зверху т. зв. жива паґінация, в низу кустоди. Титули і початкові букви до стор. 174 писані киноваром, зрештою дуже блїдим, далї киновару не вживано. Текст писаний кількома руками, не дуже старанно, численні писарські помилки не поправлені. Оправи нема, хоча рукопис очевидячки був оправлений і то не швидко по написаню, бо при оправі значно обрізано марґінеси і ушкоджено майже всюди біжучі титулики над текстом. Письмо досить велике, на сторонї звичайно 22—25 рядків письма. Рукопис належить до бібліотеки василиянського манастиря в Унґварі; за його удїленє складаю щиру подяку проф. дру О. Колессї. Рукопис містить:

1. Конець слова на усїкновенїе глави сьв. Івана Хрестителя (стор. 1—4), додано при кінцї оповіданє про чотирьох Іродів і про смерть їх і їх рідних; се оповіданє поміщене в другім томі „Памяток“ стор. 339—340.

2. **Казанїе на соборъ архистратига Мїхаила коєводи силъ нєбесныхъ** (стор. 4 - 16), оповіданє про сотворенє десятьох полків ангелів і про бунт Луципера, про впадок збунтованих ангелів і про їх розміщенє, про падучі звізди і про наданє старшинства над ангелами Михайлови. Картка, що містить стор. 13—14, видерта до половини. Оповіданє, і змістом і висловом майже тотожне з отсим, надруковане мною в першім томі Памяток, (стор. 325 - 329) із дефектного в тім місцї рукопису Ст. Теслевцьового.

Інтересне тут упімненє проповідника: „Тѣтъ каждий май ѫха слѣшати, а кто ѣмѣєт писати, а ти собѣ переписи“ (стор. 5), вказівка на те, що казаня в родї поміщених у отсїй збірцї і в подібній до неї збірцї Ст. Теслевцьового, не тілько були виголошувані в церквах, але також переписувані не тілько сьвященниками, але також їх парафіянами.

3. Казанїа на сѫ́того Николаѧ, з епіґрафом із ев. Матв. гл. 6: Ищѣте прежде цр̑твїѧ Бж̑їѧ и правди его, и сїѧ всѧ приложатъ сѧ вам (стор. 17—29). Починаєть ся старозавітною приповідкою про те, як дерева вибирали собі короля і викладом тої приповідки (стор. 17 – 19), потім іде риторично підкрашене оповіданє про житє сьв. Николая.

4. Казанїа на Рождество Хр̃о (стор. 29—41). У вступі (стор. 29—31) порівнанє людської натури з ангельською, а далї виклад про ґріхи против сьв. Духа і про старозавітні події, що були „фіґурами“ Христового Різдва.

5. Казанїа на ѡ́брѣзанїе Гд̑не (стор. 42—53), цїле паренетичного змісту.

6. Казанїе ѡ̑ трех кролех, ако пр̈їидоша (стор. 54—60), оповіданє подібне до того, яке надруковано мною в другім томі Памяток, стор. 11—13 із Львівського рукопису XVII в. При кінцї під окремими титулами короткі оповіданя: Слово ѡ̑ Иродѣ цр̈ы, ѩко хотѣлъ забити Хр̃а (стор. 58—59) і Слово ѡ Йѡсифѣ сѫ́томъ (стор. 59—60), що належать до тої самої цїлости.

7. Казанїа на рождество пр̑той Бц̑и з епіґрафом: Прм̑дрость созда себѣ храм и оу̑тверди столпъ седмь. Попереду йде довгий виклад сеї притчі з толкованєм тих стовпів (стор. 61—69), потім подано деякі деталї про рід сьв. Богородицї. Автор на кождім кроцї губить ся в символїзованю. Інтересне хиба апокріфічне пророцтво Сибілї Тибуртини: Пророковала ѡ̑ тим Сѷбила Тибѹртина, же пречистаѧ два мѣла Хр̃а породити не нарѹшивши своего дв̑ит'ства. Бо ґди погане в Римѣ збѣдовали божницоу Йнѹсовѣ бг̑ови своемѹ фалшивомѹ, на то́-часъ питали Сѷбѣллѣ Тибѹртини, поки би мѣла таѧ бож'ница стоѧти? Сказала Тибѹртина: „Поки дв̑ца сн̑а не породитъ“. Так же сѧ й стало, бо поти Йнѹсова божница стоѧла, поки пречистаѧ Два Хр̃а не породила; а скоро ѹродила Хр̃а, заразъ таѧ божница во Римѣ на землю ѹпала“. Те саме оповіданє з иньшого рукопису див. Памятки II, 21.

8. Казанїє на воздвиженїє чтнаго крта (стор. 64—92). Виклад про чотири причини всего сьвіта а потім про префіґурацию хреста в старім заповітї. З пізнїйших леґенд узято тілько отсе коротеньке оповіданє: Стый Ге[wргїй] єпкопь Геліѡпольскїй кѳтомъ ѡ ѡгню ѡборонилъ сѧ, бо прежеґнав'ши сѧ крѳтомъ вшолъ оу ѡгон и там пол' години стоялъ, єднакъ нѣ сам не з'горѣлъ, нѣ волоси, нѣ сѫкна ѡгнемъ не нарѫшила сѧ. Длѧ того и ми сѣдаючи до столѫ жеґнаємо крѳтомъ хлѣбъ и вшелякїи потрави и напой, жебисьмо в' ѣденю и в' питю без'печнїй были ѡ всего злого; длѧ того лѣґаючи спати жеґнаємо крѳтомъ себе самих" (стор. 91—92).

9. Житїє преподоб'наго ѡц̑а нш̑ого Семиѡна стол'пника (стор. 93—99), звісне оповіданє із Четї Минеї.

10. Казанїє на ст̑ого мч̑ника Хв̑а Нькиты (стор. 100 — 108). Се підкрашене троха народньою мовою апокріфічне „Никитино мѫченїє", надруковане з рукопису Румянцівського музея XVI в. Тіхонравовим (Памятники отреченной русской литературы, т. II, стор. 112—120). Пор. дод. IV, ч. 4.

11. Казанꙗ на ст̑ое Бг̑оꙗвленїе єгда Бг̑ъ косиновлꙗше Їс̑а Хр̑а (стор. 109—115). Згадуєть ся тут про те, що Каін уродивши ся мав сїм гадючих голов, а щоб позбути ся їх, Адам записав себе і свій рід дияволови, сей залляв той запис у олово і разом із гадючими головами сховав у Йордані в глубокім вирі під каменем, а Ісус ідучи хрестити ся спалив той запис і ті голови. Докладнїйше ті оповіданя див. Памятки II, 176—180 і 187—189.

12. Казанꙗ в̑. на Богоꙗвленїе Хв̑о (стор. 116 - 125). Те саме оповіданє, але докладнїйше нїж у попереднїм казаню, при кінцї знов симболїчний виклад поодиноких деталїв.

13. Казанꙗ на Стрѣтенїе Хв̑о (стор. 125—134). Майже дословно згідне з тим, що надруковане мною в другім томі Памяток, стор. 132—135.

14. Казанїє на трехъ ст̑ителей: Василїꙗ Великаго, Григорїꙗ Бг̑ослова, Їѡана Златоустаго (стор. 134 — 143). Коротко розповідано про житє сих трьох сьвятих і про встановленє їх празника. При кінцї під лїнїєю додано ось яке оповіданє: Покѣствѣетъ сѧ ѡ древныхъ ѡ Иѡанѣ Златоустѣ, почомъ сѧ называетъ Златоустом, а то такаꙗ причина. Коли былъ заточенъ в ар'менски Кѵкѵси ѡстровъ, быв'ши там писавъ єпистолїю до Кирилка заточен'наго, вътѣшаючи єго в трафѵн'кѵ. И ґди пышѵчи оустав и Фишовъ ѡ того мѣсца, где сѧ взявъ ѡрелъ, налетѣв'ши вхватил каламаръ єго и пюр'-

ко й полетѣвъ пречъ. Їѡанъ сѣтый мисливъ собѣ, що бы то было такового й ѿкѵдѵ ми сѧ стала пакостъ ѵтрапленномѵ чл҃вкѵ? Ѻправивъши пищок йс тростины, не ймаше каламарѵ стал пищокъ мачати во ѵста свой. Й ґди писалъ, ано стали и[з] слини єго золотїи лѣтери на харѣтїи барзо краснїи, й написалъ листъ до Кирінеѧ, й ѿтолъ сѧ назвалъ Златоѵстомъ. Пор. дод. IV, ч.

15. Казанїє в нед҃лю ѡ митари и фарисеи҃ (стор. 143—153). Підмальований народньою мовою переклад одного слова сьв. Івана Златоуста.

16. Казанѧ в нед҃лю ѡ блѵдномъ сн҃ѵ, (стор. 153—164), здаєть ся, тогож Ів. Златоуста.

17. Казанѧ в нед҃лю мѧсопѵстнѵю (стор. 164—174), виклад євангельського оповіданя про страшний суд, без апокріфічних деталїв.

18. Казанѧ в нед҃лю сиропѵстнѵю (стор. 174—183), про значінє посту.

19. В сѵботѵ перъвѵю сѣ. поста памѧт творим сѣтаго Ѳеѡдора Тирона (стор, 183—191), звісне апокріфічне оповіданє про сьв. Теодора Тирона і змия, надруковане Тіхонравовим з рукопису Троіцько-Сергієвої Лаври XVI в. (Памятники II, 93—99), пор. дод. IV, ч. 27.

20. В нед҃лю пер҃вѵю сѣтаго поста повѣченїє иже во сѣтыхъ ѿц҃а нш҃его Їоана Златоѵстаго (стор. 191—199), про значінє посту.

21. В недѣлю в҃. поста повѣченїє ко хр҃истианом иже во сѣтыхъ ѿц҃а нш҃его Їѡана Златоѵстаго (стор. 200—205), про піст і стоянє в церкві, пор. дод. IV, ч. 29.

22. Повѣченїє в нед҃лю кр҃топоклонн҃ѵю (стор. 205—216), про значінє і силу хреста, оповіданє про перехід Жидів через Червоне море і дальші пригоди в пустині, подібне до того, яке надруковано з рукопису Ст. Теслевцьового в першім томі Памяток, стор. 251—254. Тут оповіданє повнїйше, нїж у дефектнім рукописї Теслевцьового, пор. дод. IV, ч. 30.

23. В нед҃лю четверт҃ѵю сѣтого поста (стор. 217—220) про значінє посту і покути. Між иньшим читаємо тут: Нинеѵїтѧне сѧ постили, сами й дѣти не сали ґ. дни пер҃сїй матерїй своихъ, й скотомъ пасти не давали. Коли сѧ мѣсто ихъ хотѣло запасти из ними за их великїй грѣхъ, Їѡна пророкъ проповѣдалъ им погибелъ ихъ. Й почѵвъши сам цр҃ъ Ныневицькїй разореніє вѣчное, оу҃сталъ сам со престола своего цр҃ского, изверъ шлати дорогїи ис тѣла своего й взявъ веретѵ на себе и сѣвъ на

пепѣлъ й сѣдѣвъ молѧчи сѧ Бг҃ѹ нѣсномѹ. Там бывъ крикъ великій а плачъ рекѡмій, й ѡпѹстикъ им Бг҃ъ грѣхи ихъ, видѧчи ихъ покорѹ добрѹю.

24. В недѣлю є҃. сто҃го поста поученіе (стор. 221—224), приготованє до страстей Христових.

25. Слово в сѹботѹ Лазареѹ (стор. 224—230), про воскресенє Лазаря, без апокріфічних додатків.

26. В неделю цвѣтнѹю, єѵ҃аггеліе ѡ Матѳеи зачало пг҃. (стор. 230—239), символічний виклад Ісусового в'їзду до Єрусалима і проповідь против недовірства, пор. дод. IV, ч. 33.

27. Во стѣй великій четвертокъ. Слово сто҃го ѡц҃а нашего Єѵ҃севіѧ ѡ сошествіи во адъ Їѡана Предитечи (стор. 240—265), надруковане мною з копії майже дословно згідної, з рукопису Ст. Теслевцьового, в другім томі Памяток, стор. 317—327. Один уступ із отсеї копії, про покараннє Жидів за Ісусову кров, передрукований мною тамже стор. 338—339.

28. Казанїе на Воскресеніе Хр҃во (стор. 265—263), із згідної копії Ст. Теслевцьового надруковано мною в другім томі Памяток, стор. 327—331.

29. Казаній на Вознесеніе Хр҃во (стор 273—281), надруковано мною із отсего рукопису тамже стор. 331—334.

30. Казаній на сошествіе сто҃го Дх҃а. Дуже близький до сего текст є також у Ст. Теслевцьового, дод. IV, ч. 40. Характерне в обох сих казанях вставлене оповіданє про лицарів Григория Болшевича і Габріеля Волотовича і про душу одного з них, що підчас сну в видї миши вибігає у него з рота, бігає по лїсї і в дуплї одного дерева знаходить скарб. Се оповіданє взяте з якоїсь західно-европейської версиї і в середніх віках війшло в склад епоса про Карла Великого.

31. Казанїе ѡ сто҃й Троици, ѩко сѧ Бг҃ъ Авраамѹ показа ѹ дѹба Мамврійского (стор. 296—312), оповіданє про гостинність Авраамову, про трьох подорожніх, про зарізане теля, що ожило по обіді, про знївеченє Содоми, про Лота, його гріх і покуту, в кінці про Агару і Ізмаіла та їх потомків. Текст дуже близький до сего надрукований мною з рукопису Ст. Теслевцьового в першім томі Памяток, стор. 330—334, пор. дод. IV, 41.

32. Казанїе на рождество сто҃го Їѡана Предотечи й Крестителѧ Гдна (стор. 312—323). Оповіданє згідне майже дословно з тим, що надруковане з рукопису Ст. Теслевцьового в другім томі Памяток, стор. 103—108, пор. дод. IV, 38.

33. **Казаніа на сты́х верховны́х' апо́лъ Петра́ и Павла** (стор. 323—341). Основа взята майже виключно з апостольських Дїяний, з виємком оповіданя про боротьбу Петра з Симоном волхвом, основаного на апокріфічнім оповіданю про сю тему. Майже такий самий текст є і в рукописї Ст. Теслевцьового, дод. IV, ч. 39.

34. **Казаніа на сто́го проро́ка Илїи́** (стор. 341—358), основане в переважній части на сьвятім письмі, з деякими апокріфічними додатками (про ниву, що одного дня засїяна, тогож дня зійшла і дозріла, про смерть Єзабелї); текст майже дословно такий самий з рукопису Ст. Теслевцьового надруковано в першім томі Памяток, стор. 296—303, пор. дод. IV, 48.

35. **Казаніа на сто́го великомч҃ника Пан'телеймона** (стор. 359—363), популярний переповід минейної статї, пор. дод. IV, ч. 49; долїшня часть картки 359—360, яких 7 рядків, видерта.

36. **Казаніа на Преображенїе Га҃на҃шего Їс҃ Христа** (стор. 363—373), паренетично-догматичного змісту.

37. **Сказанїе ѡ҃ Мойсею, ка[ко] сѧ родилъ и҃ в' которое время и҃ яково сѧ годовалъ и҃ якъ вивѣлъ Жиди и҃з' Є҃гипта** (стор. 373—391). Оповіданє в головному згідне з тим, яке з дефектного рукопису Ст. Теслевцьового надруковано мною в першім томі Памяток, стор. 245—251, пор. дод. IV, 51.

38. **Слово ѡ сто́мъ Авраамѣ, єгда изи сѧємѹ архистратигъ Михаилъ** (стор. 392—401). Се звісний апокріф про смерть Авраама, надрукований Тіхонравовим з рукопису Троіцько-Сергієвої Лаври, XVI в. (Памятники I, стор. 79—90), тілько в отсїй копії він значно вкорочений.

39. **Казаніа на ѹспенїе пре҃сто́е Богородица** (стор. 402—410), популярно переповіджений апокріф про смерть Богородицї, приписаного сьвятому Іванови Богослову, надрукований із отсего рукопису в другім томі Памяток, стор. 390—394. Кінця бракує.

Що до мови сего рукопису, то вона, як показують подані проби, в головному народня, з невеликими примішками церковщини; примішки угро-руського диялєкту рідші, ніж у рукописї Ст. Теслевцьового, ще рідші мадярські слова; натомість є декуди польонїзми, знак, що автор тих писань черпав із польських жерел, котрих він зрештою ніде не цитує. Що до правопису, то він прінціпіяльно фонетичний. Хоча писець і вживає ы, ѣ, але звичайно неправильно, особливо ы; ріжниця між ы, и, і у него зовсїм не істнує, хиба тілько, що ы ніде не кладеть ся на початку слова. Інтересна предилєкция нашого писця вживати ы після н, чи треба, чи не треба,— анальоґічна до предилєкциї писця рукопису Ст. Теслевцьового, вжи-

вати ы після ж і р. З ъ і ь бачимо в отсьому рукописї дивні переверти. Один писець (пригадую, що рукопис писаний кількома руками) уживає тілько одного, а другий тілько другого знака; коли в одних статях ми читаємо звичайно єстъ, милостъ, пишетъ і т. п., то в иньших знаходимо не тілько єсть, тылько, але також далѣ, просилѣ, просѧть, вечерѣ, ѡнѣ і т. п. Як бачимо, і тут живе почутє вартости тих знаків затратило ся і писарі вживали їх по якому власному правилу.

VI. Рукопис із с. Лїтмановоі А.

Рукопис писаний на сірім, гладкім папері в початку XVIII в. в 4-ку, одною рукою, без киноварі, з захованою старою паґінациєю, що числить картки і йде з деякими прогалинами від 1—218. Деякі картки, повиривані з середини, з пообриваними рогами заховали ся і по троха заповнюють прогалини. Рукопис належав у 1847 р., як видно з приписів на маргінесї оловцем, до селянина Глиньского в селї Лїтмановій на Спішу, в західнїй части північної Угорщини і заховав ся в його сїм'ї до тепер. Де які статї в тім рукописї писані церковною мовою, переважна часть народньою з невеличкими слїдами диялєкту. Ось його зміст:

1. Житїє и мч҃єнїє ст҃ыхъ безсрєбникъ и чⷭдотворецъ Хв҃ыхъ Козмы и Дамїана (стор. 1—7).

2. На дн҃ь соборⷭ ст҃ого арх҃аггла Михаила казанѧ (стор. 7—17), пор. дод. IV, ч. 10.

3. На дн҃ь вовєденїѧ въ цр҃ков пресв. Влд҃чци нашєѧ Бц҃и (стор. 17—20).

4. Житїє ст҃го а҃пла Ѧндрєѧ первозваннаго (стор, 21—30). Тут у рукописї прогалина. По картї 15 іде 25 з закінченєм якоїсь статї.

5. Житїє ст҃го Ѧлеѯѣѧ чл҃ка Бж҃їѧ (стор. 31—48), пор дод. IV, ч. 44.

6. Слово въ дн҃ь ст҃ыхъ мл҃дницъ ѯд҃ї. Ѡ Їродацр҃ѧ въ Вндлєѡмѣ избїєнныхъ (стор. 48—55), пор. дод. IV, ч. 17.

7. Житїє и҃же въ ст҃ыхъ Ѡц҃а нш҃его Василїѧ Великаго (стор. 55—62), без кінця. Далї прогалина, по к. 40 старої нум. наступає правдоподібно 44.

8. [Ст҃ыхъ м҃. мч҃никъ], без початку і кінця (стор. 63—70), пор. дод. IV, ч. 43.

9. Житїє и мѵченїє сѣтои великомѵченицы Варвары (стор. 70—73), пор. дод. II, ч. 59; IV, ч. 12.

10. Житїє преподѣбнаго ѻц҃а нш҃его Саввы ѿбщемѵ житїю наставника (стор. 73—79).

11. Приповѣсти розманитыи ѡ сѣтыхъ (стор. 80), без кінця. Між стор. 80 і 81 нової пагінації бракує картки рукопису.

12. На спасеннѵю страстъ Гд҃а Бг҃а Спса нш҃его (стор. 81—97), пор. дод. IV, ч. 65.

13. На праздник самого Спсителѧ Хр҃а йли пр҃той Бц҃и то в такїй сенсъ можешъ предмовѵ оучинити (стор. 98).

14. На праздникъ въскр҃нїѧ Іс҃ Хв҃а (стор. 99—105).

15. Приповѣсть албо й пооученїє ѡ зрадѣй ѡ насилїю ꙗко панове дѣють й оукривджаютъ подданыхъ своихъ и людей оубогихъ (стор. 105—111), оповіданє про старосту Мисимаха і підданого Ґвідона, що терпів від старости ріжні кривди, доки в кінцї цар не довідав ся про все і не покарав старосту; оповіданє досить безбарвне, виглядає як поспішно зроблений витяг із якоїсь більшої цїлости. Стор. 112 порожня.

16. Извѣстїє ѡ чтнѣмъ древѣ кр҃тастѣго, на немъ же Хс҃ распат бысть (стор 113—121), звісна леґенда про хрестове дерево (пор. Памятки II, 242—246), церковною мовою.

17. Ѻ Мойсеи пр҃роцѣ (стор. 122—186), коротко переповіджена біблїйна історія від уродженя Мойсея до кінця книги Суддїв, головно на основі біблїйних книг, але і з деякими апокріфічними додатками. Особливої уваги заслугує остатнїй уступ, де говорить ся про вигубленє племени Веніяминового із за знасилуваної жінки (Суд. XIX—XXI) і кінчить ся ось як: „тыхъ всѣхъ до наименшого выбили, толко дѣвокъ ихъ зоставили, абы сѣмѧ Венїяминово, єсли би где зостал якый потомокъ єго, потом воскресили. которыхъ знайшло сѧ по немалом часѣ х҃. тым' иж недоставало на с҃. дѣвокъ, позволили имъ в свата на танцѣх' дѣвки хапати й за жены мѣти. того звычаю й горнѧци наоучили сѧ; треба ихъ ꙗко Венїяминовыхъ потомковъ карати“.

18. Ѻ премѵдром' Саломонѣ (стор. 186 — 196), на основі Біблії.

19. Приклад ѡ пожит'кахъ й ѡпатрности вшит'кихъ речахъ (стор. 197—200). Варлаамова притча про одноречного царя в досить цїкавій редакциї, з викладом.

20. Притчи розличныхъ бытїй: притча ѡ неситыхъ житопродавцахъ (стор. 201 - 203), із жития сьв. Спірідона, по церковному.

21. Притча ѡ мѣтыни цр҃м Їраклїѧ (стор. 203—204), по церковному.

22. Притча ѡ трехъ дрѹгахъ (стор. 204—207), із Варлаама і Йоасафа, по церковному.

23. Притча ѡ двохъ рабѣхъ (стор. 207 - 212). Зміст притчі такий: два раби розгнївали пана і він вислав їх геть від себе на кілька літ. Один відійшовши на чужину збудував дім, заложив хозяйство і розбогатів, другий, наняв ся у золотаря з тим, що коли пан пришле по него, аби за його роботу дав йому золотий вінець. По кількох роках пан посилає по своїх рабів: той, що був богачем, покидає все і йде голїруч, другий несе на голові золотий вінець і знаходить ласку у пана. Далї йде проповідницький виклад притчі.

24. Притча ѡ кѹпцѣ съ Бг҃омъ (стор. 212—214). Муж „єлинъ“ за намовою жінки християнки давав милостиню вбогим з тим, що дає се християнському Богу. Колиж їм не стало що їсти, іде до церкви, щоб Бог їм віддав, знаходить срібну монету, за неї купує рибу, а в нїй знаходить дорогий камінь. Се очевидно та сама притча, якої закінчене заховало ся в рукописї Ст. Теслевцьового, пор. дод. IV, ч. 67.

25. Притча ѿ Патерика ѡ пѣнїи цр҃ковномъ (стор. 214—217), звісна тема Шіллєрової баляди „der Gang in den Eisenhammer“, паралелї див. Oesterley, Gesta Roman. ч. 283 і стор. 749.

26. Притча с҃. Єѵсевїѧ ѡ кѹпцѣ бг҃обоязливомъ (стор. 218—220). Купець сидить у тюрмі за довги; якийсь богач хоче взяти його жінку на блуд і обіцює ся за се викупити його, але купець не пристає. Се бачучи розбійник, що сидїв у тюрмі разом з купцем, відкриває йому, де має закопане золото і купець сплачує свій довг.

27. Притча ѡ правдѣ и ѡ кривдѣ (стор. 221—225), в формі притчі оповідана казка про те, як товариш товаришеви в дорозї за шматок хлїба вибрав очи, як сліпий підслухав розмову чортів і прийшов до здоровля і великого маєтку, а другий через свою захланність пропав, (пор. Етнографічний збірник I, 69—76.

28. Їсторїѧ ѡ Мелхиседеци иже ѐ неродословенъ (стор. 228—229), між стор. 228 і 229 брак картки.

29. Приповѣсть ѡ сваволныхъ людехъ (стор. 229 — 231), на марґ. приписано: „Плеѯандеръ єпъ̃ къ традиціѧхъ своихъ“.

30. Притча ѡ невинѣмъ на смрть ѡсѫжденномъ (стор. 231—233), на марґ. дописано: „Люцій Маринєс Пин[єро] ѡ рєчахъ гиспанскихъ глава остатна".

31. Ѡ невинности стго Їѡанна Дамаскина (стор. 233), на марґ. приписано: „Їѡаннъ патрїархъ Їєрѳсал. к житїи єго". Пор. дод. IV, ч. 13.

32. Ѡ созданїи мирстѣмъ, ѡ Бытїи главы а-вы (стор. 233—250), без кінця, церковною мовою.

33. Кроники розличныхъ бытїй, иж[є] бысть и єсть Бгомъ созданна на всем' свѣтѣ. Ѡ раю земномъ (стор. 241—253), — переповіджена уся перша частина кн. Битія аж до збудованя вавилонської вежі, з апокріфічними додатками, народньою мовою.

34. Ѡ дивныхъ народѣхъ людїй (стор. 254—257), із якоїсь середньовікової космоґрафії.

35. Ѡ Авраамѣ (стор. 257—278), оповіданє про Авраама і Ісаака на основі Біблії, нар. мовою.

36. Ѡ Їѡсифѣ сн Їакововымъ (стор. 278—294).

37. Поученїє стого Їѡанна Златоустаго къ вѣрнымъ (стор. 295—299), нар. мовою.

38. Слово стго Василїа ѡ дѣлателєхъ добрыхъ и ѡ лѣнивыхъ (стор. 299—303), по церковному.

39. Слово стыхъ ѻцъ ѡ пїаницахъ (стор. 303—306), по церковному.

40. Слово стыхъ апл ѡ стом' постѣ (стор. 306—311), нар. мовою, зміст не має нїчого спільного зо сьв. апостолами. Між стор. 310 і 311 брак двох карток.

41. Слово стго Їѡана Златоустаго ѡ глющихъ яко нѣсть грѣшным' мзки (стор. 311—316), нар. мовою.

42. Слово стго Їѡанна Златоустаго ѡ собирающихъ многам богатства (стор. 317—325), нар. мовою.

43. Слово стго Генадїа патрїархи вселенского дшєполезноє (стор. 325—330), церковною мовою.

44. Слово стго Їѡанна Златоустаго ѡ мтыни дшєполезноє (стор. 331—332), без кінця, церковною мовою.

VII. Рукопис із с. Лїтманової Б.

Притулений до попереднього і разом з ним дістав ся до нас другий рукопис, а властиво шматок рукопису, писаний у XVIII в. в 4-ку, на відмінним від попереднього, сїрім бібулястім папері, від-

мінним, також одним почерком, заокругленим полууставом троха зближеним до скоропису. Рукопис заховав ся дуже лихо, роги карток зотлїли, пообдирані, в середині прогалини, декуди вирізано части карток. Рукопис мав також стару (арабську) паґінацию, що числила картки, але з неї лиш де-де лишили ся слїди; остатня з захованих тепер карток має ч. 83, але всїх захованих карток маємо тепер лише 36. Рукопис зложений увесь народньою мовою. Ось його зміст:

1. [Слово на Стрѣтеніє Хв̃о], стор. 1—4, без початку.

2. Мц̑а мар'та дня кѣ̃. на Бл̑говѣщ̑е Прѣ̑ Влд̑чца нш̃ея Бц̑и и п̑рно дв̃ы Мр̃їи. Єв̃. Лѵк. зач. г̃. (стор. 4—10); по сторонї 4 і по стор. 8 бракує мб. по одній картцї.

3. Житїє и мѵченїє ст̃го великомѵченика и покѣдоносца Хв̃а Гєѡргїа, и́же пострада къ ц̑рство Дєѡклитїана въ лѣтѡ сп̃. м̑ц̑а апрїля кѳ̃. дня (стор. 10—17), пор. IV, 45.

4. Чѵдо бывшеє ст̃го мч̃нйка Хв̃а Гєѡргїа ѡ дв̃ци ю́же йзбави ѿ смїа въ жытїй своємъ (стор. 17—19), в середині брак картки. Пор. IV, 46.

5. Мц̑а анѵарїа кд̃. дн̃а. Казанїє ѡ жытїи ч̑тнаго прр̑ка и прд̃тчи и кр̑тла Гн̃а Їѡ̃анна (ст. 19—25).

6. Мц̑а ґ̃нїа кз̑. дна. Жытїе сты́х верхов'ны́х' ап̑тлъ Петра и Павла, пострадавшихъ к Рм̑ѣ к' времѧ Нерона ц̑рѧ въ лѣто ѯ̃д̃. (ст. 25—42).

7. Ѡ̃ Тибетѣ йли ѡ новознайденом свѣтѣ въ Язїи, западней части свѣта (стор. 42 — 50). Се не реляция про дійсне ґеоґрафічне відкритє, а тілько перерібка дуже популярної в західній Европі від XIII в. леґенди про Попа Івана і його ідеальну державу.

8. В нд̃лю пѧтѵ ст̃го велик. поста, є̑ Мар. ст̃го зач. мѯ̃. (стор. 51—57), проповідь, без кінця.

9. Слово ѡ Рождествѣ Їс̃ Хв̃ѣ (стор. 57—62), надруковано Памятки II, 415—417.

10. Слово ст̃ѣйшегѡ патрїа́рхи Терентїа к Цариградѣ (стор. 62—68), оповіданє про Жида, що хотїв отруїти патриарха Терентия і про чудо, яке стало ся при тім.

11. Словѡ патрїа́рхи ѡ̃ покѵтѣ, ѩ̑кѣ е̃стъ чл̑вкви грѣшномѵ покѵта пожыточ'нам (ст. 68—72), оповіданє про сьв. Антонїя пустинника, без кінця.

Найважнїйше в тім рукописї, те, що вже піднесено в увазї до передрукованого відси тексту (Памятки II, 417—418) і що видно

особливо зо статї під ч. 7, се його перехідне становище між східними й західними, польськими а може й словацькими жерелами. Із сього погляду сей рукопис варт пильної уваги.

VIII. Рукопис о. Теодора Поповича Тухлянського.

Так називаю сей рукопис на основі підпису його властителя а може й автора, що знаходить ся на марґінесї. Рукопис, що знаходить ся в бібліотецї Оссолінських у Львові під ч. 2189, написаний коло 1750 р. Се книжечка в новійшій оправі, малої 8-ки, добре захована, писана в головній части одною рукою; кілька лиш карток писано двома иньшими руками. Письмо дрібне, полуустановне, але заокруглене і дуже близьке до скорописї; киноварі не вживано нїде, так само нема нїяких оздоб анї рисунків. На сей рукопис звернув увагу у-перве проф Макушев, що 1881 р. описав його і передрукував більшу часть його змісту в „Журналѣ Министерства нар. просвѣщенія". В 1884 р. др. Ом. Калитовський подав його опис, хоч і недокладний, у „Зорі" (ст. 65), де й передрукував одну статю з него тзв. „Книгу звѣздочетства", а деякі иньші части в „Бібліотецї Зорі" пз. „Матеріалы до рускои літературы апокрифичнои". Частину того материялу передрукував потім я в обох томах Памяток, а віршу пз. „Пѣснь о свѣтѣ" видав я з невеличким поясненем 1889 р. в „Кіевскій Старинѣ" (за март, стор. 741 — 744). Подаю тут докладний опис змісту сего рукопису:

1. Книга сѣкздочетстка (ст. 1—11), надрукована д-ром Калитовским з невеличкою студиєю у „Зорѣ" 1884, ст. 66, 73—75.

2. Прорази́мѣнїє ѽ колѣзний (стор. 11 — 14), статя окрема від попередньої, не надрукована д-ром Калитовским і навіть якось не завважена ним.

3. Пѣснь о свѣтѣ (стор. 15—18). О. Петрушевич (Сводная лѣтопись съ 1772 до 1800 года, Львов 1889, ст. 103) звернув увагу на те, що початкові букви кождої строфи сеї вірші творять акростих, що дає назву її автора — Александер Падалскій. О. Петрушевич бачив сю віршу в збірцї пісень і віршів, списаній у Львові 1777—78 Дмитром Левковським, автором кількох церковних пісень поміщених у почаївськім Богогласнику. Рукопис Левковського має бути в капітульній бібліотецї в Перемишлї, а вірша Падалського має там титул „Пѣснь о плачливомъ станѣ нищаго студента". Уважаючи сю віршу одною з кращих памяток нашого віршованя

в XVIII в., особливо на нашій території, а надто з огляду на її популярність у наших горах, я друкую її тут у цілости. Про її популярність свідчить факт, що до нас дійшло кілька її копій. Крім згаданої копії Левковського з р. 1778 і копії Т. Поповича з 1751 р. я одержав від о. М. Зубрицького ще одну її копію, зроблену, судячи по папері і письмі, також іще в XVIII в. десь у горах коло Турки і знайдену у одного селянина в Мшанци староміського пов. (близше до Турки, ніж до Старого міста). Ся копія передає не всю віршу, але вона цікава тим, що надала їй більше закраски місцевого гірського диялекту, ніж копія Поповича. Друкую тут віршу на основі Тухольської копії, поправляючи в тексті ті початкові слова строф, де з вини копістів попсовано акростих і подаючи в нотах відміни з мшанецької копії. Титул даю з копії Левковського.

Пѣснь о плачливомъ станѣ нищаго студента [1]).

1. А хтож на сем свѣтѣ без долѣ вродил ся [2]),
тому свѣтъ марне [3]) як колом [4]) точил ся;
лѣта плинут марне [5]), як бистрие рѣки,
часи молодие як з дожджу потоки,
все то [6]) марне минаетъ.

2. Луче [6]) би ся било в свѣтѣ [8]) не родити,
нѣжели на свѣтѣ бездолному жити;
албо вродивши ся скоро в землю гнити, [9])
жеби [10]) недолго в свѣтѣ бездолному жити,
нехай жалю не буде.

3. Ой доле [11]) моя, где ти в той часъ била,
коли моя мати мене породила,
же мя тепер в свѣтѣ [12]) нѣ в чѣм не ратуеш,
а ти гуляєш, кому но ти служиш, [13])
а я бѣдный на свѣтѣ.

4. Куди оберну ся, не маю радости,
тилко в очах слези, а в серцу жалости;
вийду межи люди [14]), стану та думаю,
що люде гуляют, як риби в Дунаю, —
ой [15]) тяжкий мой жалю!

5. Сам же я не знаю, що маю чинити,
як мѣнѣ на свѣтѣ бездолному [16]) жити.

---

[1]) Мшан. титул: Пѣснь о марности свѣта. [2]) родив ся [3]) марнѣ [4]) коло [5]) плинутъ [6]) ся [7]) лѣпше [8]) нигде [9]) пѣти [10]) аби [11]) Ахъ доложъ [12]) нигде [13]) тилко той гулнетъ, кому ти голдуешъ [14]) медже людій [15]) ахъ [16]) мѣзерному

Коли би мнѣ крила орловие[1]) мати,
полетѣл би я где своей долѣ шукати[2])
а в чужие сторони[3]).

6. А[4]) свѣтеж мой красний, ти щастом [sic !] голдуеш,
однаго минаеш[5]), другому даруеш;
иніхъ людей садиш в дорогие шати[6]),
а иніхъ садиш в пошерпанѣ лати,[7])
рани сердцу завдаешъ.

7. Нѣхто чоловѣка в нещастю не знае,
як на собѣ сукней богатих[8]) не мае;
хотяй би йонъ бил[9]) и чесного рода,
як не маш в кишени, то певна незгода,
хоч би бил і амудрѣшший.

8. Де[10]) ся чоловѣку в нещастю подѣти,
до кого он мает главу приклоніти?[11])
хто собѣ[12]) панует, а не поратует,
не тилко чужина, але и родина
в нещасной годинѣ.

9. Ест[13]) такии люде, що нендзи не знают,
вродивши ся в щастю, в щасцю[14]) умирают,
а иншіі й з роду фортуни не маютъ,
хоч найболше жиют, роскошей не знают
ажъ до смерти своеи.

10. Рожние люди мови о мѣзернѣмъ мают,
которие нендзи на свѣтѣ не знают:[15])
коли прийде убогий где меже богатѣ,[16])
зараз єден з другим почнут ся зглядати,
в кождом словѣ осуждати.

11. Пишов бим мѣзерний[17]) фортуни шукати,
а в якой она сторонѣ, коли би єй[18]) знати!
Ачейже коли у мене фортуна буде,[19])
в той час мене знати всюгда будут люде,
где тилко ся поверну.

12. Ах долеж моя, доле, чем мя ти минаеш,
а иніхъ людей в свѣтѣ спомагаеш?
Тилко мене мѣзерного в свѣтѣ не ратуеш,
мѣсяца едного [мѣнѣ] не послужиш?
За вѣк би мѣнѣ стало.[20])

---

[1]) орловыѣ [2]) полетѣлъ бымъ долѣ где своей шукати [3]) а въ чуджинѣ сторонѣ [4]) Ахъ [5]) минашъ [6]) въ дорогихъ палацахъ [7]) въ старейки лѣта [8]) мѣзернихъ [9]) а хоцій же бы былъ [10]) Поп. і Мшан. Где, але акростих вимагає: де [11]) свой жалъ уносити [12]) Хоць инный [13]) Поп. і Мшан. сутъ [14]) въ томже [15]) которыи въ свѣтѣ въ щасцю оплываютъ [16]) медже богатихъ, [17]) Пѣду я бѣдный [18]) мнѣ [19]) Якъ въ мене фортуна мѣзерного буде [20]) Сеї строфи в Мшан. нема.

13. Да вшиткож тое[1]) фортуна справует:
кому она служит, той завше панует;
кто фортуну мает, в каждого бивает,[2])
а на мѣзерного як звѣр поглядает,
в каждом словѣ осуждает.[3])

14. А[4]) szczoż za uticha w switi czełowiku,
Коли марне тратит лѣта сего свѣта?[5])
Ачей же коли сам Бог що ударует,[6])
же ся надомною коли измилует[7])
в нещасной годинѣ.[8])

15. Ласка то все Бога[9]) усѣм тим керуе,
же[10]) ся надомною коли так[11]) змилуе;
коли мѣнѣ схоче и сам Бог що дати,[12])
не даст надомною такъ барзо згаржати[13])
в нещастливой годинѣ.

16. Смутне мое сердце нѣгди ся не втѣшит,
тилко вѣби все жал тяжкий барзо зносит;[14])
немаш жадной хвилѣ, жеб мнѣ послужило,
жеб ся мое сердце хоч на час втѣшило, —
за[15]) вѣк би мѣнѣ стало.

17. Кирвавие слези з очей моих текут,
хоч би на еденъ часъ, [п] то не престанут;
плачутъ мои очи, сердцем моимъ тужу,
же я нѣ вѣд кого щирости не вижу...
Як мѣнѣ не тужити?[16])

18. И едного немаш, жеби бил мнѣ щирий,[17])
жеби мя потѣшил[18]) в нещасной годинѣ;
сам же я не знаю, що чинити[19]) маю?
Жаль свой износити,[20]) би мя мог втѣшити
в нещасливой годинѣ.

19. Измилуй ся Боже, до тебе волаю,
тилко в тобѣ едном всю надѣю маю.
Боже з висикости. не дай . . . . жалости
мѣнѣ мѣзерному, в свѣтѣ нещасному,
на вѣкъ тя будем хвалити. Амен.

Мшанецька копія, з якої виписано варіянти, се великий піваркуш сірого, грубого паперу, записаний з одного боку зовсім по-

[1]) А! всеж бо тое [2]) кажди го витае [3]) еще наругает ся [4]) Да [5]) вѣку [6]) Чи то минѣ то самъ Богъ взичае [7]) такъ велмѣ здѣваетъ [8]) нещаслива година. Далї в Мш. іде стр. 18 [9]) Ласкавый єстъ Богъ въ небѣ [10]) Чей [11]) Богъ [12]) Ах! минѣ Господь и хощетъ что дати [13]) велмѣ здивати [14]) тилко на собѣ все жаль тяжкый носитъ, [15]) за весь [16]) Ся строфа у Мшан. vac. [17]) що бы мнѣ зичливый [18]) порадивъ [19]) до кого я [20]) вънсити.

луставним виразним письмом; вірші йдуть per extensum, тілько кожда строфа починає ся а capite і має порядкове число (кирильське). Всїх строф 16. В низу на оборотній сторонї підпис: Coram me Eliasz Demianoski mp. Administrator woytostwa Groziowskiego, candydat Groziowski. Ґрозьова, село сусїднє з Мшанцем, але що значить отся урядова корамізация на вірші — не розумію. Зрештою Мшанецька копія, як бачимо, в многих місцях краще заховала первісний текст, ніж Тухлянська.

4. Казанїа на Рождество Хво (стор. 19 — 51). Казанє зложене з трьох частей, а поодинокі части мають ще менші віддїли під окремими титулами. І так на стор. 26 маємо: Часть вторая тогожъ казанїа ѡ нѣкшей сѣ звѣздѣ і ѡ чюдѣ бившем в Персидѣ; стор. 27: Зде позоставївши повѣстъ персидскоую і тїхъ трех королей начнем' казанїа ѡ предївном' і невїмовном рождествѣ Хвом; стор. 40: Ѻ звѣздѣ, которою маєт пресватая Бца на собѣ й что сѧ на ней значат три звѣзды; стор. 44: част' третая тогож казанїа ѡ тои звѣздѣ, которая привела трех королей из перскои далекои крайнї на поклоненїе Хрту новорожденномѹ црю и ѡ богинѣ перскои Оурії; стор. 47: Ѻходъ ѡних трехъ кроулеи ѡ Персиды до Іероусалимоу. Див. Калитовскій стор. 9 — 21; Памятки I, 260 — 263; Памятки II, 13 — 18, 117 — 123, 337 — 338.

5. Казанє на соборъ прест҃ои Бцї йли по рождествѣ Хвѣ в неделю й на стыхъ младенец йзбїєнних ѡ Ірода цра (стор. 51 — 57), друковано Калитовскій, Матеріалы 22 — 25; Памятки II, 143 — 146.

6. Казанїа на Богоявленїе Господне (стор. 57 - 72), друковано Калитовскій 25—32; Памятки II, 184 — 191.

7. История ѡ женѣ Мандонѣ црци безбожной й бестиалной (стор. 72 — 79), друковано Калитовскій, 35—38.

8. Повѣсть ѡ трехъ юношах црех, братиахъ родних (стор. 80—84), друковано Калитовскій, 39—41.

9. Рациа ѡ цари Михайлѣ, како боудетъ царем тритцат лѣтъ (стор. 84 — 90), друковано Калитовскій, 41—44.

10. Ѻ црствѣ Антихристовѣ и днех послѣдних (стор. 90—94\), друковано Калитовскій, 44—46.

11. Слово ѡ єдиной девїци поустиножителнїци, которая била оу пустины чотиридесат лѣт', родом била ѡ велятинской землѣ из села Єнома, дочка Фца Ѳеѡдора селянина

(стор. 94—102), без кінця, перерібка оповіданя про Марію Єгипетську.

12. Modlitwy nabożne z roznych mieysc y Książek dla pożytku zbawiennego skompendiowane (стор. 103—148).

13. **Повѣсть ѡ человецѣй смерти** (стор. 149—161).

14 Piesń nabożna polska (стор. 162), inc. Zniewalasz moy Jezu do żalu.

15. Oratia nativitatis Christi (стор. 163—164), inc. Wesoły to dzień, wesoła to nowina.

16. Pieśń wielkopostna (стор. 164), inc. Stała matka boleściwa, без кінця.

17. **Наоу́ка ѡ пчелах сто́го Зосима, кто их хощет плодити, такъ чинити потрѣба** (стор. 165—167), надруковано Калитовскій, 49—50.

18. Nauka o szczupaci (стор. 167—170), надруковано Калитовскій, 50—53.

19. Modlitwa iehda roiewe vtikaiut (стор. 171—172), надруковано Калитовскій, 53—54.

20. **Молитва ѡ оу́роках над пчелами** (стор. 172), надруковано Калитовскій, 54.

21. Без окремого титулу ще одна статейка про пчоли (стор. 173), надруковано Калитовскій, 54.

22. Nayszliachetnieysza, Nayprzenaydostoynieysza (стор. 174), під сим польським титулом подана руська вірша, (з акростихом Яков Я); передруковую її в цілости:

Ꙗко Богом' предизбранною
матер дв҃ѕ прекраснѣю,
Херѵвим' славнѣишѵю,
Серафим честнѣишѵю,
превишшѵю а҃гл҃ъ
и всѣхъ и архан҃гл҃ъ
достоино є҃с҃ всегда славити,
бы нас могла избавити
ѡ наглои смерти.

Ко ней бо кто прибѣгает,
а на помощ ѥи призивает',
той вѕдет' звавленний
ѡ вѣчной геенни,
ѡ всѧкаго стѵда
в денъ божого сѵда;
не взискаешъ,
не взалкаеш', —

нескончона
в небѣ корона
во горнем' Сиѡнѣ.

Она бо є̑ воєвода
христианскаго народа,
красная цр̑ца,
мати владичица;
оусим' даетъ пр̑но
дари независно,
исцѣлает,
просвѣщаетъ
неомилно,—
леч изобилно
всѣм благодарствуетъ.

В ден' пришествиа Хр̑а
предстати тогда готова,
чесним' си покроком',
своим омофором'
люди покривати,
ѡ божая мати!
Бо с' вибранна
чистая пан'на,
дв̑о, мати
бл̑годати,
даждъ нам' взирати

Ѥдинственна Сн̑а твоего,
пана и Б̑га нашего,
во троици славима,
всѣм непостижима,
и Ф̑ арх̑анг̑лъ всегда славима.
Где с̑вт с̑тих̑ ликъ собори
и архангелские хори,
намь возиграйте!

На стор. 19 під титулом підписано: W roku 1756 miesionca marca d. 18. На стор. 50 на бічнім марґ. підпис здовж сторінки: Syia xionżeczka Teodora Popowicza Tuchliąskiego, d. 20 augustis 1751; такий же підпис, тілько без дати, є й на стор. 66.

IX. Рукопис Павла Кузикевича.

Сей рукопис, зладжений коло половини XVIII в., називаю так по його властителю, що підписав ся на марґінесї. Се книжечка малої 8-ки сїрого паперу, значно зачитана і декуди пошарпана, без

початку і кінця тай з прогалинами в середині. Заховало ся доси 180 карток у старій, трухлявій, шкуряній оправі, яку тепер заступлено новою, тривкійшою. До недавна рукопис зберігав ся в селянській хаті в с. Грушові самбірського пов., відки учитель Горуцький прислав його в дарі до біблїотеки „Просьвіти“ у Львові. Текст писаний одною рукою, досить старанно, полуустaвом, без киноварі. Рукопис містить:

1. Конець оповіданя про Антихриста і конець сьвіта (стор. 1—16).

2. Глава ѧ. ѡ ѻтверженїи себе (стор. 16 — 32). Між стор. 20 і 21 брак двох карток, так само між 24 і 25 і брак кінця статї, що дає виклад на євангельські слова: Ѩще кто хощетъ по мнѣ йти, да ѿвержет сѧ себе, писаний церковною мовою.

3. Часть ѧ. ѡ крⷭтѣ Гⷭнимь, — казане, де з разу згадано про смерть Ісуса, потім подано виклад символїки хреста.

Часть ѣ. ꙗко крⷭтъ ⷭ глⷭпство [и демо]ном погибелный (стор. 42—54), полеміка з тими, що вважають хрест знаком ганьби, і оповіданє про війну Константина з Максентием.

Часть ѓ. ѡ крⷭтѣ гⷭни ꙗко ѿ Персиды принесе сѧ (стор. 53—70), про війну Гераклїя з Персами. На стор. 53 на марґ. в низу підпис: Jan Bielecki, на стор. 63: Paweł Kuzikiewicz, на стор. 64: ta xiąszka Pawła Kuzikiewicza, на стор. 65: Kto tę xiąszkę ukradnie, temu ręka odpadnie.

4. Повѣченїе на преставленїе стго евангелиста Їѡанна Богослова йзбранно ѿ житїѧ его (стор. 71—102), оповіданє в початку основане на євангелию, а далї на псевдо-Прохорі. На стор. 97—102 на марґ. в низу йде ось який запис: Ja jestem dobrze uczony człowiek y mnię wszyscy xięża kochaią, ciebie Jendrzeiu Łysyku nicht nie kocha, ponieważ ty iesteś głupy bardzo y nie chcesz się uczyć y iesteś bardzo chytry iak lis. Chodz ze mną do szkoły zawsze, to nie będziesz takim. Skonczyło się.

4. Повѣченїе на рождество прⷭтои Бц̃и (стор. 103—122), друковано Памятки II, 53—57. На стор. 103—104 в низу на марґ. підпис: Jan Bielecki tę xiąszkę pisał roku 1821; на стор. 107—110: I tak to powiadam: kto tę xiąszkę wkradnie, temu ręka odpadnie; y ieszcze to mało ręka, ale także y noga, to surowo nakazuię, bo nareszcie y głowa odpadnie.

6 Часть ѧ. ѡ смрⷮти Їѡанновѣ, ꙗко велики грѣх цѕзолоство їѡ злости женскоѧ (стор. 123—133), оповідано на основі євангелия про смерть Івана Хрестителя.

7. **Ѡ женахъ злыхъ** (стор. 133 — 142), здаєть ся, часть друга попереднього казаня, але подана під окремим титулом як окрема цілість. На стор. 142 під текстом ось який запис: Roku 1809 w iesieni pszenica była po zł. pol. 72, żyto po złt. 56, jęczmień po złt. 40, owies po złt. 28.

8. **Повѣченїе в нед. л. є҃вл҃їе лѵк. зач. ч҃л.** (стор. 143—151), проповідь без оповіданя.

9. **Повѣченїе в нед. сыропѵстнѵю, є҃вл҃їе мѳ҃. зач. зї҃. нѵка** (стор. 152-- 160). На стор. 160 в низу знов підпис пізнїйшого властителя: Jan Bielecki iego ta xiążka.

10. **Слово ѡ ѿкровении мѵкъ, єгда ходила престам Бц҃а з҃ Михаилом, гдє мѵчит сѧ родъ хр҃тїанскїй** (стор. 161—179). На стор. 179 під текстом дописано: в҃ рокѵ дни т҃ѧ ѕ҃. а часовъ ѳ҃и ѱ҃. 1790 godzin w roku. На стор. 180 написано иньшою рукою зазначеня погоди в падолистї і груднї, але не звісно якого року, по руськи латинськими буквами: Misiaca noemwria dnia в҃ї҃. snih perszyy raz napadaw y w horach snih upaw tohdy; г҃ї҃. pohoda y moroz wełykyy wes den і т. д.

11. **Чѵдо великомч҃. Гєѡргїѧ. Слышитє братїє й дрѵзи, повѣмъ вамъ чѵдо сѳ҃го Гєѡргїѧ что сотворн во житїи своємъ** (стор. 181 — 188). Пор. дод. IV, 46 і VII, 4. На стор. 183 в низу підписано: Ta xiążka Pawła Kuzykiewicza.

12. **Исповѣдь правовѣрномъ хр҃тианом** (стор. 189—192), формула сповіди, по церковному.

13. **Страд[а]нїє сѳ҃го великомѵченика Їѡана новаго въ Бѣлградѣ мѵчившаго сѧ ѿ старости Перъса** (стор. 193—219). На стор. 219 в низу підпис: Spisali sia siia muczeniia swiątego Jana soczawskiego R. P. 17ѯ҃а (1761) miesiąca novembris die 28. Оповіданє списано церковною мовою. На стор. 220 написано уривок якоїсь молитви, пару проб пера, а потім ось яку лїтописну записку:

(1697) 113 Tatarę były.

(1748) 62 Sarancza była.

(1776) 34 Hrom seło spaływ Medynyczi.

1848 Рускаго 3 а латинскаго 15 мая. Панщина и всѣ здирства даровано.. Ся остатня записка додана пізнїйшою рукою, але та сама рука при повисших трьох записках зроблених старим польським курсивом подописувала, може на основі анальоґічних записок знайдених у якій иньшій книжцї, роки взяті нами в скобки. Що значать цифри 113, 62 і 34 покладені перед тими записками — не знаю. Записка

з 1776 р. важна тим, що стверджує місцевість, де був написаний рукопис: Мединичі або якесь поблизьке село, може той сам Грушів, де заховав ся рукопис до наших часів.

14. Слово ѡ єдной дв҃ци, житїе, како жила в' пⷭстини лѣтъ м҃. и тамо скончила животъ свой (стор. 221—232), популярна переповідка жития Марії Єгипетської, пор. дод. VIII, 11. На стор. 221 під текстом у низу записано: Памятка даной свободи дня 3-го мая роκ8 1848, а на стор. 232 під текстом: Szugaiow łąka 1225, morgow 6, 375 sążni □.

15. Слово сѵ̑таго Василїа великаго (стор. 233—264), звісне оповіданє про те, як сьв. Василий відібрав у чорта запис на душу Євладия, пор. дод. IV, 18.

16. Конець жартливого унїверсалу до пяниць (стор. 265—266); подаємо його тут, може хто знайде ціліть... высоко мислылъ. Прєтто мои наимилшїи братя выже спецификованїи, такъ великїи ꙗко и малий, прошѳ вас оу҃нѣжене, зебравши ся до кѳпы, тѳ҆ мой оу҃нѣверсалъ в' слѳхъ всѣмъ часто прочитовати а҃ найбарзѣ при запѳстахъ, коли то много бѳваєтъ роспѳсти, и коли в' живю [sic!] мене наслѣдѳючи, не келѣшкомъ, а҃ле квартодѳшнемъ на лопъ выхи҃лаючи, з' хмелю ся не просыплаючи, ис под' чопа не виникаютъ. До тыхъ бовѣм мова моя наибарзѣ належитъ, а҃би вѣдали, чимъ маютъ по смерти трактовати и чимъ маютъ на похмѣлє покрѣплати. ѣ҃жели предто комѳ ся подобаетъ сеи мой трактаментъ в' листѣ моємъ по части виражонїй, нехай ся з' реєстрѳ Бахѳсового не випишєтъ. тилкожъ ражѳ всѣмъ мѣти пилное ѡ҃ко на приш'лїи час и завше памятати ѡ҃ томъ, що маєт бити на потом.

17. Слово сѵ̑таго Пятерїа ѣ҃же ѣ҃ст' дш҃ам хр҃тїанскимъ (стор. 267—280), звісний апокріф, названий також оповіданєм про 12 пятниць, див. про него А. Н. Веселовскій, Опыты по исторіи развитія христіянской легенды. IV, 2 Сказанія о 12-ти пятницахъ (Журн. мин. нар. просвѣщ. 1876, іюнь).

18. Предословїе къ читателю бг҃очестивомѳ (стор. 280—284), апокріф про пять болїстей Богородиці, надрукований відси Памятки II, 368—369. На стор. 283 в низу підписано: maliem swoich hroszyi tymfow 200, 206 R. P. 17 ꙉ҃ miesiąca now., а на стор. 284 під текстом: Pawło Kuzikiewicz.

19. Повѵ̑нїє в' нед. в' кв҃. єѵ̑лїе выклад (стор. 285—295), виклад притчі про сївача. На стор. 295 під текстом між пробами пера також: Roku 182◌. На стор. 296 між пробами пера записка: Roku 1800 Zima była bardzo wielka tak że snig domy popry-

walał ze wszystkim, aż ludzie wciekali s chałup. Pszenica była po złotych 40, żyto po zł. 30, jenczmin po zł. 24, owies po zł. 14. Pro mense Decembris.

20. Повченїе в нед. а. поста, выклад єѵ̑лїе Їѡан зач. ѣ. (стор. 297—311). На стор. 310 в низу записка: 1810 rb. w iesieni słoty wielkie byli aż do bożego narodzenia, w zimię sniegu mało było, alie wiosna bardzo pozna była przez niepo[go]dę, snieg w gurach wielki barzo upad i wszendy snieg był wielky, na same [далї на стор. 311] wniębowstompienie snieg był wielky, tak że wszytkie ziemię zapadł. Żyto juz kwitło w ten czas, jak snieg był; 13 dni był. Żyto było po zło. pol. 80, przenica po złt. 100, jęczmien po zł. 64, owies po zł. 48. Paweł Kuzikiewicz [сей підпис перечеркнено].

21. Повченїе в нед. кд. єѵ̑лїе выклат' Лѹка зач. лд. (стор. 312—321). На стор. 313 в низу підпис: Jan Bielecki w ten czas byłem y to pisałem, Bóg świadek temu. На 322 знов записка з р. 1810 така сама, як при ч. 20, а під нею підпис: Ja Paweł Kuzikiewicz w ten czas byłem i to pisałem, Bug swiadek temu. Roku 1811 Zytą było po zł. 200, przenica po zł. 258, jęczmień po zł. 60, owies po zł. 80 i bardzo pogoda wielka była, aż ziemia gorzała, w iesieni i w same żniwa słoty barzo wielkie byli, tak że wszystkie zboża pozrastały.

22. Початок' слѹжби стоѵ, що то знак' єсть ѥдина поверховна некрвава ѿфѣра наснатѣйшого тѣла и крове ГДа нш̃го под wсобами хлѣба и вина ѿстатнєй вечери Ѳ Хс̃та пана на памятке [sic!] мѹки своєй на мѣсце вшытких' ѿфѣръ старого тестамента и постаноклена (стор. 323 — 334), виклад латинської служби божої, очевидно перекладений з польського і з богатьома польонїзмами. На стор. 323 в низу продовженє записки з попередньої сторони: żyto wtenczas było po złł pls. 224, przenica po złł pol. 248, jęczmień po złł 180, owies po zł. 128. На стор. 334 по тексті дописано: Finis. Liaus tibi Deus, а иньшим письмом: Dnia 15 decembra на прп̃д. Фца Спиридїона snieg nawalny szedł z wielkym wiatrem przez dni 4, 5-ty i 6-ty dzień pogodny, a 7-my snieg. Była kurzawa wielka, a od 7-mego dnia pogoda byla y mrozy jak dzień tak noc aż do dnia 22 decembra, a 22-go dnia wiatr z mrozem wielkym.

23. Katechyzm nauki wiary ś. chrześcianskie katolickie rzymskiey krótko zebrane początki, które służyć mogo do przygotowania się na spowiedź swięto sakramentalną, tak dla instrukcyi starszych iakoteż y młodszych (стор. 335—350). Кінця нема. На окладцї була прилїплена карточка, тепер дуже пошарпана і зруйнована, на котрій читаємо: Chto tę xiąszkę dostany, ten i niech zmowi trzy Oycze

nasz y trzy Zdrowaś Marya za zmarłego Bazyli... Czapowskiego śś. pamięńci, ktory umarł dnia 20 Stycznia . . . . Paweł Kuzikiewicz. На оборотї сеї картки також було щось писано, але крім поодиноких слів (дѣшеспасителнаѧ пазки і т. и.) годї дочитати ся якоїсь цїлости.

X. Пісня про Віденщину 1683 р.

Отсю пісню віднайшов і опублїкував о. Петрушевич (Литерат. Сборн. Гал. Матицы 1886, стор. 190–198); вона заховала ся в рукописній збірцї віршів та пісень духовного змісту, зладженій 1734 р. в с. Камінцї, Спішського комітату, в північно західній Угорщинї. Докладного опису сеї збірки о. Петрушевич не подав, та про її зміст ми можемо мати поняте з поданого далї (дод. XVIII) опису збірки пісень із с. Камяної грибівського пов., що правдоподібно була третьою частиною тої самої збірки, якої першу (а може й не першу) мав у руках о. Петрушевич. Ми передруковуємо тут його текст із деякими своїми поправками (зазначеними в нотах) і поясненями.

Пѣснь о образе Кло[ко]чевскомъ.

Прислухай ся кто из боку и присмотри ся
справам бозскимъ великим, и зачуди ся,
что ся дѣє на семъ свѣтѣ
а въ угерскомъ повѣте.

Плакалъ образъ Пречистой въ Клокочевѣ,
котры взяты, поставлены въ Мукачеве.
Гнѣвъ божій ся гутуєтъ,
образъ Панны ляментуєтъ.

Презъ Куруцовъ[1]) в Клокочеве церковь спалена,
а угорска вшитка земля испустошена:
легко тое было знати,
же ся треба Бога бояти.

Ото Куруцы зъ Лабанцами[2]) себе зганяютъ,
а лютцкіе орсаги квалтом отбираютъ;
брат на брата наступаєтъ,
сынъ отцеви смерть готуєтъ.

[1]) Куруци — партія мадярських противників Австрії, якої головою в ту пору був гр. Емерик Текелїй. Ся партия надїяла ся при помочи Турциї і Франциї відірвати Угорщину від Австрії.

[2]) Лабанцї, мабуть попсована нїмецька назва Lanzenknechte — прихильники Австрії і нїмецького панованя в Угорщинї, непримиримі вороги Куруців.

Хотяй кто из боку прійде, мусить признати,
же угерская земля добра была мати,
але злыя мала дѣти,
же не хотѣли в покою сѣдѣти.

Медомъ, млекомъ, достатками ся оплывали,
. . . . . .[1])
а сынове своей волѣ
дочекали злой недолѣ.

На цесаря свои руки . . . . . подняли,
изъ Текелимъ . . . . . раду узяли:
отъ цесаря отступаютъ,
къ Турчинови присегаютъ.

Ото идутъ до Будина примера брати[2])
и хотятъ ся Турчинови приятелми стати;
Турчинъ ихъ к себѣ пріймуетъ,
а подъ Видень ся стягуетъ.

Строго били, мордозали не як панове;
Текелего вармеде южь [стоятъ] готове;
а посполу съ нимъ . . . . . ,
якъ сами хотятъ, такъ плюндруютъ.

Сплюндровали всю землю угерскую,
еще хотятъ сплюндровати и немецкую:
подъ Пожономъ[3]) южъ ставаютъ,
что ся стане, то не знаютъ.

А таборы турецкы стали подъ Вѣдень,
а не знаютъ, же имъ прійдетъ горко обѣдень.
Цесаръ на то ничъ не дбаетъ,
а надѣю въ Богу маетъ.

Богъ намъ с Пречистою вся оборона,
прійде до насъ и Полская вшитка корона,
изберет ся християнство,
отжене отъ насъ то поганство.

Кды ся стали Немци с Туркомъ смелѣ витати,
стали Турцѣ с подъ Вѣдня якъ пилно утѣкати!
Нѣмцы хвалу Богу воздаютъ,
за Турчиномъ угоняютъ.

---

[1]) Тут пропущено вірш, а замість него через помилку повторено знов два короткі вірші попередньої строфи.

[2]) В р. 1682 Текелій присяг у Будині на вірність турецькому султанови і за те був іменований князем (премієром) горішньої Угорщини.

[3]) Пожон, з мад. Pozsony, лат. Posonium, нїм. Pressburg. (*Петрушевич*).

Идутъ за нимъ з утѣхою ажь до Будина.
Турци мовятъ: „Недобрая то у насъ єсть новина!“
Єдны въ Будине зостали,
а другіє поутѣкали.

Небесковъ [помочю?] [1]) Нѣмци Будинъ достали,
а в Будине великую кровь розляли,
а Турковъ всѣхъ мечемъ постинали,
а христіаны осадили.

Идутъ Нѣмци ажь под самый Нандоръ Фееварь[2]),
Турчинови крававы мечи указуютъ;
Турчинъ тоє ґды обачилъ,
изъ таборовъ утечи рачилъ.

Єґерскіє[3]) тоє Турцы ґды увидѣли,
свою раду заразъ отповидѣли.
. . . . . .
. . . . . .[4])

Провадят ся черезъ Тису Нѣмци подъ Варадъ[5]),
а Варадскій тому баша [былъ] барзо нерадъ:
въ єдну среду барзо рано
Ганзерови Варадъ дано.

Въ городѣ при холодѣ Турцы сидѣли,
отъ стрилянія ґранатовъ свѣта не видѣли
пресъ Ганзера преславного,
єднораля немецкого.

Но по волѣ Варадъ дали,
бо ся смерти въ немъ бояли.
Юже Турци отступуютъ,
а христіяне тріумфуютъ.

Провадять ся изъ Варада, —
дай Боже, жебы пошли ис Цареграда!
Дай то Боже дочекати
в Цареградѣ пѣснь воспѣвати!
И Богъ з высокого трону
нехай упокоитъ угорскую корону;
небесъ [?] зъ высокого трону,
нехай радость дасть цесару,

---

[1]) В рукоп. Небескове; о. Петр. поправляє на: Не бес крове, хоча розмір вірші вимагає ще трьох складів, а конєктурѣ „не без крове“ — не зовсім щаслива.
[2]) Білград [3]) Ягер—Ерляв [4]) Пропуск.
[5]) Варад або Варадин, по нім. Grosswardein, колись сильна кріпость, у теперішнім Бігарськім повіті.

абы єще лѣта многа
былъ презвытятва . . . . .
абы єму слава просвѣтала
и на вѣки все тревала.

Конець пісні очевидно попсований, із строф тілько де-де полишали ся довші, початкові рядки, але більшина їх пропала; полишали ся тілько коротші, що певно в співаню повтаряли ся по два рази і для того лїпше заховали ся в памяти того, хто списував пісню.

XI. Дві карпаторуські перерібки „Александрії“ з XVIII в.

Відсилаючи до детального опису Хітарської рукописної збірки в Записках т. X, Misc. стор. 7—14, де були подані також титули поодиноких роздїлів Александрії, поміщеної в тій збірці на 94 картках разом з коротким змістом кождого роздїлу, подаємо тут для порівнання титули роздїлів другої Александрії, надісланої нам о. Жатковичем із північної Угорщини в рукописї (180 карток малої 8-ки, без початку і кінця), зладженім десь у початку XVIII в., що містить саму тілько сю повість тай то не всю.

Хітарська Александрія має, як видно з нашого опису, 20 роздїлів, хоча в рукописї є деякі прогалини; і угроруська має 20 роздїлів, хоча не має ні початку ні кінця, а деякі роздїли зовсїм відмінні від Хітарської.

1. **Початокъ исторїи ѡ Ѧлеѯандрї Македонском, како сѧ почалъ и зачал.** Ся глава в Хіт. оповідає про Нектанава царя Єгипту, про те, як околичні нарі не любили його за чари, і напали на Єгипет, про розмову Нектанава з одним філософом, якого цар вислав на вивіди, про те, як цар ворожбою довідує ся („лекомандїю тѣр'ти началъ“) про впадок Єгипту, далї його втеку з Єгипту перед нападом Дарія і иньших царів, про вродженє Александра від Нектанава, про молодість Александра і про смерть Нектанава з руки Александрової, про їзду Александра на кони-людоїдї Буцефалї, про його побіду на олїмпійських ігрищах і про розбитий Александром шлюб його батька з якоюсь иньшою царівною. Із сего роздїлу в угроруській Александрії лишило ся тілько кілька обшарпаних карток, на котрих знаходимо як окремий роздїл: „Ѡⷭⷭ смерти Нектанава, ѡ которого мⷣрости Ѧлеѯан'деръ оу҃чилъ сѧ и ѡ которого сѧ страхѫ зачавъ“. Подаємо тут сей уступ і відповідний уступ із Хітарської Александрії для характеристики обох оброблень.

У хітарськім рукописї оповідаєть ся коротко розмову Александра з Нектанавом про найвисшого Бога і далї кажеть ся:

„Алеѯандер же рек: „О майстре, такъ многїм хитрости оумѣваешъ, [а] смертъ свою вѣдаеш ли о кого мает быти товѣ?“ То емъ рекъ мнѣмаючи собѣ, аж бы он не вѣдал. Он же рек: „Смертъ мнѣ имат быти о сына моего, а ты, Алеѯандре, маеш оубити Оца своего“. И рек емъ Алеѯандер: „Минѣ ли ты видиш милого ми Оца забити Филипа?“ И пхнѣл его з горы в ров на прикрый камѣнь, бо тогды мовил з ним' на каменой горѣ стомчи близко сѣдница царского. Нектанав же в ровъ впал ледва жив и рек': „Не оутайл са еси, иж синъ мой еси ты, о мене бо рожденъ еси, азъ та зачах и мене Оца своего оубил еси, Алеѯандре, и такъ ем' ти рек. А о том нихто не вѣдалъ, тилко мати Алїмпїада. И се та южс, синъ мой Алеѯандре, ѳходжъ к' темномъ адъ, во преисподнюю землю, где вси елинскїи цари мѣчат са о великого Бга Савлшда“. И то рек' оумер.

И сїе слышав' Александер оустрашил са, велми того жаловал, а Нектанава взем на плещи свои о землѣ и к' матери своей Алимпїадѣ принесе и рек: „Правда ли ест, мати моа, иж он ест отецъ мой?

Алимпїада видачи сїе барзо злякла са [и] Алеѯандръ все подостатку сказала о Оловенїи их. Алеѯандер же достатечне о матери своей оувѣдалъ и велми о том жаловал, и з великою честїю тѣло его поховали“.

А тепер подаю се саме оповіданє в угро-руськім текстї:

О смерти Нектанава, о которого мдрости Алеѯандръ оучилъ са и о которого са страхъ зачавъ.

А потомъ по кил'къ днїй пойшовъ Алеѯандеръ гълати на единъ скалъ славнюю великюю, оузявши из' собою Нектанава волхва, о которого са Алеѯандеръ зачалъ во ѵтробѣ матерней и который был першїй оучител' Алек'сандровъ. А потом гълаючи собѣ на той скалѣ почнет емъ повѣдати о его фортънѣ и его звитаствѣ и его рицерствѣ и такъ маетъ сей свѣтъ . . . . . оузати под' свою моцъ и побѣдити всѣхъ царей и королей, и кол'ко маетъ лѣтъ жити на свѣтѣ и акам емъ смрть маетъ быти и о кого и на таком мѣсцъ. А потом почнет до Нектанава Алек'сандеръ мовити: „оучителю мой драгїй, повѣч' ты мнѣ, о кого тобѣ маетъ смрть быти и на котором мѣсцъ?“ Потом посмотритъ Нектанавъ на бѣгы нѣсныи и ревне сплачетъ и почнет

мовити ко Ѧлекꙋсандрꙋ: „а то ѿ власного моего сн҃а маєт ми смр҃ть быти тꙋ на той скалѣ“. Рече к немꙋ Ѧлекꙋсандер: „Хтож ти тꙋ є҆ сн҃ъ? Ѧ мы то есме сами тꙋ два. Ѧ то виждꙋ тѧ мантачꙋ, же шалꙋвѣрюеш!“ Ѧ потом тр҃тилꙋ є҆го с тои скалы, и тꙋ зараз скончалꙋ сѧ. Ѧлеѯандер зараз пр҃ійшовши до домꙋ почалъ повѣдати ѡ҆ Нектанавовои смр҃ти, з якои при[чины его за]билъ. „Мт҃ко моѧ Ѧлимпі҃ѧдо, а то ꙋ добрый є҆м сѧ часъ зачалъ и доброго ем сѧ часꙋ родилъ, але злого часꙋ злое-м дѣло оу҃чинилъ, бом оу҃чителѧ своего Нектанава забилъ“. Рече к немꙋ царица: „Ѳ сн҃ꙋ мой Ѧлексанꙋдре, а то се-сꙋ власного своего ѡ҆ц҃ѧ забилъ“. Рече зꙋновꙋ Ѧлеѯанꙋдръ ко матери своей: „Матко моѧ, що томꙋ є҆ за причина, або ꙋ тебе два мꙋжѣ, а ꙋ мене два вѣтꙋцѣ?“ „Ѧ то, сн҃ꙋ мой, Ѧлекꙋсандре, скажꙋ тебѣ, що томꙋ є҆ за причина: а҆ то є҆сме жили с твоим ѡ҆ц҃ем цр҃емъ Филипом м҃. лѣтъ, а҆ потомства є҆сме не мали. и҆ хотѣлъ цр҃ь Филипъ твоꙋ ѡ҆ц҃ъ мене прогнати пред с царства своего. Ѧ потом ѡ҆ходѧчи з домꙋ ѡ҆ц҃ъ твоꙋ цр҃ь Филипъ на г҃. роки воевати на Филимы и҆ приказавꙋ мнѣ, абым за тоты три роки пилꙋно старанѧ ѷмѣла за дѣти, бо як пр҃ійдꙋ зꙋ войны а҆ не бꙋдеш мати дѣтей, то ѧ тебе пред проженꙋ с царства своего. и҆ так ꙗ перечꙋвши за вѣщꙋка Нектанава, который то тебе през старанѧ свое и҆ мдр҃остꙋ свою през вѣгы нв҃сный оу҃чинивꙋ“...

Ѝ почнет Ѧлеѯандер мовити: „Ѳ мт҃ко моѧ, чомꙋ ты мѣнѣ о҃ том не ѡ҆повѣдала през такіи долгіе часы?“ [тут бракує картки].

Ѧлеѯандер выслꙋхавши повѣсть тꙋю ѡ҆ маттере своем пошок ѡ҆патъ под тꙋю скалꙋ и҆ падши на Нектанава [почавъ ревне] плакати и҆ тыи слова мовити: „Ѳч҃е Нектанаве, ѡ҆пꙋсти мнѣ моего невиденіѧ!“ Ѝ потом вꙋзалъ его на рамена своꙋ и҆ принеслъ є҆го до славного города Македоніи и҆ погребе є҆го со славою и҆ честію великою бл҃годарѧще Бг҃а Савао҃ѳа.

Як бачимо, Хітарський текст, се не просте скорочене угроруського, але свобідна перерібка, хоча можна приняти й навпаки, що угроруський був перероблением і беллетристичним розширенем коротшого оріґінала в роді того, який маємо в Хітарськім рукописі.

До тексту, що відповідав першій главі Хітарської Александрії, належало також оповіданє, оброблене в угро-руськім рукописі в окремій главі: „Мц҃а їюнія зі҃. днѧ. Ѳ҆ходъ Ѧлеѯанꙋдровъ до Ѧлимпі҃ѧды мѣста, хотѧчи ѩграти на колѣ алимпі҃йскомъ изꙋ ѩнꙋшими панаты, где такій звычай ихъ былъ“.

Із сего оповіданя лишили ся лише 4 сторінки; далї прогалина, по нїй іде закінченє сего оповіданя (неповних 6 рядків), а далї вище наведене оповіданє про смерть Нектанава. Значить, не тілько текст, але й порядок епізодів у обох Александріях відмінний.

2. **Ѡ цари Ѧлтамиши и ѡ Кѵманахъ**, сього епізоду в угрор. нема.

3. **Ѡ цари пєлагїйском Ѧнаѳарχосѣ**, і сього епізоду в угрор. нема, а є тілько його закінченє, що тут має титул: **Ѡ смєрти цр҃а Филипа Ѿца Ѧлєѳандрова**, оповіданє, з котрого зовсїм не видно, щоб Филип умирав від рани одержаної в бою з Анаксархосом, так що годї й зміркувати, чи був сей епізод у угрор. Александрії.

4. **О цари Дарїи пєрскомъ.** Переписка Дарія з Александром, аж до першої війни. В угрор. сїй главі відповідають роздїли: а) **Починаєтъ ся цар'ство Ѧлєѳандрово щасливе**; б) **Приходъ Маръдарїєвъ ѡ Ѧлєѳандра з Македонїи до Пєръсиды до великости єго цр҃а пер'ского Дарїа задѵнайского, помор҃ского.** В тій главі знаходимо однак крім подій оповіданих у Хітар. також історію першої війни Персів під проводом Саркидона з Македонянами, про побитє і смерть Саркидона, далї історію другої битви, де Александер стрічаєть ся з Дарієм і розбиває його і в кінцї епізод про рицаря Ляшка, що визвав ся зрадою вбити Александра, але не осягнув сего — епізоди, яких нема в Хітарськім рукописї. в) **Повѣсть книги славнои Ѧлєксандрѣи, како цр҃ь Дарїй пишєтъ до цр҃а Пора инъдийского просячи єго ѡ помочъ на Ѧлєѳандра цр҃а Македонъского** — нема в Хітарськім рукописї. г) **Повѣсть славнои книги Ѧлєѳандрѣи, ѩкъ цр҃ь Ѧлєксандеръ сам ѯодивъ посломъ до цр҃а Дарїа Бг҃а пер҃ского** — нема в Хітар. рукописї. д) **Мѵдрость Ѧлєксандрова** — дальші пригоди в часї того посольства, нема в Хітар. рукописї.

5. **О цари Ѧрχидонѣ сєлѵньском҃ъ**, сього епізоду в угрор. Александрії нема, натомість зараз по скінченю оповіданя про Александрове посольство, по відступі але без окремого титулу йде оповіданє про війну Александра з Дарієм. Се оповіданє, якому в Хітар. ркп. відповідає розд. 10 (зовсїм відмінний від него змістом), веде річ від виходу Александра з Македонії, має далї окрему главу „Битва потѵжная“ і кінчить ся смертю Дарія і заручинами Александра з його дочкою Роксанною.

6. Похід Александра на Рим. Анальоїчний сьому епізод маємо в угрор. рукоп., але в иньшім місцї, а власне по завойованю Єрусалима, про що в Хітар. говорить ся в розд. 8.

7. **Ѡ полѹденныхъ странахъ и дивныхъ людехъ розманитыхъ**, сего епізоду в угрор. ркп. нема.

8. **Ѡ приходѣ Алеѯандровомъ до Іерѹсалимѹ**, сей епізод в угрор. рукоп. іде зараз за оповіданєм про смерть Дарія і має титул: **Ѡходъ Александров до Єрѹсалимѹ вѣдѣти моцност' єго и хотѧчи єго ѹзѧти.**

9. **Ѡ Єгиптѣ великом' како Алеѯандеръ в него вйхалъ.** В угрор. за попереднїм роздїлом іде оповіданє: „**Повѣсть** славной книги **Александрѣи** како пошовъ цр҃ь **Александеръ** ѿ **Єрѹсалима** до **Римѹ** на заходнїє стороны", — в тім самім роздїлї оповідаєть ся також про завойованє Трої і Вавилона. Тілько потім іде роздїл: „**Ѡтоль пошолъ Александер до Єгїптѹ**".

10. **О цари Дарїи перскомъ.** Хітарський рукопис тілько тут оповідає про війну Александра з Дарієм і про смерть Дарія, про що в угрор. ркп. уже давно була мова В сьому місцї угрор. ркп. має знов епізод, якого нема в Хітар.: **Й тѣтъ сѧ знов Першане йзбѹнтовали на Патоломея й на Александра, не хотѧчи сѧ поддатиємѹ, й Патоломея хотѣли с Персиды выгнати.**

11. **Сказанїє ѡ скотехъ и ѡ звѣрехъ дивныхъ человѣкообразныхъ и ѡ жонахъ и ѡ мѹравахъ и птицахъ.** Сього роздїлу в угрор. рукоп. в тім місцї нема, але в иньшім місцї, а власне за оповіданєм про Александрів похід на Гога і Магога, додано детальне поученє про всякі „високі" і недовідомі речі, починаючи від небесних кругів, а кінчачи дивними звірями, рибами і птахами.

12. **Сказанїє ѡ Ракліи царї и ѡ шесторѹчныхъ и ѡ шестоногыхъ и дивныхъ людехъ** — сього епізоду в угрор. рукоп. нема.

13. **Сказанїє, ꙗкъ Александеръ на їндийского цара Пора пойдетъ.** Сей епізод оброблений в угрор. рукописї дуже широко і йде зараз за оповіданєм про бунт Персів.

14. **Сказанїє, ꙗк прїйшли поганїє царѣ з дары** — сего епізоду в угрор. ркп. нема.

15. **Ѡтходъ Александровъ на Мастридонскїє стороны** — епізод з таким самим титулом є і в угрор. ркп. зараз за оповіданєм про побитє Пора. Як звісно, в Хітар. ркп. сей епізод захований тілько в частинї, в угрор. він увесь і до оповіданя про битву з мастридонськими жінками додано ще оповіданя про битви з ріжними дивоглядами.

16. **Ѡход Александровъ на сѣвернїѧ стороны, на югъ**, сего епізоду в угрор. ркп. нема.

17. Ѡтходъ Александровъ на сѣверныє стороны и на поганыхъ царевъ на Гога и Магога, анальоґічне оповіданє і в угрор. ркп. пз. „Ѡход цѣсливый Алеѯандров на сѣверные, далекїе стороны на царей поганыхъ на Гога и Магога и прочїи“. Про додане до сего роздїлу в обох ркп. поученє про недовідомі речі ми згадували вже висше; тут подаємо сей уступ[1]), що тоном і способом викладу зовсїм випадає з рамок оповіданя, як причинок до пізнаня того погляду на сьвіт і природу, який наші інтелїґенти ще в XVIII в. вважали „висшою наукою“:

„Пишѫтъ бг҃ословци ѡ̃ сем сѣтѣ прєз Дх҃а ст҃аго. Єсли сѧ хочешъ навчити, оучиж҃ сѧ книгъ бг҃ословскїх вышшои наоукы, вѣдешъ и ты знатї высокый и мѫдрый речї справы боскоѣ. Знай же и ты невѣ не глѫбокий оу навцѣ, и ты простый члвче, ѩковъ є̂ кругъ того видимого сѣта, ѩков є̂ кругъ земный, ѩков єст҃ кругъ небесный, ѩков ѣ̂ кругъ слнечный, ѩкоѣ ê кругъ мѣсѧца со звѣздамї, ѩковъ єстъ кругъ морскїй, ѩковъ ê кругъ[2]) *вѣтрный, ѩковаѧ єст под нами прєисподняѧ сторона: чи шна темнаѧ естъ, чи шна єст свѣтлаѧ. Ѡтоже знай и навчи сѧ, не вѣди невѣжею простим, бо свѣтъ єст, ѩкъ ты видышъ, оувес кругъ власне ѩкъ ѩблоко або коло или ѩйце кругловє.

Изображеніе таковое свѣта.

[1]) Подаємо текст колляціований із обох рукописів, не зазначуючи дрібних відмін, а вибираючи ту, що по нашому являєть ся правильнїйшою. Важнїйші відміни, додатки або пропуски в однім або другім ркп. зазначуємо в нотах.

[2]) Тут в угрор. ркп. прогалина, яку доповнюємо з Хітар. ркп., зазначуючи її звіздками.

Свѣтъ, ѩкъ видиш тото кольце, такъ кр8гло єстъ, чловече, свѣтъ, а земла єстъ оусѧ оу кр8зѣ и море ѡ҃ъходитъ оу коло свѣта, ѩкъ пише оу книзѣ „Зерѣцали“, иж то земъла 8ѧ єстъ оу серединѣ неба, такъ власне, ѩкъ л8шъпина оу ѩклицѣ и зернята, або ѩкъ жолътокъ оу ѩйци, такъ земъла оу небѣ. ѡ҃бъдержит бо землю небо и зверха и зи спод8, зо всѣхъ чотырохъ сторонъ а кр8гъ сего свѣта зображенїе такъ ѧ ѡбертаетъ, ѩкъ млинное колесо або ѩкъ млинний каменъ. И тое небо видимое, которое видаемо, блакитъное, носитъ на собѣ свѣтъ, носитъ на собѣ сольце на третемъ предѣлѣ Богомъ сотворенно, ѩкъ пишетъ царъ Давидъ через Дх҃а с҃того (ѱлл. нг҃.): „Нб҃са повѣдаютъ слав8 божїю, твореніе же р8к8 его възвѣщаетъ твердъ“. И твердь ѧ называет небо. Мѣсяць, звѣзды носитъ сии нижный предѣлъ, и такъ ѡброты и бѣги небесъныи ѧ ѡбертаютъ, ѩко точило или колесо со солн*цемъ и мц҃емъ и со звѣздамѝ и планетамѝ нб҃нымѝ. И то собѣ читай и навчи ся з' богословїй. Коли т8тъ дн҃ь, то под нами ноц҃ъ, а коли т8 ноц҃, а под нами чинитъ дн҃ь. И так ся ѡбертаетъ коло свѣтовое и чинит ти, чл҃вче мѣзерный, и роки, лѣта, дн҃ы и часы: бо сѫт ѡ҃динадцатеры нб҃съ, десатеры кремъ сего трепредѣлного видимаго нб҃а, бо и сїе на трое оу҃ горѣ роздѣлено. И на третем предѣлѣ сл҃нце поставилъ премѫдрый мештер Бг҃ъ Савао҃ѳ҃ъ. Бо коли бы сл҃нце т8 на сем низкомъ предѣлѣ [стало], то бы горячестю своею вес свѣт выпалило и рѣкы бы высѫшило, ѩкъ пише оу҃ бг҃ословїи. И так коли сл҃нце йдет через море ал'бо понад морем ѡ҃кїанском, то много ег҃о ѩсностю своею и променами горячими выбиратъ. И дла того море ѡ҃кїанское вшитки рѣки, йсточнїки, потоки и кир'ницѣ оу҃ себе пожираетъ. А҃ еще єст дивънаа речъ инъшаа, як' ся и томѫ неоу҃кѫ и ты простакѫ єще не зачѫдѫешъ! єст оу мори ѡ҃кїанском такаа рыба Бг҃омъ сотвореннаа на початкѫ свѣта, которая то лежитъ [головою][1]) на сходѣ сл҃нца и ѡ҃сновала и ѡ҃горнѫла ѡ҃коло всего свѣта з морем ѡ҃кїанскїмъ и знов хвостом своймъ притѫлила до головы своей и накрила голов свою. Тота рыба єст дш҃а воднаа, а҃ имѧ ег҃о Левіаданъ. Тою то рыбою вода жива, а҃ тота рыба жива ѣжїим промыслом, бо то все справила премѫдрост небеснаго Бг҃а Савао҃ѳ҃а, а҃ не чл҃вчаа и не їнъшихъ бг҃овъ поганыхъ, которым ся кланяют геретики злов҃ѣрные.

Ещ҃е ти ест речъ дивнаа, для чого часом [бывает][2]) вода мала в рѣках: знай и҃ того! А҃ то таким' способомъ: ест' оу҃

[1]) Додано із Хіт. [2]) дод. із Хіт.

мори ѡ҃кїанскомъ в҃ї. ѥврѣпинъ, попрост҃ дванадцат вѣкенъ, выркъ йли пѫповъ, которые аж до самой прейсподней глѫбиною [сягаютъ]. Й море передѣлено ест пѣскомъ, ꙗкъ пише: „Полагай морю предѣли пѣсокъ“. Отожъ знай, йжъ то межи морем', то ест межи водами, й межи бездною пресподнею передѣливъ й перегородивъ бг҃ъ пѣском твердымъ й т'мою под пѣскомъ, ꙗбы то не вшитка вода йшла и оу҃пала под земные стороны. Але то на початъкѹ сѣта й на заѡ҃снованию земли так оу҃чинивъ Панъ бг҃ъ: оу҃чинивъ ѡ҃кна до прейсподн'ней стороны, и ѥстъ при тых ѡ҃кнахъ в҃ї. Келїорыбов[1]), то ест китовъ великихъ ѿ початкѹ сѣта. Й по росказѹ бж҃ом коли тоты киты рыбы мало фст҃пат ѿ тых ѡ҃конъ, тог'ды вода ѡ҃бернет ся в'днѹ во прейсподнам страны наполнаючи и там мѣсцам через росказ' бж҃ий.

Й тым ся чинатъ рѣкы малы й сѫхое бываетъ лѣто. Й коли тоты китове злагѹт тоты ѡ҃кна, тогды ся море й рѣки й поточины й кырницѣ до сытости ся наполнаютъ. Й знов, чѧвче, коли бы тоты киты фст҃пили на довго ѿ тыхъ ѡ҃кенъ, то бы ся вшитка вода, моря, рѣки, потоки, кырницѣ, ѡ҃бернѹло бы ся во прейсподнюю сторонѹ, т҃ бы й кроплѣ воды не было, й все створена на сем сѣтѣ погыбло й люде. Але тота рыба бѫдет и перед кончиною свѣта. Тог'да бг҃ъ повелитъ фст҃пити китом тымъ ѿ тых ѡ҃кенъ, й тогда моря высхнѹтъ й рѣки й кырницѣ [и] потоки.

Й знов й то: коли бы тоты велиѡ҃рикове[2]) то ест китове в҃ї. за росказом бж҃имъ залегли тых в҃ї. ѡ҃кенъ й ѿ них не фст҃пали долго, то бы так стало ся, ꙗко во днй Ноевы, коли потопъ бывъ, ꙗкъ пише в Бытїахъ; ѡ҃бернѹла бы ся вшитка вода на лице земли й згѹбила бы вшитко створена сего свѣта. Бо так ся то чинило во дни потопа, коли бг҃ъ небесный хотѣвъ погѹбити потопом людей за грѣхи: тогда повелѣвъ тым китомъ стражникомъ [заткати] тых в҃ї. ѡ҃кенъ, й тогда легли моцно на тыхъ ѡ҃кнах, й ѡ҃бернѹла ся вода всѧ на верхъ земли. Й до того ѣще ѿтворили ся былй хлябы небесный, й иллав ся дождъ прѹткїй й ѡ҃бликний м҃. днїй й м҃. ночїй, й затопило [было] всю вселеннѹю, ꙗж была вода подъ небеса. Й токмо то ся спасло, що з Ноемъ было во ков'чезѣ. Й стояв потопъ на земли г҃ї. мц҃їй, а коли выстоямло г҃ї. мц҃їй, тогда повелѣвъ бг҃ъ тымъ китом' великим фст҃пити ѿ тых ѡ҃кен, й ходили собѣ по своей воли поты, поки имъ бг҃ъ не повелѣв. Й коли имъ бг҃ъ повелѣвъ знов ся

[1]) В Хіт. рыбъ великихъ [2]) В Хіт. порожня.

приверн8ти й ѿни коли легли по потопѣ, то южъ ѠстѸпают по росказ8 Бжомѵ до дорого [sic! у обох ркп. зам. второго] пришествїа бжого. Бо оу̑же др8гаго потопа водного не бѸдет, оу̑же бо пред страшнымъ сѸдом затопитъ Бг̑ъ свѣтъ потопомъ ѿгненным', который то ѿгень называютъ католики, то єст Лахи, чистцемъ. И такъ пише письмо, йжъ тотъ потопъ так бѸде завышкы, покы был потопъ тот перший водяный. Тажко бо й тогда збыти всякомѵ сътворенію, й вшитко згоритъ. Бо ꙗкъ пише, йж так тот ѿгень бѸдетъ горѣти, йжъ горы каменные бѸдѸтъ са розсыпати й ростоплати ꙗко воскъ й ѿлово. И вода знов8 всю землю охолажает'.

И то знай собѣ, члв̑че, йжъ оу̑ земли сѸтъ дѣрки власне ꙗкъ оу̑ человѣцѣ жилы кровю наполненый, й моцѸютъ члв̑ка; так й вода скроз вшитк8 землю тыми ѿхланами, тыми дѣрами протѣчет й проходитъ [й землю прохоложает' й фол'г8 єй чинит][1]).

Знай й тото, члв̑че мѣзерный: єстъ оу̑ земли нѣкоторые называют са вал'каны: тѣсные барзо мѣсца, ин'шїе рѸдые, йнъшїе солоные, йнъшїе горкые, вонячїе, йнъшїе квасные, скроз которїе то проходитъ ꙗко колвекъ вода са тиснѸчи силою, ... такова бывает: єстъ вода рѸдая, єстъ вода прикро солонаа, ѥ̑ вода горкаа, ѥ̑стъ вода вонячаа, смердячаа, гнилаа, ѥ̑ вода солодко солонаа, єст' вода прикро солодкаа, єст' вода бѣлаа, єст' вода сиваа, ѥ̑ вода жовтаа, ѥ̑ вода квасная; скозѣ которые вѸлканы, проходы са тисне й проходитъ, й такова йз землѣ на свѣтъ выникаетъ. И то все справѸила премѸдрост нб̑наго Бг̑а. Йк' же ты са, мѣзерный члв̑че, не задивѸешъ таковой бж̑ой премѸдрости й справѣ? И чом8 са не хочеш навчити, ѧбыс' не был глѸпым дѸрнемъ, ѧле ѧбыс зналъ премѸдрость бж̑їю? Бо лѣпше ѥ̑, члв̑че, розѸмъ на свѣтѣ, премѸдрость над вшитки скарбы й клейноты. Ѧле то люде глѸпый нѣ за що ѥ̑а собѣ важат й оу̑ простотѣ на тымъ са свѣтѣ валяетъ, ѧ ѿ справах коскихъ нѣчого не знает й ѿ своей дш̑и не гадает.

НѸжъ еще простак8, що гадаешъ ѿ̑ небеснои краинѣ й ѿ невидимом мирѣ? Знаеш ли й навчил'ѥсь са, що са там чинитъ? Знай же й навчи са з пис'ма сѸого; й ѿ̑ том бо са в писмѣ сѸом пише й называет „видимый же миръ й невидимый". Чи знаешъ же, що то ѥ̑ [„видимый миръ и невидимый?"] Знай же:

[1]) Дод із Хіт.

видимый миръ — на сем свѣтѣ, люде, чѧвци; а невидимый горѣ, то єстъ въ небесехъ ѧггѣлоке бжїй. Бо ꙗкъ на земли много є̑ людей, так и в небѣ є̑ много ѧггѣлокъ и стыхъ. И то єстъ миръ невидимый, которого мы не видиме, бо десѧтери є̑ небес[1]), ѧ единадцѧтое ѣмъпїрейское нб̑о, где сам бг̑ъ почиваетъ, ꙗкъ пише ψал'мѣста стый: „нб̑о небесе“, бо и небеса мают над собою нб̑о, власне ꙗкъ мы над сокою, на которомъ бг̑ъ, Тройца трискѣтлаѧ почивает, ѻц̑ъ и сн̑ъ и дх̑ъ стый, там майстатъ є̑, тамъ ѿген' моцный ѣмъпїрейскїй, палаючїй непрестанно, тамъ не потреба сл̑нца, там не потреба свѣта, там бг̑ъ сам сл̑нце и свѣтъ, тамъ херовими и серафими ѿгнис'ти пламенные, там не потреба дн̑ѧ анѣ ночи, бо все ровно закше свѣтлость бжїѧ. Ѧ керхъ того нб̑а найвышшого нѣт там ничого инъшого, єдно вода, ѿ которой то водѣ пише ψаллмиста: „и кода ꙗже превыше нб̑съ“. ѻ той то водѣ пише, бо тотъ водъ там бг̑ъ положивъ на початкъ свѣта. Читай ѡ том Битїѧ и навчи са: „Ризы же быша бѣлы ꙗко свѣтъ“. Ѧ мѣсѧць сотворен' ѻ солнца третей часѣти, а з'вѣзды ѻ семой части, бо то єст все ѡгнистаѧ речъ. Мц̑ь со звѣздами положилъ бг̑ъ на сем' видимом небѣ. Ѧ так не знает' ниχ'то, ꙗкова єст' глѵбина южъ подъ преисподнею краиною и поки там' небо ѡперло и где небъ край, томъ то крѵгъ нб̑сномъ, токмо сам' Бгъ ѡ том' знает', который то его ѡсновал' и оучинїл'.

По тім поученю в обох рукописах іде оповіданє про похід Александра до гір Сімплеґадів, епізод про рибу, в якій знайдено камінь-самосьвіт званий „кормаколос“, про чоловіка, що знайшов золото і не хотів брати і про воєводу Ярослава, що обголив собі бороду і за се Александер докоряв йому. На сьому оповіданє в угроруськім рукописї уривать ся, хоча маємо ще кілька обшарпаних карток.

18. Ѻтχодъ Ѧлександровъ на полѵден'нѵю сторонѵ до Капернаѵма и до Вифѣсаиды и до Зина городовъ славныχъ и до Тирѵ, до Єфесѵ, до Сидонѵ, до Понта великаго, ѡкрѵжаючи оувесъ свѣтъ. Сей самий епізод дословно схожий був і в угрор. ркп., та з него заховали ся тілько дві карточки з титулом дословно згідним з Хітарським.

19. Приχодъ Ѧлександровъ до Кандакии царици морскои в посѣлствѣ. Із сього розділу заховали ся дві картки в угрор. рукоп.

---

[1]) Хіт. десѧтеры небеса сѣтъ.

20. Порѣшена Александрово на восточные стороны далекые, знати, що сѧ чинитъ оу тыхъ сторонахъ восточныхъ, тут же оповідано і про смерть Александрову. В угрор. рукоп. сего закінченя нема.

Не вдаючи ся в детальне обговорюване сих текстів, яким надію ся присьвятити окрему розвідку, скажу тілько, що обі ті перерібки мають одно спільне жерело — Александрію так званої сорбської редакциї, але автори їх користували ся сим жерелом не однаково, розширюючи, вкорочуючи, перемінюючи порядок епізодів або додаючи нові епізоди з якихсь иньших жерел. Варто уваги, що коли в початкових уступах наші тексти ріжнять ся дуже значно і формою і змістом, чим близше до кінця, вони сходять ся чим раз близше, так що кінцеві епізоди, як ось висше наведена космографія, мають текст в основі тотожний, де відміни лежать тілько в писарських помилках та недоглядах.

Подаю ще тут титули леґенд, що знаходять ся в Хітарськім рукописї обік Александрії, бо ними вяжеть ся сей рукопис із иньшими в одню сім'ю. Ті леґенди були вже друковані д. Гнатюком у Записках т. XVI, 1–38.

1. Повѣсть о єдиномъ королѣ, который ходивъ со злодѣємъ в ночи красти; єсли бы был красти не пошол, то бы был изгинулъ злою смертію (Зап. стор. 4—8).

2. Слово от Патерика о покутѣ, якъ она чоловѣкови грѣшному єстъ пожитечная, хто ся по правдѣ выдержитъ, хоч и не на велкы час, абы по правдѣ (стор. 9—13), пор. дод. VII, ч. 11.

3. Уважъ теды, чоловѣче, же мусимо муки претерпѣти албо на сем, албо на тамтом свѣтѣ; лѣпше єднак на сем, нѣж на тамтом покутовати (стор. 13).

4. Сказаніе о єдном рыцері славном, который надѣяв ся на сілу свою и пробаловал щастя своєго воєвати из кождим, а на останок из смертію (стор. 14–18), звісне оповіданє про лицаря (Анїку) і смерть.

5. Сказаніе о єдном цесарі Іовианѣ, котрый был поднѣс пыху супротивко Богу, которого Богъ каралъ (стор. 20—27), пор. Gesta Romanorum, ed. Oesterley, 360 і паралелї 722.

6. Слово о Давидѣ разбойнику (стор. 27—29).

7. Слово о Флавіянѣ разбойнику, который хотѣл розбити монастиръ чернїческий, але и сам спасе ся (стор. 29—31).

8. Слово о єдном пустелніку, который хотѣлъ звѣдати судовъ божихъ, который у пущи сѣдѣвъ ѧ. лѣтъ и на послѣдку хотѣв стратити свою покуту и душу, єсли бы єму ангелъ не повѣлъ (стор. 31—36), пор. Славяно-русскій Прологъ, изд. Пономарева, т. I, стор. 210.

9. Слово от путніку книги, како въ Царигрядѣ святѣйшій патріярха Терентій вынял бил лютую трутизну из рук єдиного жида (стор. 36—38), пор. дод. VII, ч. 10. Деякі варіянти до сих лєґенд подав проф. Поліївка, див. Narodopisny Sbornik československý, svazek III, 103—104.

[Далї буде].

Археольоґічний з'їзд у Київі.

подав

М. Княжевич.

Майже в усіх справозданях, які появили ся про археольоґічний з'їзд (XI-й), що відбув ся в Київі від 1 до 20 серпня ст. ст. 1899 р., прочитані в ріжних товариствах, котрих депутати брали участь у з'їзді, або надруковані в часописях, — майже в усіх схарактеризовано з'їзд яко невдатний, що не виправдав покладаних на него надій. Люде, що брали участь у першім Київськім з'їзді 1874 р., кажуть, що не вважаючи на те, що від тоді минуло 25 років, за котрі наука сильно поступила, останній з'їзд стоїть далеко нижче від першого.

В декотрих справозданях автори старають ся пояснити сей факт. Вони вказують на розмірно мале число людей, що справді працювали для з'їзда в київськім тимчасовім комітеті, на котрім лежала головна маса орґанізацийної праці; згадують про малу прихильність до з'їзда, з боку київської міської управи; наводять припадкові причини, як неприсутність на з'їзді декотрих визначних представителїв науки; далі, майже в один голос, за одну з причин невдачі вважають сумну історию з українсько-руською мовою, через котру не були на з'їзді галицькі вчені; нарештї висловлено й думку, що археольоґічні з'їзди, в їх теперішній формі, вже пережили свій вік, що пора взяти ся за роздїл з'їздів на самостійні з'їзди ріжних наукових дисциплін, повязаних тепер чисто поверховним чином під загальною назвою археольоґічних з'їздів.

Безперечно, що більшина з наведених вище причин мала вплив на хід занять з'їзда, але, на нашу думку, головна причина лежить у невдатнім виборі місця з'їзда. Нам на се можуть відповісти, що де-ж і бути археольоґічному з'їздови як не в Київі, однім із найдавнїйших міст, що дав останнім часом так богато інтересного для науки. Та ділo в тім, що богацтво материялів — одно, а відносини до нього — друге. Успіх усяких з'їздів залежить від загального настрою публїки, від сяких чи таких течій в суспільности і громадї місцевій, словом, від того окруженя, де відбуває ся з'їзд. Від 1874 р., коли був перший з'їзд, минуло 25 років; дякуючи ріжним зверхнім умовам, дуже змінили ся тї течії, котрі були давнїйше в місцевій громадї, змінив ся її настрій, змінили ся інтереси, і в результатї дуже ослабла та внутрішня звязь межи громадою та країною з її минулим, що лиш одна й могла дати добрий ґрунт для з'їзда. Нинїшня громада не мала давньої живущої сили, з'їзд не був нею пройнятий, і через те минув тихо, не викликав оживленя в ширших верствах місцевої громади.

Вище ми навели думку, що археольоґічні з'їзди в їх теперішній формі не мають уже raison d' être. Увага ся справедлива, але справедлива лише по части. Спеціялїзация в науцї змагає ся й розвиває ся, тож справдї важко захопити такі безграничні простори, як се хотїла-би зробити широка проґрама з'їздів, що містить у собі старинности перед-історичні, історично-ґеоґрафічні, етноґрафічні, юридичні, памятки мови та письма, археоґрафію й т. и. Ми бачимо напр., що лиш одна перед-історична археольоґія з антропольоґією дає богатий матеріял для межинароднїх з'їздів, то й не дивниця, що росийські з'їзди визначають ся недостачею суцїльности, і взагалї малою результатністю у властивій науцї. Та сї з'їзди, переносячи своє місце з одного міста в друге, мають і иньшу цїль: розроблене сяких чи таких питань м і с ц е в о ї с т а р и н и, і тут вони, звісно, нїколи не втратять свого значіня, бо скрізь є ще досить до роботи. Київський з'їзд мав розслїдити памятки волинської старини. От ми й займемо ся наперед усього тим, до чого дійшов з'їзд тут.

Не вважаючи на те, що ріжних питань що до Волини заявлено перед з'їздом досить богато, рішено їх лише дуже маленьку частину, і взагалї на з'їздї Волинь якось то пішла на другий плян.

Проф. Антонович демонстрував А р х е о л ь о ґ і ч н у м а п у В о л и н с ь к о ї ґ у б е р н і ї, зроблену на взір уже давнїйше виданої

ним карти Київської ґуб. Се один із найцінніших набутків з'їзда; на мапі зазначено більше тисячі місць, де є памятки старини або де найдено щось старинне; долучений текст виказує жерела й вичисляє по повітам матеріял, зібраний для мапи.

Проф. Антоновичу належить іще скілька инших рефератів про Волинь. В рефераті „Про камінний вік на Волини" автор оглядає ріжні памятки до сього, а то: спорадичні находки, осади, похорони та городища. Що року Волинь дає чим раз більше матеріяла для сеї епохи і треба признати, що се країна одна з богатших. В реґістрації матеріяла, зробленій проф. Антоновичем, окрім находок осібних річей, вказано на скілька-десять осад і робітень, зазначено два похоронні типи — похорони в могилах і в ямах, обкладених плитами, в останнім разі з урнами, наповненими спаленими кістками, і зачіплено справу про городища камінного віка. Всі ті памятки належать до неолітичного періода, палєолітичного ще не відкрито на Волини, але се ще не доказує, що його там не було, навпаки, сильний розвій неоліта, що перейшов через кілька стадий, може служити за доказ істнованя палєоліта.

Підчас підготовних екскурзий для з'їзда д. Антонович робив систематичні розкопки могил славянської епохи в Кременецькім, Луцькім і Дубенськім повітах. Могил розкопано коло 50 і на з'їзді проф. Антонович подав результати своїх розкопок. Характеристичні прикмети похоронного обряду такі: покійників поховано в ямах, виритих у ґрунті, кладено переважно по одному в кождій могилі, головою на захід, випростованими; часто в могилах стрічають ся останки дощок і колод від домовин. Находок річей при кістяках ані не богато, ані вони не ріжнородні — се переважно прикраси: ковтки, перстені, ґузики; далеко менше річей домашніх — се посудина, відра, зелізні ножики, зброю найдено лише в двох могилах.

Іще до пізнійшої епохи, вже зовсім історичної, належить реферат проф. Антоновича — „Про місця літописних Шумська і Пересопниці"; місця їх референт означив недалеко сел, що й тепер мають ті самі назви; при тім референт виложив коротко й історію сих давніх центрів Волини.

З рефератом проф. Антоновича про розкопки могил вяжуть ся два подібні реферати: Катерини Мельник — Розкопки могил у Ровенськім, Луцькім і Дубенськім пов. Волинської ґубернії", та С. Гамченка — Розкопки могил коло м. Мірополя в бассейні р. Случі". Цілю розкопок

д-ки Мельник було прослїдити похоронний тип від границї деревлянської землї, від Случи, до країни, зайнятої лїтописними Лучанами. Могил роскопано дуже богато — більш як 250; похоронні типи, подибані в роскопках — се похорони, що мало ріжнять ся від описаних проф. Антоновичем, і паленє, або властиво — паленє до половини, просто в могильних ямах, при чому кістки не збирано в урни, а присипувано землею. Інвентар могил теж не дав нїчого визначного, окрім одного разу, коли подибано очевидячки могилу купця, бо коло кістяка знайдено останки скриньки з вагою більшою й меньшою. С. Гамченко мав за ціль означити західні межі роспростореня деревлянського похоронного типа, що досить ясно вийшов із розкопок проф. Антоновича в иньших місцях Волинської губ. (пов. Овруцький та Житомирський) і Київської (пов. Радомисльський, Липовецький та Сквирський). На думку автора, і в місцевости його розкопок теж панував деревлянський тип; тут подибано похорони в ямах і паленя — в урнах, що або були присипані землею могил або знаходили ся на лїнії ґрунту. Находки річей скупі: ті-ж перстенї, намиста, прясла, ножики і посудина — як похоронні урни, горшки й миски.

Що до антропольоґічного типа черепів із волинських могил, то сею справою зайняв ся А. М. Покровський, що представив на з'їздї результати своїх обсерваций. Переважним типом черепів був довгоголовий, невеличкої висоти, з вузьким чолом; лице доволї коротке з розмірно широкими виступами лиця; мужеські черепи дуже схожі з женськими. Сим рефератом і ще одним того-ж д. Покровського — Про черепи кочовників і обмежують ся реферати з антропольоґії, представлені на з'їздї.

Розкопками славянських могил, зробленими для з'їзда, значно доповнено відомости, добуті попереднїми розкопками, і маємо вже досить материялу для оцїнки похоронного типа більшости сторін Волини. Та за те що до иньших памяток старини систематичні досліди ще дуже незначні, і тут треба ще чимало працї. Не досліджено ще напр. осад камінного віка, не вияснено їх поділу на давнїйші і новійші, хоч здобутий материял може вже дати на се деякі вказівки. Про надрічні осади р. Західного Буга від Береста до Володави подав реферат М. Біляшевський, але він дослїдив лише невеличку частину побережа ріки, а про те й на такій довжинї відкрито більше як 30 осад — із сього можна зміркувати, скілько їх можуть дати береги иньших рік Волини. Камінному вікови присьвячено й невеличкий реферат д. Житин-

ського; складав ся він із двох частин: у першій референт зазначив декотрі находки камінного знарядя у басейні р. Стира, в другій був виклад моноґрафії Е. Маєвского про особливу форму камяних сокирок, вироблених із вапняного пісковця, котрі знаходять по берегах верхнього Буга та Стира (Erazm Majewski. Toporki kamienne z okolic górnego Bugu i Styru, в Pam. Fizyogr. т. XV і окрема відбитка, Варшава, 1898).

Ще в далеко гіршому становищи стоїть справа про городища Волинщини; хоч катальоґ їх і зроблено, але науково досліджено лиш одиниці. Взагалі справа про городища — одна з найслабших в археольоґії України і дальші археольоґічні досліди можуть бути дуже користні, звернувши увагу власне на городища.

Одна з нечисленних загальних справ, зачеплених на з'їзді, дотикала ся збереженя старинних памяток. Її зняв проф. Маркевич, поклик його прийнято прихильно, але мабуть на сім і стане. Для нас важно те, що вкупі зо справою про збереженє, проф. Маркевич зняв і справу про опис памяток старовини — тут більше шансів на здійсненє, треба лише солїдарної праці богатьох людей. Нїчого, розуміють ся, й балакати довго про те, як богато у нас незвістного або лише з чутки звістного матеріяла що до пізнїщого періода нашої історії: ріжних будинків, начиня, образів, зразків різьби, портретів і т. и. — тут одна Волинь може бути невичерпним жерелом. Усе те протягом часу нищить ся, переробляють ся, затрачує ся, пропадає, й давно вже пора було подумати про систематичне описанє й виданє сих останків дорогої й близької нам старовини.

Задля студиованя одної категорії сих памяток, а то: церков, костелів і образів, М. Істомін зробив перед з'їздом екскурзию по Волини. Але очевидячки екскурзия мала досить спішний характер, тай екскурзант не був до неї підготовлений, бо два його реферати — Фрески XVII—XVIII ст. в церквах і костелах пол.-зах. Росиї та відгуки минулого в них" і „Найголовнїщі прикмети іконоґрафії на Волини від XVI до XVIII ст." не визначали ся богатим змістом.

Нам лишає ся згадати ще про один реферат що до Волини. Він теж був результатом екскурзиї, але екскурзиї археоґрафічної. І. Каманїн відвідав скілька провінцияльних архівів Волинської та Подільської ґуб. і представив на з'їзді загальну характеристику їх стану. Як і треба було сподївати ся, архіви

ті найшов він у неможливому стані і майже в усіх них папери по просту призначені на знищене.

Наведеним вище і вичерпує ся дїяльність з'їзда що до минулого Волини. В програмі з'їзду було ще зазначено екскурзию членів у декотрі цїкавійші історичні пункти Волини, але екскурзиї сеї не було, лише предсїдателька з'їзда ґр. Уварова їздила в Луцьк, Володимир-Волинський і Ковель.

Покінчивши з Волинею, оглянемо як найкоротше реферати про иньші частини України.

Не вважаючи на те, що всїх рефератів було подано над 130, дуже й дуже богато з них навіть не варті назви рефератів, — до того зміст їх мало цїкавий і припадковий. Не знаємо, чим пояснити сей факт, що серед підготовленя до з'їзду заявляє ся чи мало цїкавих питань, з них ладить ся немов програма з'їзду, програма досить суцїльна, що відповідає задачі з'їзду — осьвітити минуле сеї чи тої країни, та коли справа дійде до виповненя програми, то все перевертає ся до гори дном і випливають на верха питаня, про котрі й не було розмови, основні-ж забувають ся, ті нові питаня по найбільше дуже сумнївної наукової стійности, їх піднимають лише на те, аби що небудь сказати на з'їздї.

Зважившн сказане вище, ми з рефератів, що дотикають решти України, зупинимо ся лише на тих, що внесли що небудь нове, зачепили яке небудь питанє загальнїйшого характера, — про иньші прийде ся лише згадати для повноти.

Окрім мапи Волинської ґуб. проф. Антоновича, на з'їзд була приладжена друга археольоґічна мапа — Подільської ґуб., зроблена звістним дослїдником Подільської старовини сьвящ. Е. Сїцинським.

Приклад археольоґічних мап потяг за собою пробу зложеня історичної мапи Чернигівської ґуб. до XVI ст., зробленої проф. Голубовським і Е. Кивлицьким. Праця буде ведена далї й обійме й Полтавську ґуб., буде протягнений і період — до половини XVII ст. На картї зазначено осади, про котрі є звістки в ріжних жерелах.

За останнї роки досліди перед-історичної епохи на Українї і головно в Київській ґуб. дали інтересні відкритя. Маємо на увазї розкопки д. Хвойки на Кирилівській улицї в Київі, де знайдено палєолїтичні осади, та в околицях Трипіля, де знайдено очевидячки останки осель епохи перехідної від каменя до металю, з масою писаної посудини. Сим двом відкритям і були

присьвячені реферати проф. Армашевського (про палєолітичну осаду) та І. Покровського і Хвойки (про трипільські находки). Але треба сказати, що не вважаючи на важність сих находок, вони ще серіозно не вистудиовані і де в чому, особливо трипільські находки, викликують ряд сумнівів, на що по части звернули увагу й опоненти прочитаних рефератів.

Н. Бранденбурґ, у рефераті Аборіґени Київської землї, зачепив похорони зі скорченими кістяками, признаючи їх останками первісної людности країни. Референт старав ся прикласти до того декотрі відомости давніх писателів, у котрих подибує ся імя Кіммерийців; у звязи з сим і час тих похоронів він відсуває на початок християнської ери, основуючи ся на находках у могилах побіч камінних і декотрих металевих, навіть зелїзних річей. На думку проф. Антоновича, що відповідав референтови, прикладати їх до такої пізньої епохи не можна, бо ті річи, які подибують ся, вказують на камінний вік і по части на перехідний час до мідяного та бронзового. Нїчого нового не дає реферат проф. Кулаковского — До питаня про фарбовані кістяки, де автор зачепив техніку закрашуваня й навів декотрі культурно-історичні паралєлї, що мало належать до сеї справи. Окрім археольоґічної мапи, перед-історичні старинности Поділя зачіпав реферат д. Пулаского — Археольоґічні находки в Подільській ґуб., що мав характер пояснень виставленої референтом колєкциї. В. Ляскоронський захопив своєю екскурзиєю, порученою тимчасовим комітетом для впорядкованя з'їзду, дуже великий район у басейні р. Сули, ось чому й виводи його, виложені в рефераті — Про городища, довгі (змиєві) вали та могили в басейнї р. Сули вийшли досить поверховними й швидкими. Ся місцевість вимагає ще пильнїйших дослїдів, після них і будуть можливі характеристики сеї чи тої форми памяток. У другім рефераті — Находки римських монет у басейнї середньої Приднїпрянщини, д. Ляскоронський зазначив місця находок монет, котрі, як і треба було ждати, розложені за бігом значнїщих рік. Кераміці надає ся все більше й більше серіозне значінє при рішеню питань датованя та означеня певної культури. Проф. Е. фон Штерн показав, яку цінну услугу може зробити кераміка навіть історії, а то в рефераті — Значінє керамічних находок для культурної історії чорноморської кольонїзациї. По керамічним виробам референт установив цілий ряд впливів на кольонії, починаючи з найдавнїйщого мілетського, — й кінчаючи Римом.

По перед-історичній археольоґії наведеним вище майже й вичерпує ся все, що дотика української старовини. З рефератів, що не йдуть до сего района та загального характера — годі не згадати про два. Перший — проф. Мілюкова — Про результати розкопок, зроблених Росийським Археольоґічним Інститутом у Константинополї в осени 1898 р. біля с. Пателї, коло озера „Острово“ в Македонії, по обробленю материяла, по широкому прикладу порівняного метода для поясненя відкритої культури може бути взірцем для подібних праць. У названій місцевости досліджено могилу з гальштадського періода (800—700 р. перед Р. Хр.) і значінє розкопок лежить у тому, що ними поповнено середущий вік межи памятками гальштадської культури на полудни, в Греції, та на півночи, на Дунаю. Другий реферат — проф. Нїдерлє — Про час переселєня Словян із півночи Карпат на Угорщину, викликав дуже живий обмін думок, що поясняє ся як інтересом покладеної теми, так і викладом і арґументацією референта, що сполучив факти історії, археольоґії та антропольоґії для піддержаня своєї думки. Найдавнїйшою батьківщиною Словян проф. Нїдерлє вважає басейн Висли, на півночи від Карпат. Відси Словяне стали розходити ся на захід і через Карпати — на полудень, у теперішню Угорщину; час сього переходу треба відсунути, против дотеперішнїх поглядів, до епохи перед Р. Хр. Був поданий ще один реферат із загальних питань — В. Л. Городцова — Доконечність виробленя номенклятури й системи описаня перед-історичної кераміки. Референт зробив пробу в сім напрямку, але, на нашу думку, особливо практичного усьпіха ся проба не буде мати, тай саму номенклятуру й систему в подробицях важко уставити і вони не так конче потрібні.

Звісно, більшість рефератів зачіпала вже часи чисто історичні. Через велику численність віддїлів, на котрі розпадав ся з'їзд, зміст їх мав дуже ріжнородний характер. Найбільшим оживленєм визначала ся секция археольоґічна, тут піднято й найбільше загальних питань, бо стан архивної справи в Росиї вже давно викликав голоси за повну її реорґанїзацию. З таким проєктом, правда, невдатним і практично ледви чи можливим, виступив проф. Самоквасов у рефератї під назвою Централїзация державних архивів у Західній Европі, в звязи з архивною реформою в Росиї; референт пропонував завести центральну архивну управу, центральний дер-

жавний архив і ряд краєвих та ґуберніяльних ценральних архивів. Коли перша інституция може, і навіть повинна бути здійснена, то при переведеню в житє другої частини проєкта неминуче мусить зустрічати ся маса перепон з огляду на істнованє вже скількох краєвих архивів. З иньших рефератів сеї секциї зазначимо отсї: реферат П. Львова — Росийське праводавство про архиви, котрий показав, що властиво нема нїякого праводавства, котре би, окрім чисто канцелярських, мало на метї й наукові цїли, є тільки ряд специяльних роспоряджень ріжних мінїстерств; на решті референт доказував доконечність упорядкованя сеї справи через виробленє основних тез праводавства. Проф. Багалїй, вказавши на те сумне становище, в якім знаходить ся архив при Харківськім університетї, зняв питанє, зустрічене прихильно з'їздом, про доконечність заведеня центрального Харківського архива. В другім рефератї проф. Багалїй, ілюструючи свою думку прикладами, звернув увагу на історичні материяли, яко жерела для археольоґії. Справдї, з сього боку історичний архивний материял дуже мало дослїджений, а відомостей в ньому маса. О. Левицький в рефератї — Про долю актових книг до історії Південно-західньої країни й Украіни вказав на їх зміст, на пропажу більшости їх і на заходи зроблені для їх захорони. Иньший характер мав його-ж реферат — звичайні форми шлюбів на Украіні в XVI—XVII ст., оснований на документних відомостях, виявив основну знайомість автора з побутовим боком житя того часу; центр викладу був у доказї панованя, і за тої епохи, давнього руського погляду на шлюб яко на цивільний договір. Серед иньших рефератів вкажемо ще один І. Каманїна, — Головні моменти в історії розвою південно-руського письма в XV—XVIII ст.; се ось які моменти: самостійний характер — до половини XVI ст., вплив ґотики — до початку XVII ст., вплив польського письма (на правому березї) і велико-росийського (на лївому) — до кінця XVIII ст., і нарештї перевага велико-росийського.

Заслужений усьпіх мав на з'їздї реферат Ѳ. Николайчика — Початок і зріст Полтавської Вишневеччини, по відомостям Литовської Метрики; новина материяла, в звязи з його повнотою, дали можливість референту нарисувати ясний образ захоплень — головного способу, за який брали ся Вишневецькі для побільшеня своїх маєтностей. Проф. Дашкевич, у рефератї — Кілька здогадів про початок

українського козацтва (до кінця XV ст.) бачить той початок у воєнно-промислових відділах, з атаманами на чолі, що появили ся на краях литовського Поділя та Київської землі. Подано ще скілька рефератів до історії України; наводимо лише їх заголовки: В. Щербини — Останки козацтва в правобережній Україні та Українські староства по люстрациям XVIII ст.; Д. Еварницького — Про число, порядок і топографію Запорозьких Січей; О. Радакової — Відомости ревізий і компутів про економічний побут української суспільности в XVIII ст.; Д. Міллєра — Пикінєрські вербунки; А. Половцева — Про українських козаків на французькій службі в 1646 р.

Історична топографія, що так тісно звязана з археольоґічними дослідами, була репрезентована на з'їзді дуже слабо. Окрім вказаного вище реферата проф. Антоновича, два подав д. Бунін, перший — про міста Липецьк і Варгол, і другий — про ворота, що згадують ся в літописи під 1267 р. Референт хилить ся до думки, що Липецьк міг займати місце теперішнього городища недалеко м. Сум, Варгол — недалеко теперішнього м. Варгола в Глухівськім пов. Чернигівської ґуб., а ворота — коло Тарнави на р. Пор, у Красноставськім пов. Люблинської ґуб. Проф. Кулаковский, в рефератї До історії Боспора (Керчі) в XI—XII ст. прийшов до виводу, що Керчь належала до Тмутараканського князівства.

В віддїлї церковної старовини можна вказати на реферати: сьвящ. Е. Сїцинського — Огляд найдавнїйших церков Подільщини; проф. Лашкарьов — Поясненє церковної старовини м. Чернигова та В. Николаєва — Стїни в середині Великої церкви Київо-Печерської Лаври після знятя з них тинкованя; в останнїм рефератї було вказано на те, щоб зберігло ся від давньої церкви: не знайдено анї мозаїки анї фресків, — одні стїни, тай ті зберігли ся не вповнї. Реферати з віддїлу мови й письма та етноґрафії не дали нїчого, про що варто би згадати. В віддїлї нумізматики був один реферат, А. Черепнїна — Про київські монетні гривни. Київську шестикубну срібну гривну референт уважає за основну одиницю давньої руської чи тіснїйше — київської монетної системи.

Нам лишає ся ще сказати про ті загальні питаня, число й характер котрих головно служать показчиком рівня, що на нього підняв ся з'їзд, а заразом і усьпішности з'їзда. На київськім з'їздї таких питань можна вказати всего два. Ґр. Уварова зачепила справу — Про науку археольоґії в росийських

університетах, супроти браку катедри, де би подавано хоч найдоконечнійші відомости, напр. з перед-історичної археольоґії. В результаті, з'їзд ухвалив просити, аби заведено самостійну катедру перед-історичної археольоґії, котра повинна розвити ся в катедру первістної культури взагалі, на котру в Західній Европі звертають таку увагу. Розуміє ся, від такого бажаня з'їзда до здійсненя його ще дуже далеко. Що до другої пропозиції зробленої проф. Маркевичем — Про збереженє старинних памяток, то ще з більшою певністю можна сказати, що справа так і лишить ся в країні добрих бажань, бо суспільність іще не доросла до розуміня своїх обовязків що до спадщини минулих часів.

Археольоґічні вистави, що звичайно товаришать археольоґічним з'їздам, були уладжені й при київськім з'їзді. Їх було дві — одна в університеті, з перевагою старини перед-історичної, з катальоґом вистави, друга, в Музею Старини і Штуки, де побіч первістної старовини (головно з розкопок д. Хвойки), були гарно репрезентовані й старовина середньовікових колекций дд. Ханенка, Чернєва й Музея, та українська (колєкция В. В. Тарновського).

Самостійними виставами можна вважати й виставу рукописей і старих книжок (у Центральнім Архіві) та картоґрафічну (в Бібліотеці університета).

Київський з'їзд тяг ся дуже довго, власне тяг ся, так що й провідники його і члени, котрі видержали до кінця, зітхнули лекше, коли на решті з'їзд закрито.

Miscellanea.

Довжанське Четвероєвангелиє.

У о. Івана Озаркевича в Болехові бачив я рукописне євангелиє, що належить до церкви в селі Довжка, філії Болехівської парафії. Се євангелиє здавна вже не служить до церковного вжитку, і хоча належить до новійших рукописів (писано, як побачимо далі, 1596 р.), та про те я подаю його опис і деякі виривки з його тексту, а власне передмови до чотирьох євангелий. Чиню се з уваги на те, що на марґінесах рукопису знаходимо деякі досить цікаві записки, тай і на те, що загалом докладних звісток про старі рукописи, які знаходять ся доси по наших селах і місточках, у нас доси публїковано дуже мало.

Довжанське Четвероєвангелиє, писане грубим полуставом, з киноварними оздобами перед текстом, киноварними титулами і киноварними примітками на полях. Рукопис добре захований, в старій шкуряній оправі, менше fol., обіймає 246 ненумерованих карток, писаних кількома руками; при кінці між к. 244 і 245 вирізано дві картки. Книга писана в кінці XVI в. в р. 1596, та списувана з якогось старшого оріґіналу, коли судити з старого правопису і рідких слів та форм у тексті. Зміст рукопису ось який:

1. Сказанїє прїємлѣщее въсего лѣта число єѵ҃ѓльскоє ї є҃ѵ҃гльствѡ прїатїє Ѳкждоу начинажт и до где стают. На стор. 1—3 йде передмова, а далї „Сказанїє йже на въсѣк дн҃ь длъжноє гл҃ати сѧ є҃ѵ҃гліє нед[є]лѧм въсего лѣта“, починаючи від Паски (стор. 3—18).

2. Ѥ́же ѿ Мадаа сѵ̑го ѥ̂ѵ̑глїа главы (стор. 18—21).

3. Θеѡ̃филакта а̑рхїе̑пта Благарскаго пр҃кдисловїе ѥ̂же ѿ Матѳеа сѵ̑гѡ ѥ̂вангелїа (стор. 22—28).

4. ѽ Матѳеа сѵ̑е благо҃вѣстїе (карта 15—76, стор. 29—151).

5. Ѥ́же ѿ Марка сѵ̑гѡ ѥ̂ѵ̑глїа главы (стор. 152—153).

6. Пр҃кдисловїе ѿ Марка сѵ̑го ѥ̂ѵ̑глїа (стор. 154—156).

7. ѽ Марка сѵ̑е благо҃вѣствованїа (карта 79—119).

8. Ѥ̂же ѿ Лѫки сѵ̑го ѥ̂ѵ̑глїа главы (стор. 239—242).

9. Предословїе ѥ̂же ѿ Лоукы сѵ̑го ѥ̂ѵ̑глїѧ (стор. 242—243).

10. Ѥ̂же ѿ Лоукы сѵ̑го ѥ̂ѵ̑глїа (карта 123—194).

11. Ѥ̂же ѿ Їѡан[а] сѵ̑го ѥ̂ѵ̑глїа главы (стор. 387—388).

12. Пр҃кдисловїе є҃ж[е] ѿ Їѡан[а] сѵ̑го ѥ̂ѵ̑глїа (стор. 388—391).

13. ѽ Їѡ̃анна сѵ̑го ѥ̃ѵ̑глїа (карта 187—236 г.).

14. Съборъ'ник вї·м мц҃ем сказжа главы къ ѥ̂моужде ѥ̂ѵ̑глїѫ ѝзбран'нымъ сѵ̑тымь ѝ празникѡм вл҃дчним (карта 237—246).

Надто маємо ще на стор. 244 і 392 дві записки о. Івана Терлецького Симеоновича пароха Болехівського, одну польсько-латинську, а другу руську. Подаємо їх тут дословно.

I. Starzy Rzymianie winszuiąc szczęśliwych progressow y wszeliakich pomyslnych pociech przy dobrym zdrowiu Panom y Cesarzom swym rozmaite Encomia y liaudes Serdcem y Affectem zyczliwym pod niebiosa ich wynosząc z ust swych wydawali. nie mniy tez y ia vbogi Bogomodlca przy dobrym Zdrowiu takoweyze godnosci y Zwierznosci, na ktorą naywyszszy Pan za vnanimi concessu tak tak [sic!] Zwirznosci Duchowney iako y swieckiey consekrowawszy na biskupstwo nileopolskie y szuffraganstwo Lwowskie, zyczę vprzeymym Affectem z serdca vprzeymego, Abys Wny Msci Pan długoletnie szczęsliwie zył y Panował, a mnie w łasce y w opiece swey Panskiey chowac y Błogosławic raczył. Ivan Terlecki Jusenicz, Presbiter Bolechoviensis. Manu ppia.

Tria mirabilia Mirandi
In Polonia vidi:
Stephanum Regnantem,
Zamoyscium imperantem,
Socolovium contionantem.

Primum est durum: scio me esse moriturum.
Naypierwszy raz płacze, wiem ze umrę.

Secundum plango: morior [sic!] nescio quando.
Powtorę płaczę, ze nie wiem kiedy vmrzę.
Tertium flebo: post mortem nescio vbi manebo.
Po trzecie płacze, ze po smierci nie wiem gdzie się obrocę.
Tria mirabilia mirandi et quartum penitus ignotum.

II. На стор. 392 руським скорописом:

Ѳрацiй На Рождество Їс̃ Хр̂тово.

Славникъ поетове Равкадесъ и Клавдiосъ ґды цертамєна на вєдокъ виставiали, Равкадес намалїовал такъ мєстерне ягоды, же птац'тво мнємаючи быти правъдивые на театрѣмъ прилєтали. Клавдiос намалїовалъ заслонѣ, которой заслонъ вшистокъ свєтъ видивовати сѧ не могл̃. През тие ягоды розѣмєетъ сѧ быти ошѣканiй свєта, которое сѧ стало през продка в раю̃. Заслона засъ, з под которой Монарха и потентатъ сылъ нб̂ныхъ й земныхъ стѣпилъ в ѣтробѣ Пан'енства непокалянаго. Тераз нєwгорненный wгорненным сѧ стае и в животѣ Материнскомъ Маестатъ бѣдуе. Тераз непонятий в тєлѣ людскомъ свєтѣ сѧ попоказѣе. Їако сѧнце чс̃тость кришталїовѣ пронимае, такъ Збавител без зопсован'е пан'енства Слово предвѣчной мѣдрости тєло человеченъства на себе при[й]мѣе. Которого фестъ й дня пожаданнаго Рождества Їс̃ Хв̃а дочекавши в добромъ здоровю̃ в домѣ Вм̂цѣ презентъѣемъ, просячи ѡ̃ного, абы тѣ на семъ падолѣ земъномъ прожывши долголѣтне щасливе ѡ̃ного высокого емъпѣрѣ домєстити рачилъ. Чого й̃ яко Бг̃омольца Вм̂цѣ зычѣ мєти, и ново нарожденнимъ Їс̃ Хр̂томъ поздоровлюю̃.

Їоаннъ Терлецкий Сумєwновичъ, сѣщенникъ Болеховский.
Рокѣ Бжого Нарожд. ⁘ а̃ ч̃ ѕ̃ д̃. Власною рѣк.

На marginesach rukopisu znajdujemo oś jaki przypiski:

Стор 1 з боку вдовж рукопису скорописом: Сїе Єѵангелїе естъ церкви Должан'скои храмѣ Стг̃го Василїа Великаго. N. Szadurski Edzv. mp.

На тій самій сторонї в низу блїдим чорнилом, незугарним полууставом: Иwанъ свщеникъ довъжанъскии релѣи Станислово [далї недописано].

Стор. 130, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 143, 145, 146 — вкладна дрібним полууставом зближеним до скоропису: Йзколенїем ѡц̃а й поспѣшенїем сн̂а и съвръшенїем ст̃го дх̂а йспїса сїа книга именем ѣ̃глїе тетрь ч̃ селѣ Дол'зцѣ ч̃ повѣтѣ долин'ском ч̃ панствѣ ѣ̃й мл̂и паней Коциной за крал̂а їг̃о мл̂ полскаго Жикмонта Шведа при ѥ̃пи Гедиwнѣ Болобанѣ. Я коупив сїю

книгу рабъ бож. Кость и своею женою Ѳгафіею, дал за ню ѕ. золотых [далі пару слів вишкрябано] и предал ей до цркве должан'ской до храма стого Василіа. А хто бы хотел ей рушити ѡ той стой цркве, тот власный Кость будет іс ним сд имкти пред мтивым бгом. помани гй Костя, Ѳгафію, Протаса, Мрію, Федора, Матдея, Антонія, Іакова, Яндрея, Луку. рок. бож. ҂ѧ҃ ф҃ ц҃ ѕ҃ мца новбра ка.

Стор. 148, 149 підпис полууставом на маргінесї в низу: а се кплена та книга евглїе. коупїла сию книгоу Протастка и сыном своим ис Костем и з Мафеом.

Стор. 244 в низу: а сїа кніга кплена за спенїе грехов своих.

Стор. 386 в низу полууст. за ра[ба] бжіа Протасїа и за сына своег[о] Федора и за родїтели еа.

Стор. 471 по закінченю евангелия Іванового, полууставом: а сїа кніга поставлена до цркве довжан'ской ѕ престола бжіего и стго Василіа. и придает ся до рк богомол'ца Ілїка. а сію книгоу кто бы рушил' ѡ цркве должан'ской и ѡ бгмол'ца Ил'ка, то боудет' имати сд пред милым бгом. бо сїа гнига [sic!] коуплена за спсенїе грехов своих в в[ѣ]кы амин'.

Стор. 472 порожня. На стор. 154—156.

Прѣд[и]словїе ѡ Марка стго евглїа.

Еже ѡ Мар'ка стое евглїе по і҃-тих лѣтѣх Хва възнес[е]нїа списано бы в Рїмѣ. вѣ оубо съ Мар'ко Петрв оучнкь же и послѣдователь, егож[е] и сна своего именует Петръ, дхов'наго авѣ, як[о] нарицаше с[я] Іван'нь анеѱейже Варнавѣ, нж и Павлв съйсходен. ѡбаче оубо съ Петром прѣбываш[е] мнѡжае. и въ Рїмѣ вѣкр'нїи не тъчїж без писанїа проповѣдати, нж и писанїем изложити тѣм аж[е] ѡ Хѣ кжпля, едва оубо повиноув ся съписа. Петрв же Откръвено бы ѡ Ба, ако Мар'ко списа блговѣстїе. видѣвь оубо извѣствовавь ако истино. тако і епа его посла въ Егупет, идеж[е] проповѣдав въ Алеандрїи же црковь състави, къ полъден'нѣи странѣ в'сѣх просвѣти. Ес[ть] же начрътанїе евглїа авестъв'но и ничто ж[е] имый покровено, приблиз же по въсем Матдеови сътичет сѧ евглй, развѣ ако Матдей пространѣйши. и ако оубо Матдей еже по плъти рожденїе Гне въ началѣ поминает, съ же ѡ прка начат Іван'на. тѣм же нѣцїи аще испытнѣйще мнит ся, сїце оубо нѣкжа мысль рѣша ѡ евглистѣх: иже на Херувимѡх сѣдай Бѧ их же четвороличны [sic!] писанїе глет, прѣдѧ нам четвороѡбразное евглїе, единѣм же дхом съдръжимо. акож[е] оубо Херувимом къемоуждо едино лице рѣша подобно лъкоу, иное ор'лв и ино тлъцю,

сиж[ε] ѣ҃вгльскыѧ проповѣди кѫплѧ. єж[ε] оу҃бо ѿ І҃ѡан'на ѣ҃вгліе имат лъвово лице, цр҃ко бо лъвь и владычьствьно; такожд[ε] оу҃бо І҃ѡан'нь ѿ цр҃каго и кѧдчьскаго сана, бж҃тва словѫ зачат рек: „въ началѣ бѣ слово“. а ѥже ѿ Матѳ҃а чл҃колично, ѥже бо по плъти рожденїа и въчл҃ченїа словѫ начат. ѿ Марка ж[ε] ѡр'лоу прикладаѥмо, ѿ прр҃чьства бо начат І҃ѡан'нова, прр҃чьска ж[ε] влг҃дть провидитлъна сѫщи и ѿ҃стро даанѫ видѫщи ѡрель ѥ҃. рѣша оу҃бо ѡр'ла ѡ҃строзритлъна сѫщи быти, ꙗко ж[ε] ѣдинь тъчїѫ ѿ инык животных къ сл҃нцю мощи възирати не помизаѫ [sic!]. тлъцю ж[ε] подобно єж[ε] ѿ Лоукы, тѣм'же и ѿ сіен'ства Заχарїина начат, и телец' же бѣ тогда жрем ѿ [sic!] грѣсѣхъ. начинаѥмь оу҃бо Мар'ко ѣ҃вгліе ѿ пр҃дтечева прѣкыванїа и показанїа. слыши оу҃бо что реч[ε]. Зачало ѣ҃вг. І҃ѵ Хв҃а сн҃а.

Предословїє ѥже ѿ Лоукы сѵ҃го ѣ҃вгліѧ (стор. 243—244).

Лоука бж҃твныи Ан'тиѳ҃хі҃анинь бѣ бо родом, врач χитростїѫ, и къньк'ней пр҃мдрости много не тъчїа жѥ, нѫ еврейское наказаніе ꙗз'вык до кон'цѧ, въ І҃ер҃лим пришед и Гѣ нашь наоу҃чашѥ. ꙗкоже нѣцїи рекоша и того быти ѿ седмь[десѧти] а҃пл҃ъ и ѿ мр҃твых въстак'ша Хв҃и стрѣсти съ Клеопом. възнесшїи Гв҃и и Павлоу҃ вѣровав'шѫ быти съшестъвьнаа и послѣдователѣ [sic!] томоу҃, гл҃ѧ Павлоу҃. и оу҃во съписавь ѣ҃вгліе съ въсѣким ꙗзвѣством, ꙗкоже и самое то начало ѥго ѿ҃вьꙗвлѣет, по пѧтнадесѧтѣχ лѣтѣχ Хв҃а възнесенїа. пишет жѥ къ Феѳ҃филоу сигьклитикѫ сѫщоу҃ и кнѧзю бо, єж[ε] дръжав'ный на кнѧзех ігемонѣχ гл҃аше сѧ. и Павель реч[ε] къ ігемонѫ Фистоу҃: „дръжавный Фистѥ“. и въсѣк чл҃кь бг҃олюбивый дръжавоу҃ над стр҃т'ми въспрїем Феѳ҃фил ѥ҃ дръжав'ный, сирѣч бг҃олюбець, иж[ε] достоин ѥ҃ по ꙗстинѣ слышати сѵ҃го ѣ҃вгліа.

Прѣдисловїє єж[ε] ѿ І҃ѡана сѵ҃го ѣ҃вгліа (стор. 388—391.)

Ꙗже дх҃а сила къ немощи съвршаѥть с[ѧ] ꙗкож[ε] писанно ѥ҃ и вѣроуѥмь. къ немощи же не тѣле тъчїѫ, нѫ оу҃бо слова и прѣмѫдрости на ꙗзыцѣ лежащѫ, и се ꙗвѣ ѿ многых оу҃бо ꙗнѣχь, пач[ε] же ѡ иж[ε] о великом бг҃ословѣ и братѣ Хв҃ѣ влг҃дтїоу҃ зримѣм съборѣ барь о҃ца бѣ, тѫ жде χитро҃ ѡ҃ческѫ проходѫ не точїѫ не наоу҃чень бѣ і҃оуде[и]скаго і ѥ҃л'линьскаго наказанїа, нѫ и Ѳноудоу҃ безькнижнь, ꙗкож[ε] и бж҃твены[и] Лука въ дѣанїих свѣдитльствѫѥть о нем. ꙗбо ѡ҃чество ѥго χждо и ненарочито, ꙗк[о] село быти не словесныѧ нѫ рыбарьскыѧ χытрости. Ѳнд'сайда бо сего ꙗзнѥ, нѫ ѡ҃ба сицевый не книгочїи, ненарочиты, иж[ε] ничтож[ε] ѥмыи словѫщее. вижды коѥго оу҃лѫчи доухa,

ꙗ҆кож[є] ꙗ҆же ни є҆динь ѿ ѡ҆ныхъ трїе҃хъ є҆ѵ҃глистъ пръвое на҃ наоу҃чи, сїа съгръмѣ, понеж[є] ѡ҆нѣмь оу҆пражнѣ҆ѭщимѣ ѡ҆ телесныхъ Хв҃ѣхъ и҆ ничтож[є] ѡ҆ превѣчнѣмъ е҆во бы҃ти[и] ꙗ҆снѣйше нѝ ѡ҆бꙗ҆влен҆нѣйше рекшемъ. потрѣба бѣ, да нѣкогда нѣцїи долѣ плѣ҆жѭщеи и҆ ничтож[є] высоко разоумѣ҆ти могѫщеи възнеп҆щѧт Хр҃а тъгда пръвѣе бытїе прїѩти, е҆гда ѿ Марїа роди҃, а҆ не превѣч҆но ѿ о҆҃ца родити҃, е҆же въсѣко пострада и҆ Павель Самосатскыи. сего рад[и] великыи Ꙗ҆ван҃ о҆ горнем рожденїи въс҆прї҃емлет, і҆ оу҆во҃ ниж[є] въплъщенїа Слова не въспоманоу, тъ ѡ҆ставн. рек бѡ҃: „и҆ Слово плъть бы҃“. ꙗ҆кож[є] нѣцїи рѣшѧ, ꙗ҆к[о] мн҃ѧ е҆го православ҆нїи написати тѣм ѡ҆ гор҆нем рожденїи, ꙗ҆кож[є] ꙗ҆вившим сѧ нѣкым е҆ретикѡм въ дн҃ехъ ѡ҆нѣхъ прѣдѭщїм чл҃ка проста бы҃ти І҃са. е҆гда же, гл҃ть с[ѧ], сты҃и ꙗ҆же и҆ныхъ є҆ѵ҃глистъ прочет, подивити с[ѧ] тамо, є҄ж[є] ѡ҆ в҆сем и҆стин҆ным повѣсти, посѫди же, ꙗк[о] здраво и҆мѭщим и҆ ничто ж[є] къ бл҃гдти рекшем а҆п҃лѡм, ꙗж[є] не ꙗ҆сно рѣшѧ ѡ҆нн[и] и҆ли съвръшенѣ ѡ҆ставишѧ. сїа же е҆мѫ. рас҆простѣти и҆ и҆зъмснити и҆ приложити своим бл҃говѣстїем, е҄же съписа въ Патмѣ о҆стровѣ заточен прѣбывал по лв҃. лѣтѣхъ Хр҃а възнесенїа. люблѣше же с[ѧ] пач[є] въсѣх оу҆чн҃къ Ꙗ҆ѡан Гм҃ь, ꙗк[о] прость ж[є] и҆ кротокь, бл҃гонравнѣ[и]шїи и҆ ꙗ҆ко чисть сръдцем, сїирѣч дв҃тьникь. е҆гож[є] ради дарованїоу̀ въвѣрень бы҃ и҆ невидимыми мно҃гыми таинъствы насладив҆ сѧ. „бл҃жени бо҃, реч[є], чистїи ср҃дцем, ꙗк[о] тїи Бг҃а оу҆зрѧт“. бѣ же оу҆во҃ и҆ сродник Гв҃и, и҆ како, слыши. Ꙗ҆ѡс[и]ѳь и҆же прч҃тѣ ѡ҆бражникь, и҆мѣше ѿ пръвыѧ жены дѣтеи сед҆мь, четыри мѫжескь поль и҆ три женскь: Мар҆ѳѫ, Е҃сфирь и҆ Саломїѫ. сеѫ оу҆во҃ Саломїѫ сн҃ь бѣ Ꙗ҆ван҆нъ съ. ѡ҆брѣтаѣ҆тсѧ оу҆во҃ Гь҃ оу҆е҃ць е҆го сы, понеж[є] бо҃ Щ҃ъ Гв҃и Ꙗ҆ѡсиѳь, е҆гож[є] Ꙗ҆ѡсиѳа дъщи Саломи, сестра оу҆во҃ Гв҃и сїа въмѣнѣе҆т҆сѧ. тѣм҆же и҆ сеѫ сн҃ь Ꙗ҆ван҆нъ сестричичь Гв҃и. не неподѡбноже васнь и҆мена матери ж[є] е҆го̀ и самомѫ е҆ѵ҃глис҆тѫ раз҆гнѫти. и҆бо̀ мати оу҆во҃ Саломїа нарицае҆мая тлъкѫет҆сѧ мир҆ная, Ꙗ҆ванъ ж[є] бл҃гдть е҆ѧ. да вѣс[ть] оу҆во҃ вѣ҃ка дш҃а, ꙗж[є] мирна къ чл҃кѡм и҆ по дш҃и ѿ страстей м҃ти бываѣть бж҃твьным бл҃гдти. съмотрѣмь ж[є] и҆ нѣч҆то чюднѣише сълючив҆шее҃ ѡ҆ сем ст҃ѡм е҆ѵ҃глистѣ! тъчїѫ бо҃ съ три мт҃рѣ ѧвлѣе҃т҆сѧ: и҆мы е҃ствъноѫ Саломїѫ, и҆ грѡм, сн҃ь бо҃ громовь е҆ѵ҃гльскаг[о] ради велегласїа, [и] Щ҃ѫ, „се бо҃ реч[є], м҃ти твоѧ“. понеж[є] сїа сице и҆мѧт, да начнем и҆же҃ глѡ҃м разнѫтїе: „Въ нач[а]лѣ бѣ Слово“.

Завважу при нагоді, що подана тут ґенеольоґія сьв. Івана евангелиста нагадує звісне оповіданє константинопольського монаха Епіфанія про житє Богородиці (див. Памятки II, 379), що також

робить Саломію Заведеєву, матїр сьв. Івана євангелиста, своячкою Богородиці. На пізний візантийський смак — перероблювати всякі місця сьв. письма на загадки, вказує також закінченє сеї передмови, де виказуєть ся, що сьв. Іван євангелист мав трьох матерей. Варто би знати, чи перейшло се місце в яку небудь із пізнїйших, в середнїх віках так розповсюджених збірок загадок на бібійні теми?

Др. Іван Франко.

Незвістний лист Мазепи до міста Львова.

В рук. бібл. Оссолїнських у Львові, N. 1447, стор. 337—8, подибуємо копію польського листа Мазепи до львівських міщан, з підписом гетьмана, але без дати. З нього виходить, що львівські міщане посилали до Мазепи, коли він ішов з підпомогою королеви Авґустови, послів, щоб минув з козацтвом Львів, Шведами і так дуже знищений. Гетьман прийняв ласкаво послів і у відповідь послав сей лист і в нїм обіцяє минути у своїм походї Львів з околицями, „хоч прийдеть ся за те накладати дороги“. Щоб охоронити місто від поодиноких козацьких відділів, долучив він охоронний лист з військової канцелярії. Се зміст листа, писаного з тою певною ґрацією, якою визначають ся усї писаня Мазепи.

Лист не має дати, але її до певних границь можна означити. Згадка про те, що козаки ідуть у підмогу польському королеви, і уступ про знищенє Львова Шведами не дають дозволу прикласти події до часу перед 1705 р., коли то Мазепа дістав наказ іти з підмогою Авґустови аж під Сандомір. 4 ст. ст. серпня 1705 р. був гетьман з військом у Зборові, 14 т. м. прийшов під Львів, де дїйсно зміняє напрям дороги, бо 1 ст. ст. вересня бачимо його під Грубешовом. З того виходить, що подію з львівськими міщанами треба покласти на день 14 ст. ст. серпня 1705 р., або один із найблизших днів, і таку дату мусить мати низше наведений лист. Що львівські міщане мали причину бояти ся переходу козацьких військ, видно хочби з дописей Мазепи у Москву про сей похід, коли то прихильна козакам шляхта погрожувала, що мусить „рады не рады на конь всѣдши отъ такого утисненія войску боронити ся“. Сам гетьман згадує, що до нього приходило богато шляхти, „то з сказками (проше-нями) о залоги, то о универсалы охраненія просячи“ (Костомаров, Мазепа, 273—4, доп.). Між тими були також і львівські міщане, тоді вже нобілїтовані.

Szlachetni moi wielce mci panowie, burmistrzu, raycy, ze wszystkim magistratem miasta i. k. m. Lwowa mm. pp. y przle!

Kiedy ww. mci pp. idącemu mnie marsem y z sukursem i. k. m. y rzptey y iuż kampanuiącemu in meditulio regni raczycie obvia litera przez posłow swoich generosis (?) occurrere passibus, nie mogę tego inaczey u siebie akceptować, ieno pleno immoriturae gratitudinis pectore. Otworzyliscie w. mm. pp. hoc actu bene merendi sobie [sic!], dla czego będę moie wszelkie studia desideriis w. m. ppw aplikować y sposobić, abym requisitom w. mm. ppw mea conformitate mogł dogodzić. Wzbudza albowiem we mnie delicatissimo stimulo należytą ku miastu Lwowu facillitacyą, ze ku nayjaśnieyszemu iego maiestatowi irremissibiliter per tela, per ignes perque tot discrimina rerum fertur. Extant tego dotąd w miescie [1]) signa demonstrativa, depraedationes, cineres, rudera, lachrimis nullis abolenda et deploranda. Wzbudza we mnie, co y w kazdym chrzesciańskim sercu moze excitare załosną kompassyą, tegoz miasta calamitas, ktorą per hostilitatem potencyi szwedzkiey tam per contagionem manus Domini tetigit. Ex praemissis tedy circumstantiis feror, speciali respectu w. m. pp. zażywam w tey mierze dyskrecyi, miiaiąc marsem miasto ww. mm. ppw., lubo mi przyidzie in hoc passu z nakładem drogi uti circulationibus. Pro evidenti zaś tego documento posełam z kancelaryi naszey ochronne uniwersały praeveniendo onemi miasto Lwow cum pertinentiis od wszelakich aggrawacyi woyskowych. Ad extremum upewniam kawalerskim słowem, omni gaudebitis securitate, poniewasz in pleno favore et fervore znam się być

ww. mm. ppw uprzeymie zyczliwym przlem, y radł [sic!] służyć.

Jan Mazeppa
kawaler y hetman i. c. w. woysk zaporoskich.

С. Томашівський.

Два автографи Францішка Смольки.

Фр. Смолька, що був президентом австрийського конституцийного Сойму в 1848 і скінчив свою парляментарну карієру як президент віденьського парляменту, се одна з видних історичних фіґур, які видала Галичина в XIX віці. Події його довгого житя тісно звязані з істориєю східної Галичини. Він родив ся в Калуші, належав до польської конспірациї, що в 30-тих роках

[1]) Останні два слова повторено у рукописї.

лагодила ся будувати Польщу на руській землї, голосами руських селян з Любачівщини був вибраний послом, і лишив на нашій землї памятку своєї дїяльности — високу могилу на Високім замку біля Львова, усипану за його ініціятивою, його заходом і в значній мірі його коштом на памятку 300-тих роковин Люблинської Унії, сьвяткованих 1869 р. у Львові.

Менї трафило ся між паперами і брошурами, які закупив львівський антиквар Гельцель по смерти д. Відмана, колишнього архівария м. Львова, приятеля і біографа пок. Смольки, знайти два аркуші записані рукою Смольки. Хоча сї автографи не датовані і не підписані, то про те їх автентичність не підлягає нїякому сумнївови, а дати легко відгадати з самого змісту. Оба ті автографи писані очевидно для Відмана для його журналїстичного вжитку; пригадаю, що пок. Відман виступив на поле публїцистики ще 1848 р., коли разом з Яном Захаріясевичем видавав дуже цїкаву ґазету „Postęp“. І пізнїйше він разом зі Смолькою належав до основателїв часописи „Dziennik Lwowski“, і входив у склад її редакциї. Перший автограф, який тут подаємо дословно, походить очевидно з р. 1848 і то з першої його половини. Пише там Смолька:

Około 24 kwietnia t. r. przesłane było pocztą do Rady Narodowej opisanie czynności niektórych urzędników Cyrkułu Żółkiewskiego — między zagrabionemi 26 papierami musiało i to doniesienie pojść w zatracenie, a że niektóre warte są wiedzy publiczney, więc ie tu powtarzam.

Straż finansowa a w szczególności żandarmeria jak w całey Galicii tak i [w] cyrkule Żołkiewskim przyczynia się do zaburzenia publicznego pokoju. Chociaż żandarmeria rozkazy do działań swych od Starostów odbiera, ale iest na chlebie i łasce Kameralrathów, dla tego w istocie tych rozkazy wypełnia. W Żołkwi iest Kameralrath Julius August dwuimienny May, ktorego opinia publiczna ieszcze w r. 1846 nacechowała nie tylko iako wroga polaków, ale całey ludzkości, który publicznie powtarzał, że co tylko na s k i lub w i c z kończy się, godne jest szubienicy; z tego powodu miał częste starcia się z urzędnikami cyrkularnemi dla tego tylko, że są polakami. Tenże Rath (далї перечеркнені слова: prześladował ciągle nie tylko obywateli wieyskich, ale i mieyskich) był tak powszechnie znienawidzonym, że miasto Żołkiew nie mogąc znieść dłużey jego prześladowania, podało petycie do Starosty, ażeby ten użył swego wpływu na wydalenie obrzydłego Maia, co jednak zostało bezskuteczne. Na dniu 15 kwietnia zebrani obywatele wieyscy wraz [z] mieyskiemi wznowili tęż samą petycią i posłali

deputacią do Gubernatora, (перечеркнено: od ktorego) ktora wrociła z obietnicą, że Pan Rath May będzie przeniesiony. Lecz ten dotąd zostaje w mieyscu nie zważając nawet na wyprawioną mu kocią muzykę, wykonywa daley swoy urząd, godnego równego sobie dobrawszy ajenta, a tym iest Greilinger Korführer od żandarmerii w Sokalu. Tenże Greilinger ieszcze w roku przeszłym przedstawiał ciągle oficerom od Deutschmeistrów w Sokalu stoiącym, że szlachta polska nie zważaiąc na naukę w r. 1846 iest w ciągłey konspiracii, on więc iako maiący w ręku doniesienia przestrzega oficerow, ażeby unikali wszelkich ze szlachtą stosunków, bo mogą bydź zdradziecko zamordowani; tym sposobem rozjątrzał przeciwko nam poczciwych Wiedeńczyków[1]).

Tenże Greilinger zrobił w końcu marca t. r. rapport do Starosty, że szlachta w okolicy Sokala zamyśla o powstaniu przeciwko Austrii, lecz że on umiał pozyskać chłopów na swoią stronę, i zapytuje pana starosty, czyliby nie dobrze było, ażeby on w potrzebie stanoł na czele ruchu chłopskiego i przytłumił rozruch w samym zródle. (Na powyższy raport, iak sam w zaufanym sobie towarzystwie zeznał, nie odebrał żadney obpowiedzi od Starosty).

W połowie kwietnia zebrani byli w Sokalu oberkomisarz Knolmeyer, komisarz Howorka, pensionowany porucznik Funk, żandarm Stein i Korführer Greilinger. Była tam poufna pogadanka polityczna, a między innemi Greilinger ozwał się temi słowy: „Man sieth [sic!] schon den Pferdefuss der Polacken, sie wollen Republick und wollen uns wegjagen; aber sollte dazu kommen, dass wir den Dienst verlieren sollten, so sollen wir lieber selbst eine Revolution machen, und ich habe 6.000 Bauern zu meiner Disposition binnen 8 Tagen".

Czyż nie iest to myśl piekielney polityki Matternicha, która od niego do Kriega [2], od tego do Zachera [3]) i Maja, a daley do naypodleyszey warstwy biurokracii przechodząc za lada podmuchem w czyn przemienić się może.

W miasteczku Sokalu (перечеркнено: miała bydź) urządza się gwardia narodowa; lecz przy spisywaniu członków niższa klassa mieszczan okazała wielką niechęć do tego w tem mniemaniu, że to jest korpus przeciwko Cesarzowi formuiący się. Komitet zaczoł scisley dochodzić, zkąd taka opinia mogła się wylęgnąc i powzioł wiadomość, że te podszepty pochodzą od żandarmerii. Przy dalszem dochodzeniu ko-

---

[1]) Полк Deutschmeister, рекрутований із Відня, стояв тодї у Львові і по иньших містах східної Галичини.

[2]) Кріґ був перед 1848 р. віцепрезидентом ґубернії у Львові.

[3]) Захер, батько звісного нїмецького писателя Захар-Мазоха, був директором полїції у Львові.

mitet pochwycił fakta wyżey przytoczone i doniosł przez swego członka radzie narodowey w Żołkwi, przyrzekaiąc postawienie świadków, co słyszeli wyż wyrażone słowa Greilingera — iako też że strażnik z Krystynopola Haga opowiadał, że w Lwowie polacy zrobili rewolucię i że 100 takich gwardzistów powieszono.

O tem wszystkiem został przez radę obwodową uwiadomiony natychmiast Starosta z tą prozbą, ażeby nakazał śledztwo i sprawdzenie; lecz to dotąd nie nastąpiło, a żandarmeria daley pełni swą służbę bałamucąc tak dalece ciemno ludność z przedmieść, że ci posyłali deputacię do gubernatora z zapytaniem, czyli istotnie gwardia formuie się z rozkazu Cesarza?... Otrzymali od niego odpowiedź, że tak iest w istocie, ale że niepotrzebuią męczyć się w robieniu bronią, którey nawet nie dostaną, gdyż ich bronią iest kosa lub siekiera.

Czynność gwardii powstaie z upadku żandarmerii, bo jey służba staie się niepotrzebną, widoczna więc iest rzecz, że ci staraią się przeszkadzać ile mogą do urządzenia gwardii, dla chleba, który dotąd daremnie iedzą.

Rapport wyż wyrażony przez Greilingera Staroście podany był zupełnie fałszywy, o czem i sam starosta był wewnątrz przekonany, bo zna osobiście całą okolicę Sokala i iey mieszkańców, dla tego żadney nie dał żandarmowi odpowiedzi, ale gdy takich samych fałszywych szpiegów i donosicieli iest wiele bardzo w naszym kraju, przeto rząd sam nie może wiedzieć dokładnie, co się w kraju dzieie. Na takich to podaniach oparty gubernator, wydał pod dniem 8 kwietnia okolnik do starostów, co poźniey Gazeta Lwowska ogłosiła (в низу до сего слова нотка: przeczytać okolnik) właśnie pod tako porę, gdzie każdy sądził, że tylko w połączeniu z Austrią możemy bydź zbawieni. Okolnik wyż wyrażony mógł wyiść tylko wskutek fałszywych raportów z obwodów albo też przez domysł tylko biurokracii, ktorey tkwi w pamięci przysłowie: na złodzieju czapka gore.

До сеї записки, що виглядає мов невеличке promemoria зложене для виголошеня на засїданю Ради Народової, а евентуально для зужиткованя в її орґанї, подаємо деякі поясненя, взяті з тодїшнїх ґазет. В другій половинї цьвітня 1848 р. зібрала ся купка львівських патріотів, до яких належав і Смолька, і заснувала полїтичний клюб „Раду Народову“ „dla zgarnienia wszystkich promieni życia narodowego w kraju naszym w jedno ognisko i nadania im jednostajnego praktycznego kierunku“, як сказано в першім числї орґана того клюбу, що від 19 цьвітня почав виходити пз. „Rada Narodowa“ під редакциєю Яна Добжанського. Рада народова зараз дала почин до засновуваня

подібних обводових рад по иньших містах східної Галичини, до формованя ґвардий народових, до збираня складок на кошти кореспонденциї і на удержанє еміґрантів, що почали з заграниці стягати ся до Галичини, і видала поклик до дїдичів, щоб як найшвидше зносили панщину, аби від разу стати „w bezpiecznej imponującej wrogowi naszemu postawie“. За її почином почали підписувати петицию до ґубернатора з жаданєм — як найшвидше видалити з краю всїх тих урядників „których opinia publiczna jako podżegaczy buntów chłopskich nacechowała“ і знести жандармерію, що також під'юджує народ до розрухів. Не диво, що бюрократія була стрівожена тими заходами, які грозили їй позбавленєм хлїба. От тим то ґубернатор Стадіон велїв д. 26 цьвітня зробити ревізию в льокалї сього, нїякою властю непризнаного клюбу, і розвязати його. Поліция виваживши двері забрала всї папери, друки, грошї, запечатала хату і обставила вартою. Правда, уряд не мав сили анї відваги остоятись далї на тім становищу і Рада Народова не розвязала ся.

Другий автоґраф Смольки походить з пізнїйшого часу, а власне з р. 1869, з часу, коли за почином Смольки на львівськім Високім замку почали сипати могилу на память Люблинської Унії. Се аркуш сїрого, грубого паперу, писаний по части пером, по части оловцем, з поправками і дописками червоним і синїм оловцем, робленими рукою самого Смольки. Зо змісту видно, що се конспект справозданя з сьвяточних засновин могили, які відбули ся д. 11 серпня 1869 р. Конспект призначений очевидно для Відмана, що написав дїйсно справозданє в Dzienniku Lwowskim. Не зайвим буде пригадати нинїшньому поколїню цїлу історію тої польської демонстрациї. Та поперед усего подаємо дословно те, що писав Смолька.

W sprawozdaniu podnieść:

2.[1]) Że wiele ziem wsypano po 11-go Sierpnia, bądź przez niewiadomość, że u mnie składano, bądź że niektórzy życzyli sobie, by o tem nie wiedziano.

1. że 11-go Sierpnia była wsypana ziemia z grobów Mickiewicza, Lelewella, Słowackiego, Kniaziewicza, Marszałka Ostrowskiego etc...

3. każde wsypanie witano okrzykami.

4. szczególnie żywem okrzykiem witano wsypanie ziemi nadesłanej przez owego [червоним оловцем се слово перечеркнено і на верха написано рукою Смольки Jana] Rogowskiego włościanina z Łanowiec,

[1]) Порядкові числа 1 і 2 переправлені рукою Смольки на 2 і 1.

który ofiarował 300 fl. na fundusz stypendium dla uczącego się syna włościańskiego, pod nazwą „stypendium lwowskiego kopca Unii“[1]).

5. Również żywo witano ziemie:

a) z pól Sołowijówki, na których bohaterską i męczeńską śmiercią poległ kwiat kijowskiej młodzieży ruskiej i polskiej,

b) z Poznańskiego, Kruszwicy, Gniezna,

c) z majątku Karola Libelta,

d) z Prus zachodnich z koryta Osy, w którem Bolesław Chrobry bił słupy graniczne od zachodu,

e) Pomorską,

f) z Litwy, Żmudzi, Wołynia, Podola, Kongresówki, Sandomierską, Lubelską [дописано олівцем: miejscowości nie wymieniono z przyczyn łatwych do odgadnięcia],

g) z kraju osobliwie [перечеркнено: te] pochodzące z miejsc, z któremi się łączą wzniosłe wspomnienia historyczne: Obertyn, Żuków, Jaworów, Jezierna, Kęty, Halicz, Przemyśl etc...

h) także ziemię z majętności Smolki,

i) ziemie z grobowców poległych i pochowanych w Tarnowie, Brodach.

6. Po skończonem wsypaniu wniósł Smolka okrzyk na cześć tych, ktorzy przysełając ziemię do kopca, poczuwali się do obowiązku patryotycznego uwydatnić swą łączność w myśli narodowej, zamanifestować że są współwyznawcami zasad, które przewodniczyły myśli sypania kopca. — Podniósł Smolka, że zapatrując się na intencyę przysełających ziemię do kopca, i na wyrazy łączności i solidarności, zawarte w odnośnych odezwach, sprawdziło się, „że co Bóg połączył, człowiek nio rozłączy“, a zdanie to uwydatniliśmy obecnie symbolicznie, — gdyż ziemie wsypane i z naszą połączone i przesypane nikt już nie rozłączy.

7. Następnie odczytał spis wszystkich (później poszczegółowo ogłosić się mający), którzy datkami przyczynili się do funduszu kopca. — Do tej chwili wpłynęło 1114 fl. 13 kr. Znakomicie przyczynili się robotnicy w warsztatach kolei żelaznych [розстрілені слова в рукописї підчеркнені червоним оловцем], a z pojedyńczych rzemiosł największą kwotą, bo 50 fl. D-or Madurowicz Maurycy, Profesor Wszechnicy Jagiellońskiej. — Smolka wzniósł okrzyk na cześć wszystkich, którzy bądź datkami pieniężnemi, w narzędziach, bądź ręczną pracą, bądź przychylnem [се слово перечеркнено і над ним оловцем написано: życzliwem] uczuciem tylko przyczyniają się do wzniesienia dzieła.

8. A teraz Panowie do taczek.

---

[1]) Ся стипендия, здаєть ся, нїколи не вийшла в житє.

9. Proszę wydrukować per extensum załączone krótkie odezwy: Drohobyczy, Brodów, Jaworowa i Rady Powiat. [сї два слова підчеркнено червоним оловцем] Jaworowskiej.

10. Dać do wiadomości, że ziemie które nadal nadejdą, znowu będą wsypane przy jakiej uroczystej sposobności, — i prosić by przysełać w małych paczkach lub pudełkach, gdyż nie idzie o masę lecz tylko o symbol, a przysełka w masie większej wiele kosztuje.

[Далї писано червоним оловцем]. Nienapadać namiętnie [слово підчеркнено синїм оловцем] na Krakowian i szlachtę, gdyż w takim sprawozdaniu jak wyżej już jest zawarte ich potępienie.

[Се все підчеркнено звичайним синїм оловцем і під тою чертою дописано оловцем:] Dementować, że w żadne nie wchodzę zmowy z chłopami i Rusinami w ogóle, a w szczególności co do spraw serwitutowych, jak to Gazeta Narod. twierdzi, — i że właśnie źle robię, że nie staram się o przymierzeńców będąc silnie przekonanym że i bez takich zabiegów zasady moje zwyciężyć muszą.

Для пояснення сеї записки, що подає дещо незвісного доси до істориї закладаня львівської могили, додам кілька деталїв винятих із польських ґазет 1869 р. Проти сподіваня в тих ґазетах знайшов я про сю демонстрацию дуже мало деталїв. Із двох головних видаваних тодї у Львові ґазет „Gazeta Narodowa“ видавана Яном Добжанським і талановитим але безхарактерним Яном Лямом, була противна демонстрациї, в якій бачила кокетоване з Русинами і навіть з ославленим, а так ненависним польській шляхтї окликом „лїси і пасовиска“. За демонстрациєю промовляв Dziennik Lwowski, видаваний Тадеєм Романовичем, орґан польського „Towarzystwa narodowo-demokratycznego“, якого головою був Смолька а заступником голови Відман.

Думка врочистого сьвяткованя 300-тих роковин Люблинської Унії і то власне у Львові виринула уперве поза границями Галичини, серед польської еміґрациї (див. Dz. Lw. 1869, ч. 137 з 13 червця). Здаєть ся, що з уповаженя тої еміґрациї і живого ще серед неї польського „Rządu narodowego“ прибув у цьвітнї 1869 р. до Галичини звісний польський фільозоф і дїяч Кароль Лїбельт, котрого витали тут як репрезентанта „Великої Польщі“, як чоловіка, що має довірє „wszystkich dzielnic naszej ojczyzny“ (див. Dz. Lw. ч. 89 з д. 18 цьвітня). На засіданю заряду львівського народово-демократичного товариства підніс Лїбельт думку сьвяткованя роковин Люблинської Унії. Сю думку горячо підпер Смолька; оба вони згодили ся на те, що найкращим сьвятковань сих роковин було би залагодженє руської

справи в Галичинї на основі оклику: wolni z wolnymi, równi z równymi. Для устроєня сего сьвята завязав ся під проводом Смольки спецыяльний комітет, про якого склад і дїяльність я не міг дошукати ся нїяких звісток. В тім комітетї Смолька виступив з думкою — насипати на Високім замку біля Львова могилу, що була-б „дотикальним“ памятником Унії. Здаєть ся, що дехто в комітетї не дуже радо спинив ся на тій думцї, що зводила справу польсько-руського помиреня із практично-полїтичного ґрунту, на яке раді були звести її горячійші патріоти, до розміру символістичної демонстрації. Сього велить нам догадувати ся глумливий тон, яким промовляла про сю демонстрацию „Gazeta Narodowa“, але також той факт, що ще в другій половинї червця „Dziennik Lwowski“ помістив широку статю про руську справу і виступив у нїй з пляном — скликати всесловянський з'їзд, не виключаючи від него навіть Москалїв, висловити на тім з'їздї іменем польського народу чудодїйне гасло: „wolni z wolnymi, równi z równymi“, і спровокувати однодумне (Dz. Lw. не сумнївав ся в сьому) ороченє сего словянського ареопаґу про уладженє польсько-руських відносин, „którego wyroku — додає Dz. Lw. — Rusini słuchać by musieli“. Розуміють ся, що се була думка занадто фантастична, щоб могла мати які небудь реальні наслїдки. Не довго прийшло ся ждати, аж Русини, зарівно москвофіли в „Словѣ“ як і народовці в нїмецькій брошурі виданій Бороміром Нарольським (Protest der ruthenischen Nationalen і т. д.) запротестували і против пок. Люблинської Унії і против її відновленя в якій небудь формі. Отже комітетови не лишило ся нїчого крім Смольківської символїки.

З другого боку уряд і готова до його послуг часть галицько-польської шляхти, знаючи, що головними ініціяторами львівської демонстрації були польські еміґранти, зробили зі свого боку все можливе, щоб звести демонстрацию до як найскромнїйших розмірів. Заборонено відбути сьвяточний обхід по містї, заборонено виголошуване промов на горі. З представників властей урядових анї автономічних не явив ся нїхто. В додатку само небо забавило ся також у символїку sui generis і супроводило цїле торжество д. 11 серпня від початку до кінця уливним дощем. Із опису сего обходу, поміщеного в ч. 194 Dz. Lw. з д. 12 серпня виймаємо тілько отсї деталї. На середині місця призначеного на могилу покладено камінь обтесаний різьбарем Філїппі. На тім камени вирізано герби Польщі, Руси і Литви з написом (розуміють ся, тільки по польськи — також символїка!): „Polska,

Ruś i Litwa zjednoczona Unią Lubelską 11 sierpnia 1569 r.“ Обік сего каменя покладено ще другий камінь з написом: Wolni z wolnymi, równi z równymi. Промовив коротенько Смолька, а потім кинув перші жмінки землї на той угольний камінь. По нїм сипали землю репрезентанти львівської міської ради, ріжних делеґаций, польські еміґранти і Поляки з ріжних частин Польщі. Вище наведений автоґраф Смольки дає докладнїйшу відомість про се, які землї сипано при закладинах; друковане справозданє, може з побоюваня перед цензурою, збуло сю справу коротенько. По доконаних закладинах публїка не вважаючи на дощ узяла ся возити тачками землю, а гонорациори зібрали ся в павільонї під горою на обід. Тут були промови. Говорили: Відман, рабін Йолес, Даровский, Костецкий (Русин з роду, тепер редактор Gazety Narodowej), що „іменем правдивої Руси“ протестував проти „moskwicyzmu“; на його внесенє присутні устроїли між собою грошеву складку з тим, щоб зібрані гроші передати тов. „Просьвітї“ і призначити їх на премію за найкращу руську поезию. Кілько зібрано тих грошей, чи приняла їх „Просьвіта“, чи дочекали вони найкращої поезиї, а поезия премії, про се не знаємо нїчого.

Др. Іван Франко.

Наукова хроніка.

Огляд західно-европейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1899 р.

I.

Історіозофія, помічні науки історії, загальні публікації.

В звістній суперечці про історичний метод забрав голос й оден фільозоф. Через се предмет набирає поглубленя і деякі нові справи виступають наперед. Rickert, Heinrich — Culturwissenschaft und Naturwissenschaft, Freiburg in B. 8⁰, ст. 71 — ось заголовок сеї нової розвідки. Автор виступає за льоґічним підкладом, робить се одначе так, що розвиває такий підклад на основі до тепер (від Аристотеля) признаної льоґіки, одначе з другого боку ганить той підклад (похожий зовсім на теорию Лямпрехта), виводить, замісць него з сучасного історичного погляду старої школи нову льоґіку і поручає її як основу дальшої науково-історичної роботи. Він виходить з погляду, що історія має бути властиво істориєю культури. Вибір основного, історично важного з поміж величезної маси фактів не переводить він, як се робить Лямпрехт, через порівнанє. Не те найважнійше, що найбільше розповсюжене, але те, що має культурну вартість. В часописи „Histor. Vierteljahrsschrift" 1899, ст. 375 каже Е. Бернгайм, що при дискусиї й осуді поглядів Лямпрехта, з незвичайним дилєтантизмом вважають Лямпрехта за якесь відокремлене явище. В розвідці „Geschichtsunterricht und Geschichtswissenschaft" (Neue Bahnen X, ст. 286 і д.) повторяє він сей закид і доказує, що погляди Л. опирають ся цілковито на позитивістичних ідеях Комта. І. Kohler в розвідці Begriff und Aufgabe der Weltgeschichte (Deutsches Wochenblatt 12, 35)

незвичайно вихвалює всесьвітну історию Гельмольта (пор. низше). Дуже замітна статя: A. Lang — History as she ought to be wrote (Blackwood's Mag. 1006). При нагоді появи анґлійського перекладу праці учених Langlois і Seignobos (пор. „Огляд“ в 1898, Записки т. 28, Н. Хр. ст. 2), ставляє автор питанє, як об'яснити цілковиту апатию в Анґлії до модерного писаня історії. При тім завважує, що натискаючи за сильно на науковий характер історії, забувають, що історичні описи мають бути заразом літературними творами. A. Vierkandt — Bemerkungen zur Frage des sittlichen Fortschrittes der Menschheit (Vierteljahrsschr. f. wiss. Philos. 23, 4) обговорює се питанє по части з иньшої точки погляду як се недавно зробив уч. Barth. Більший поступ показує ся в моральних нормах осьвічених народів і в розвою одиниці, ніж у моралїстичних писанях, в яких частійше являє ся поверховна тонкість замісць поглубленя. В „International Journal of Ethics“ (10, 1) обговорює H. Sidgwick — The relation of Ethics to Sociology, де підносить важні закиди против переціньовання еволюціонїстично-соціольоґічного принципу в прикладї до етики. Згадати треба ще статю: Simonetti, Adolfo — Il concetto della storia (Studi storici VIII, ст. 103—138).

Переходячи до літератури помічних наук історії замічуємо, що в сім роцї розвинув ся більший рух особливо в области палеоґрафії, (публїкациї материялу до сеї науки) і нумізматики. Про сю останню появило ся так значне число розвідок, не лише в окремих фахових часописях, але й роскинених по иньших, що ми вибираємо лише важнїйші. Для перегляду того, що зроблено останнїми часами в палеоґрафії і дипльоматиці важна праця: Prou, Maurice — Paléographie et diplomatique de 1888 à 1897, Paris, 8°, ст. 104. Біблїоґрафічне зіставленє праць, друкованих за тих десять лїт, про палеоґрафію (автор лишає на боцї оріентальну палеоґрафію), дипльоматику і сіґіллоґрафію. Се перша робота сего рода і через се дуже пожадана. Специяльній, найтяжшій може, области палеоґрафії присьвячена публїкация: Kenyon, Frederic G. — The palaeography of greek papyri, Oxford — доси вийшло 20 таблиць і одна збірка азбук. Згадуємо ще: Monumenta palaeographica. Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters. 1 Abtheilung: Schrifttafeln in latein. und deutscher Sprache, in Verbindung mit Hans Schnorr von Carolsfeld herausgegeben von Anton Chroust, 1 Serie, 1 Lief. München, f.°, ст. 16. Се мовби продовженє публїкациї Wessely (пор. „Огляд“ за р. 1898, Записки т. 28, Н. Хр. ст. 7), одначе зладжене лїпше і стараннїйше. Що два місяцї має появляти ся випуск зложений з 20 таблиць. Кожда таблиця має додану замітку про відбиту рукопись

і переписку поданого факсімілє. Delisle, Léop. — Initiales artistiques extraites de chartes du Maine, par J. Chavanon. Paris, 4°, ст. 13. Cappelli, Adriano — Lexicon abbreviaturarum quae in lapidibus, codicibus, chartis, praesertim medii aevi, occurrunt. Milano, 16°, ст. LXII+433. Доси було два підручники до розвязування латинських скорочень: „Lexicon diplomaticum“ Вальтера і „Dictionnaire des abréviatures“ Chassant-a. Одначе перший вже дуже рідкий, другий має богато помилок. Тому ся нова книжка пожадана, тим більше, що дає ще й італійські скороченя, а словаря до них нема досї нїякого. При тім вона зроблена совістно, містить більш 13000 скорочень і далеко точнїйша як праця Chassant-a. Причинок до французької середновічної дипльоматики дає розвідка: Delisle, Leop. — Le formulaire de Clairmarais. Paris, 4°, ст. 24. З ріжних причин належить хронольоґія до найтяжших наук, а ще тяжше подати її в ясній і звязній формі. Сеї задачі підняв ся: Lersch B. M. у праці Einleitung in die Chronologie, 2 Aufl. I, II. Freiburg i. B. 8°, ст. V+248, V+189 — одначе без великого успіху. Перша умова ясного представленя — добрий поділ материялу. Се не вдало ся авторови; детайлї являють ся у него розірвані, цілковито своєвільно і нїде нема тут ясного зрозуміня. Також брак всякої критики; добрі і злі писателї наведені тут зовсїм рівнорядно без ріжниці. Про зміст згадаємо, що автор обговорює у 1 части численє часу у Греків, Римлян, Жидів, Могаметан і християнську еру; в 2 части: християнський календар, його уложенє, істория і хронольоґічне уживанє. Bilfinger, Gustav — Untersuchungen über die Zeitrechnung der alten Germanen, I. Das altnordische Jahr. Stuttgart, 4°, ст. 100. Починає від ісляндського календаря, як він у давних жерелах перехований. Другий розділ обговорює норвежський календар, похожий в головних чертах на ісляндський. В обох лежить основою поділ року на 2 половини: зиму і лїто, а тих знову на тижнї. Рахуба часу старинних західно-північних народів опирає ся, по думцї автора, на юліянськім календари. Déprez, Eugène — Une tentative de reforme du calendrier sous Clement VI (Mélanges d'archeol. et d'hist. т. 19, ст, 131—143) — про дві булї папи Климентия VI (1342–52), що містять начерк наміреної реформи календаря. В науцї нумізматики дає себе рішучо чути недостача систематичного зібраня основ і дотеперішних вислїдів сеї науки. Тепер появив ся такий підручник: Dannenberg, Herm. von — Grundzüge d. Münzkunde 2 Aufl. Leipzig, 12°, ст. VIII+172 (Webers illustrirte Katechismen 131) — одначе зладжений на взір иньших катехізмів Вебера (згадати-б катехізм істориї або й палеоґрафії), значить поверховно і з похибками. В Берлїнї появив ся I том публїкациї: „Die antiken Münzen Nord-Grie-

chenlands", що буде виходити під дирекцією G. Imhoof-Blumer-a і доглядом пруської академії наук. Перший том під заг.: Die antiken Münzen von Dacien und Moesien (20 табл.) укладжений д. Behrent Pick-ом. Другий приготовляє той самий учений, він має бути посьвячений Трації, третій (Hugo Gäbler-a) Македонії. Catalogue of the greek coins of Galatia, Cappadocia and Syria, by Warwick Wroth; with one map and thirty-eight autotype plates, London, 8°. Катальог монет британського музею, обіймає малоазийські країни: Галатию і Коппадокию та Сирию (з виключенєм Селевкидів). Попереджений загальним вступом про поодинокі місцевости і династів, що били монету, має карту та індекси. На 38-ох таблицях уложено найважнійші монети в переглядовім порядку. Задача видавця була значно улекшена обставиною, що до помочи мав основні моноґрафії, як напр. моноґрафію Рейнаха про каппадокийських королів. Dressel H. в статї Numismatische Analekten (Ztschr. f. Numismatik. 22, ст. 20—39) обговорює дві справи: змальованє авґустийської сьвятині Вести на римських монетах і медалях, інтересне тим, що в писаних жерелах нема нїде згадки, аби Август прикрасив або відновив сю сьвятию — та про Авентин на однім медаліони Антонїна. Медалї Доміцияна і Юстинїяна, що зникнули 1831 р. при крадїжи в Cabinet des Médailles, переховали ся щасливо у відтиску на сїрчаній плитї в британськім музею. Про се розвідка: E. Babelon, — Deux médaillons dispárus de Domitien et de Justinien (Rev. numismatique, III). Про норманський дукат у Сицилії говорить статя: Sambon, Arthur — Numismatique des Normands de Sicilie (Gazette numismatique française, III, ст. 133—160). Сю монету завів Рожер. Автор доказує, що висказ хроніста Фалькона з Беневенту про низьку вартість сього гроша нїчим невиправданий, та що економіст Біанкіні справедливо висказав про се свій сумнів. Про нїмецькі монети з XI і XII ст. маємо доси скупі відомости. Монетні викопки на схід від Лаби не сягають до сього часу, а иньші находки подибують ся дуже рідко. Тому відкритє в криптї церкви св. Михайла в Фульдї двох глиняних начинь з монетами, з кінця XI і початку XII-го в. набирає великого значіня. Монети сї знайдено у вересни 1897 і передано до пруського монетного кабінету. Тепер подає Menandier — Der Münzschatz der St. Michaelskirche zu Fulda (Ztschr. f. Numismatik. 22, ст. 103—198) просторий опис найдених монет. До особливо темних просторів нїмецької монетарної історії належить безперечно австрийська. Непевний тут початок вибиваня і приділенє знайдених монет поодиноким князям незвичайно тяжке. Одначе се тепер удало ся. Luschin v. Ebengreuth в розвідцї: Die Chronologie

der Wiener Pfennige des XIII und XIV Jahrhunderts, Wien, 8°, ст. 62 з 2 табл. вспів при помочи других учених, по довгій праці не лише видїлити „віденські пфенїґи“ від подібних стирийських і каринтийських, але й уставити їх хронольоґію. Buchenau H. — Untersuchungen zur mittelalterlichen Münzgeschichte der Vögte von Weida, Gera und Plauen und anderer thüringischer Dynasten, Weimar, 8°, ст. 30 і 1 табл. дослїди про брактеати з 1190—1270 лїт, при чім автор доволї бистроумно пояснює значінє галузи, яка являє ся на тих монетах, і через се означує місце їх битя. R. Ambrosoli — Il ripostiglio di Abbiategrasso (Riv. italiana di numismatica, XII, кн. 2) — про находку золотих монет італїйських і чужих з кінця XV і початку XVI ст. Friedensburg F. — Schlesiens neuere Münzgeschichte, Breslau, 4°, ст. 264 — доповненє, а радше продовженє звістної праці сього самого автора про шлезькі монети в середнїх віках, що вийшла в 1888 р. Книжка починає роком 1526 і обговорює шлезьку історию монет на основі самих-же монет і писаних жерел, та обіймає окрім пруської Шлезиї також і австрийську та край Кроссен. В першій, загальній части обговорено монетарне право, монета і монетарі, вартість і місця вибивання монети та загальна монетарна істория, в другій — подробиці. Заповіджена поява ще одного тому. З найновійшої нумізматики стрічаємо замітку H. Denise — Le concours de l'an XI (Gazette numismatique française, III, ст. 63—81). Закон з 7—19 жерміналя XI р. (републ. ери) видав рішенє що до нової французької монети. Вона мала мати на одній сторонї голову першого конзуля з написию: „Bonaparte, Premier Consul“. З другого боку дві оливні галузки, в серединї означенє вартости монети а довкола напись: „République française“. Щоб виконанє монет було артистичне, заряд оголосив конкурс, який покінчив ся визначенєм Дроза до виведеня ґравюри. Д. Денїс друкує документи, які містять детайлї сего конкурсу. До загальної археольоґії нотуємо появу підручника для не-спеціялїстів, що хотїли-б зайняти ся сею наукою: Blanchet A. & F. de Villenoisy — Guide pratique de l'antiquaire, Paris, 12°, ст. 269. В нїмецькій літературі маємо два сего рода підручники: один виданий 1888 р. з порученя пруського міністерства просьвіти (Merkbuch Alterthümer auszugraben und aufzubewahren), другий зладив M. F. Rathgen: Die Konservirung der Alterthumsfunde, в 1898 р. Нова французька книжка поділена на дві части: про відшукуванє і відновленє предметів та про способи їх репродукциї. Зараз замітний брак всяких вказівок про зниманє і переношенє мозаіки. В богатьох околицях Італії, Іспанії та Сходу знищено через таку несьвідомість множество мозаік, тим часом коли музей в Бардо (Туніс) має

найкрасшу збірку, яка існує. Authority and archaeology sacred and profane. Essays on the relation of monuments to biblical and classical literature by S. R. Driver, A. Gardner, M. A. Griffith, F. Haverfield, A. C. Headlam, D. G. Hogarth. With an introductory chapter on the nature of archaeology. Ed. by David G. Hogarth, London, 8°, ст. XV+440. Дає образове представленє доповненя основаного на літературних жерелах знаня біблійної і клясичної старини на підставі монументів (написей, статуй, архітектури). Особливо що до біблійної старини показано на основі написий і иньших находок з Мезопотамії та Єгипту, який був релїґійний, полїтичний і культурний розвій Ізраилтян. До клясичної старини підчеркнено сильно значінє викопок у Трої та Микенах і начеркнено легко те, що звичайно звуть микенською культурою. При роздїлї про Рим підносить д. Haverfield високе значінє Corpus inscriptionum, особливо для пізнаня істориї державного устрою. Се дуже пожаданий інформацийний підручник. Про будову домів і сьвятинь у старину маємо доволї богато основних розвідок — з другого боку одначе про інжинєрську техніку брак найпростїйшого підручника. Сю прогалину виповнює тепер простора праця: Merckel, Curt. — Die Ingenieurtechnik im Alterthum. Mit 261 Abb. im Text u. 1 Karte, Berlin, вел. 8°, ст. XX+658. Заслуга автора тим більша, що для браку відповідної літератури він всюда мусїв звертати ся просто до жерел. По вступних поясненях, де описує уживані при інжинєрських роботах будівляний материял, знаряди, машини і спосіб викінченя будови, обговорює в поодиноких роздїлах: 1) роботи для заводненя та осушеня терену; 2) будови доріг і мостів; 3) будови пристаний; 4) будови міст; 5) достава води до міст; 6) вишколенє і становище інжинєрів та згадку про славнїйших інжинєрів старини. При кождім роздїлї перша частина присьвячена роботам азийських і африканських народів (Китайців, Індийців, Вавилонців, Ассирийців, Фенїкійців і Єгиптян), друга — Грекам і Римлянам. Monumenti antichi publicati per cura della reale accademia dei Lincei. Vol. IX, Puntata 1, Con 15 tavole e 180 incisioni. Milano, f.°, ст. 275. В сім томі подані головно розвідки про старинну посуду і про пра-історию. Більша частина пера звістного археольоґа Orsi. Важні його розслїди Камаріни, де некрополїс дає богато нового материялу. Розбір сих находок дає йому нагоду до загальних виводів про давню людність Сицилії. Сікелів вважає він зайдами з Африки і догадує ся, що вони перед приходом Ариїв займали велику часть Італії. Лїґури — був народ з ними посвоячений. Ми згадували висше про новий підручник до всесьвітної істориї, видаваний 30 ученими, між ними богато визначних. Helmolt, Hans — Weltgeschichte. Unter Mitarbeit von vielen Fachgenossen. 1 Bd. Allgemeines — Die Vorge-

schichte — Amerika — Der Stille Ocean. Von Helmolt, Kohler, Ratzel, Ranke etc. Lelpzig, лекс. 8⁰, ст. VII+630. Підручник сей оснований на цілком нових принципах. Істория сьвіта і ціль її, сказано у переднім слові, то істория розвою цілої людскости. Сього не давали дотеперішні підручники. Починати історию Єгиптянами або Вавилонцями не має основи. Вихідною точкою мусить бути ґеоґрафічний поділ, а історична будова зладжена на тій основі має помістити всї народи. До сього уложена така схема: I. Загальна пра-істория. Америка, Тихий Океан. II. Океанїя, Східна Азия, Індийський Океан. III. Західна Азия, Африка. IV. Народи над Середземним морем. V. Полуднева Европа, Славяни. VI. Ґерманські й Романські народи. VII. Західна Европа до 1800 р. VIII. Західна Европа в XIX ст. Через се розрізують видавцї історию сьвіта на рівнобіжні повздовжні кусні, котрі роздїлюють богато в того, що стоїть зі собою в звязи, а лучать те, що до себе не належить, напр. історию білих поселенців Америки з істориєю Ацтеків, Інкасів і ин. Одначе ся книжка містить богато гарних річий; так напр. роздїл „Die Menschheit als Lebenserscheinung der Erde“, зладжений проф. Ратцельом, або й істория Америки Ґеблєра. В сім роцї появилась ся нова часопись посьвячена виключно старинній історії: Zeitschrift für alte Geschichte. Begründet und herausgegeben von A. Hettler, Leipzig. В переднім слові заявляє видавець, що Jahresberichte f. Geschichtswiss. не вистають для докладного перегляду старинної історії і проте він рішив ся видавати сю часопись. Вона має містити: 1. Більші самостійні розвідки. 2. Критичну часть. 3. Бібліоґрафію. Поодинокі статї мають бути друковані на одній із чотирох сьвітових мов. Поодинокі розвідки сего першого річника згадуємо на иньшім місци.

II.

Старинні часи (до 475 р. по Хр.).

1. Єгипет і старинний схід. Найважнїйші події при єгипетських розслїдах за останнїй рік — се відкрите гробів Тготмеса III і Аменофіса II в Тебах, зроблене М. Льоретом і роскопка Quibell-a гробів найдавнїйшої історичної доби в Ком-ель-Амар. Славний анґлїйський еґіптольоґ Петрі робив свої досліди в околиці Дендераг, одначе без великого успіху. Берлїнський музей почав в зимі 1898/99 роскопки коло найбільш на північ висуненої т. зв. пираміди в Абусір. За сей час зроблено лиш $^1/_3$ роботи, так що остаточний результат можливий аж за кілька років. Тимчасове справоздане подає Schäfer, Heinrich —

Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen bei Abusir im Winter 1898/99 (Ztschr. f. ägyptische Sprache und Alterthumskunde 37, ст. 1—9). Тут описана сьвятиня з обелїском обведена будинками. Нового єгипетського короля в IV-ої династиї повело ся віднайти проф. A. H. Sayce. Пор. його статю: A new egyptian King; the Predecessor of Kheops (Proc. of the Society of biblical Archaeol. 21 vol. ст. 108 ff.). Ім'я сего короля — Шару і він був попередником Хеопса. Brodrick M. & A. Anderson Morton — The tomb of Pepi Ankh (Khna), near Sharona (Proceed. of the Society of biblical Archaeology, vol. XXI, ст. 26—35) подає докладний опис і плян та написи в сїм гробовищи. Суперечка між ученими Sethe і Naville про спадщину T[y]готмесів ще не покінчила ся. В „Ztschr. f. ägyptische Sprache u. Alterthumskunde", стрічаємо нову статю: Naville, Édouard — Un dernier mot sur la succession des Thoutmès — де автор покликує ся на свої пятилїтні студиї в сїй справі „de visu". Про старо-єгипетську курсиву, т. зв. демотичне письмо находимо продовженє студиї: Spiegelberg, Wilhelm — Demotische Miscellen (Ztschr. f. ägyptische Sprache und Alterthumskunde, 37, ст. 18—46). Тут зібрані коротко висліди вступних робіт до демотичної палєоґрафії. На думку автора демотичне письмо се курсива, що вийшла з гієратичного письма в 8—4 в. через систематичні скороченя. При кінци 3-го в. вона вже усталена. Потім говорить автор про початок деяких скорочень в демотичнім письмі, про значінє слова „hêmet" та титулу „kȝwtě" у демотичних текстах. Звістного видавництва товариства „Egypt Exploration Fund", що видає папирусові находки Oxyrhynchus, появив ся новий том: The Oxyrhynchus Papyri part. II. Edited with translations and notes by Bernard P. Grenfell and Arthur S. Hunt, London, 4⁰, ст. 358. Він містить з нелїтературної части лиш кусники з перед-християнської доби і 1 в. нашої ери. Числа йдуть від 207—400, з тих більша половина (301—400) подана в формі витягу. Вибираємо з сего найважнїйше: ч. 208 сильно знищені останки папирусової книжки з 3 в., що містила єванґелию св. Іоана. Ч. 211 Менандра *Περικειρομένη*, 54 стихів, майже сам конець комедиї. Ч. 212 20 стрічок з Аристофана. Ч. 220 розвідка про віршові метри з богатьома, по части новими прикладами; рукопись з 2 в. ч. 222 останки — повної лїсти олїмпійських витязїв.; Ляхон з Кеос побідив у 452 р. отже Бакхилїда VI, VII написані в тім роцї. З нелїтературних кусників важна просьба Дионїзиї до префекта з часів Коммода, де зазначені ріжниці між римським і єгипетським правом. Wilcken Ulrich — Griechische Ostraka aus Aegypten und Nubien. Ein Beitrag zur antiken Wirtschaftsgeschichte. Ad. 1. 2, Leipzig, вел. 8⁰, ст. IX+860; V+497. Єгипетські

черепки доси мало звістні і розсипані по ріжних публїкациях. Тепер зібрав проф. Вількен 1624 черепків, з котрих 1355 видруковані уперве. Се майже виключно податкові квіти. Зібрані в цїлість вони дають образ єгипетської грошевої господарки за часів Птоломеїв і Римлян. Автор не обмежив ся на просте відчитанє і видрукованє тексту, але додає просторий коментар. При тім обговорює загально: черепки яко письменний материял, походженє черепків, формулярі квитів, а опісля переходить до основного викладу про єгипетську податкову систему. Останню частину книжки займають топоґрафічні, метро- і хронольоґічні замітки. Щоб пізнати цїлу вагу сеї нової працї, вистане порівнати її висліди з працею ученого Lumbroso (Recherches).

Хетитське питанє починає займати що-раз ширші круги. Від появи епохальної працї Ензена (див. „Огляд“ за 1898 р., Записки т. 28, Н. Хр. ст. 18) набрало воно більш реальний характер і стануло на тривкій основі. Особливо пильно зайняли ся сею справою анґлїйські учені. В грудню 1898 р. зробив проф. А. Н. Saуce новий відпис договору між Рамзесом II і королем Хетитів. Сей договор заховав ся на мурах Карнаку; перший надрукував його Bouriant в „Recueil des Travaux relatifs à la Philol. et l'Archéol. égypt. et assyr.“ XIII 157 і д. Проф. Saуce подає тепер у статї: Hittite Notes (Proceedings of the Soc. of biblical Archaeol. XXI, ст. 194—223) поправки копії Bouriant-a і замітки про відчитанє поодиноких ґеоґрафічних і мітольоґічних хетитських імен. В дальшій частинї сеї статї він подає деякі подробицї про здобутє північної Сирії і берегів Евфрату Хетитами. Доволї інтересні замітки про спосіб читаня поодиноких знаків хетитського письма подає проф. Hommel Fritz—Notes on the „Hittite“ inscriptions (Proceedings of the Society of biblical Archaeol. XXI, ст. 224—238). Ward, William Hayes — The Hittite Gods in Hittite Art. (American Journal of Archaeology. Ser. II, vol. III, ст. 1—39). Не подає він повного начерку хетитської мітольоґії, лише опис тих божеств, які здають ся найбільш характерні. На чолї всїх богів стоїть, так як в єгипетській мітольоґії, пара: бог Тісґуб, тотожний з Баальом і Рамманом, та богиня Ісґара, похожа на Ашеру. Істнованє трійцї богів, про яку згадує найбільший хетітольоґ Ензен, заперечує автор. Про вплив сусїдніх народів на витворенє хетитської мітольоґії можна дуже мало сказати, бо про культурний засіб їх найближших сусїдів „Ваннів, Мітанні і Наріна“ не знаємо майже нїчого.

Основою хронольоґічної системи до вавилонської історії була досї т. зв. „Династична таблиця“ яку давно віднайшов був анґлїйський учений Pinches. На нещастє вона переховала ся в дуже ушкодженім видї і через те нераз давала причину до ріжних

хронольоґічних теорий. Тепер недавно одержав Британський музей нову хронольоґічну таблицю, котру друкує в перекладї і поясняє проф. Sayce A. H. — The new babylonian chronological tablet (Proceed. of the Society of biblical Archaeology, vol. XXI, ст. 10—25). Ся таблиця списана за володїня Аммізадока, кінчить ся з його смертию і дає повний хронольоґічний реєстр давних королїв аж до першої династиї назад. Замітно, що дати подані тут в богато дечому основно ріжнять ся від дат „Династичнвї таблиці“ (напр. Хаммурабі володїє 43 замісць 55 лїт). Ріжницю сю пояснює д. С. тим, що автор „Династичної таблиці“ вчислює до володїня леґітимного короля також лїта володїня його соперника. В часописи The English hist. Review (14 ст. 625—655) знаходимо продовженє розвідки: Howorth Henry H. — The Early History of Babylonia. Автор описує тут нарід Шірпурля в долїшнїй Халдеї, котрий у найдавнїйших часах займав майже цїле побереже Індийського Океану. Сей нарід визначав ся незвичайною рухливостю і держав у найдавнїйші часи майже цїлу східну торговлю у своїх руках. На основі останків найдених в Tell Loh і згадок у написях автор старає ся розслїдити як далеко йшла торговля і иньші більш аґресивні походи народу Шірпурля. Проф. Hommel продовжує в „Proc. of the Society of biblical Archaeol.“, т. 21, ст. 115 і д. свої Assyriological Notes (пор. „Огляд“ за 1898 р., Записки, т. XXVIII, Н. Хр., ст. 18). В т. зв. „Кутеанській леґендї про сотворенє сьвіта“ названий король Ан-ба-ні-ні. Проф. Гоммель ідентифікує його з королем Ну-ба-ні-нї, що як видно з нагробної написи з Газарґері мав володїти в Люлюбі, в горах на схід Тиґра. Далї друкує автор нову лїсту ассирийських божеств, та розбирає кілька питань про читанє поодиноких знаків клинового письма. Bassi, Domenico — Mitologie orientali. I. Mitologia babilonese-assira. Milano, 8⁰, ст. XVI+219. Книжка поділена на дві частини: I „міти“ з роздїлами про сотворенє сьвіта і богів; II „леґенди“. З тих останнїх докладнїйше обговорені: леґенда про Сарґона I, сотворенє чоловіка, рай і ґріхопаденє, вавилонська вежа і т. и. На жаль, автор по-при нові здобутки ассиріольоґії втягнув у свою працю богато перестарілих і сьогодня вже неможливих тез і поглядів.

До істориї старинної Фенїкиї найшли ми лиш одну важнїйшу публїкацию: Landau, Wilh. Freih. von — Beiträge zur Altertumskunde des Orients. II. Die phönicischen Inschriften, Leipzig, 8⁰, ст. 93. Звичайна збірка фенїкійських написів, не для лекшого зрозуміня тексту, а просто для лїпшого перегляду. Видавець хотїв лиш дати почин, щоб і в иньших областях східної епіґрафіки появили ся того рода збірки. По-при текст подає також дословний переклад.

Від епохальної праці Ренана мало можна найти книжок, щоб давали що нового до історії старинних Жидів. Особливо підручники, що обіймають цілу історию сего народа, лише перемелюють давнійше звістне і сказане. Castelli, David — Gli Ebrei. Sunto di storia politika e letteraria. Firenze, 8°, ст. XVI+465. Книжка не приносить нічого нового, оперта головно на розвідках німецьких біблійних критиків перед і по Вельгаузені, а особливо на писаннях самого Вельгаузена. При тім одначе написана зовсім безсторонно, без жидівського шовінізму. Незвичайно скупо обговорює автор пізнійшу жидівську історию, так що цілі середні віки займають всего кілька сторін. Lewin M. — Lehrbuch der jüdischen Geschichte und Literatur. 3 umgearb. Ausg. Berlin, 8°, VIII+390. Перерібка випала не дуже на хосен самої книжки, бо через всадженє богатьох подробиць стратила що до прозорости і рівномірности. Так напр. боротьби против Веспазияна і Тита займають самі 55 ст. За се про причини великого спору про мору (Море) не згадано ні словом. Lieblein J. — L' exode des Hébreux (Proceed. of the Society of biblical Archaeology, vol XXI, ст. 53—67) — докінченє розвідки початої давнійше. Головні вислїдки, до яких автор доходить ось які: Головним противником Жидів був Тутмес III; вихід Жидів припадає на останні роки володїня Аменофіса III. Прихід їх у країну Госен треба покласти на 215 літ перед тим, себто на 1535 р. пер. Хр. за володїня Апофіса, одного з останніх королїв Гиксів. Döller Joh. — Rhytmus, Metrik und Strophik in der biblisch hebräischen Poesie systematisch dargestellt. Paderborn, вел. 8°, ст. VII + 100. Справа, на чім полягає ритм біблійно-єврейської поезиї, чи в нїй може бути бесїда про метри і строфи, належить до головних питань найновійшої старозавітної науки. Вона має вагу не лише про себе, але й до критики тексту. Автор обговорює „ритмічні системи, що опирають ся на законі цезури“ а далї „системи, що опирають ся на численю слів, складів і приноровленю слів до певної мельодиї“ і подає погляди заступників обох гадок; першої: Будде і Веттер, другої: Петер, Тіль, Венріх, Шольц і ин. В другій частині, про метр, виводить він знов погляди ріжних учених і розділює метричні системи. В третій говорить про проби виказати в старозавітній поезиї строфи. При тім критикує поодинокі системи і висловляє свої погляди.

Про иньші східні народи не пишеть ся звичайно богато. Сього року виписуємо кілька замітнійших розвідок про індийську і іранську мітольоґію та літературу. Dahlmann Joseph — Genesis der Mahābhārata. Berlin, 8°, ст. XXXIV+290. Перед 4 роками появила ся праця сего автора: „Das Mahābhārata als Epos und Rechtsbuch“ і викликала велику полємику. Про вислїди сеї роботи і її основні тези

висказала ся критика доволї неприхильно. Оборона против піднесених закидів, а при тім новий начерк давної теорії — се зміст розвідки, якої заголовок ми навели. Не тут місце розбирати поодинокі спірні справи; ми вказуємо лише на основну критику Barth-a в Journal des Savants і Oldenberg-a в Deutsche Litteraturzeitung. Dialogues of the Buddha translated from the Pâli by T. W. Rhys Davids, London, 8⁰, XXVII+334. У вступі обговорює перекладчик хронольоґію старобуддийської лїтератури. До переводу вибрав перші 13 сутт „Dīgha Nikāya". Богато замітного подає у вступах до поодинокых сутт; він старає ся зробити для сучасного читача більш зрозумілим проблєму даної сутти. Сам переклад знаходить у фахових критиків повне признанє. Hillebrandt Alfred — Vedische Mythologie, 2 Bd. Usas. Agni. Rudra. Breslau, вел. 8⁰, ст. IV+254. Про сю тему писали вже Oldenburg, Hopkins, Macdonnell, Kaegi — одначе книжка та має особливу вартість через се, що займає рішуче становище до ріжних питань і методів мітольоґічних. Критика, з якою стрів ся 1 том сеї праці, спонукала автора не лише до нового обговореня питаня про Сому, але й до повнїйшого представленя своїх методичних поглядів. Головна частина сього тому посьвячена одначе богови Аґні. При тім коротко згадано про Usas (зірниця) та Rudra. Останнього, ведийського предитечу Шіви, характеризує автор як „бога горячої і дощевої пори року", хоче одначе заразом пійняти його як форму Аґні-ого, не маючи підстави сю форму близше означити. Jakkson A. V. Williams — Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran, New York, 8⁰, ст. XX+314. Погляди про Зороастра і його науку розходили ся доси різко і годї було, на основі дотеперішньої лїтератури, виробити собі ясний погляд на сю справу. Останнїми часами богато причинив ся до роз'ясненя переклад Палявських текстів, зладжений Др. Вестом. Проф. Джексон поділив свою книжку на дві частини; в першій (ст. 1—144) дає головні висліди своїх розслідів; се прозорий образ дїяльности реформатора і не губить ся в лябіринті детайльних спорів. Житєпись Зороастра, подана у першій частинї, зладжена відповідно до всїх вимог критики. В другій обговорює автор деякі спірні питаня: про дату житя Зороастра (середина 7 в. пер. Хр.), таблиці Др. Веста до Зороастрової хронольоґії, місце уродженя Зороастра і круг його дїяльности і т. п.

2. Греция. Ми зазначили вже кілька разів в „Оглядї лїтератури", що полїтична істория Греції і Риму у найновійшій лїтературі заступлена доволї слабо і що цїла увага учених звернена на археольоґічні розслїди. Се не припадкова проява. Писані жерела до грецької історії вихіснувані вже так всесторонно, коментовані і розбирані вже стілько разів, що щось нового відсїля добути майже неможливо. За се

дає археольоґія що-раз новий богатий материял, котрий доповнює образ культурного і приватного житя грецької суспільности. Сей материял треба одначе поки що обробити і порівнати зі собою і тим справам присьвячена більша частина сьогорічних розвідок. З полїтичної історії маємо лиш кілька нових перерібок давнїйших підручників і дещо нового про хронольоґію і суспільні справи. Починаємо від праці, котра дає перегляд історичної роботи за останні часи: Bauer Adolf — Die Forschungen zur griechischen Geschichte 1888—98 verzeichnet und besprochen, München, 8⁰, ст. IV+573. Сей грубий том містить спис праць і розвідок по грецькій історії за останнїх десять лїт; він показує, який живий рух розвинув ся на сїм поли. Основана Бурсіяном „Jahresbericht f. klassische Altertumswiss“. не містить лїтературного перегляду з праць по грецькій історії за час від 1888 р., отже ся книжка служить доповненем згаданої часописи. Особливо замітний тут віддїл про нові жерела, находки рукописий, грамот, написів, викопки і топоґрафічні розслїди. Allard злучив під заголовком: Etudes d'histoire et d'archéologie, Paris, 8⁰, ст. VIII+438, тринайцять розвідок друкованих за кілька останнїх лїт. Більша частина дотикає етичної і релїґійної історії старини, поганської і християнської. Перша і найважнїйша має заголовок: la Philosophie antique et l'esclavage; автор старає ся доказати, що аж до Епіктета невільникам не давала фільозофія нїякої моральної підпомоги ні потїхи. Можна не подїляти поглядів д. Аллярда, можна не годити ся на його пояснене деяких уступів De officiis або на його осуд цїсаря Юлїяна; одначе книжка цїла написана вдатно, цїкаво і в богато дечому приносить інтересні висліди. Wilbrandt M. — Die politische und sociale Bedeutung der attischen Geschlechter vor Solon, Leipzig, вел. 8⁰, ст. 96. Про відносини в Атенах в часи до Сольона знаємо з жерел дуже мало і лише беручи у поміч анальоґію і ретроспективний метод можна дещо сказати. Через се всї реконструкцийні проби мають лише субєктивний характер. Автор хоче доказати, що вже перед Драконом належав цїлий плєбс до родів, але лише властителї землї входили в склад горожан, та що роди належали in corpore до навкратий. Weil R. — Pisa (Zeitschr. f. Numismatik, 22, ст. 1—19) показує, що провід олїмпійських ігор не все був в руках елїйської держави. Первістно були ті ігри льокальним сьвятом Пізатіда і Пізати та їх королї мали тут провід. На основі сьвідоцтв грецьких істориків, написий і монет описує автор поодинокі стадиї боротьби між Пізатами і Елїйцями і провід в олїмпійських іграх. Fox Earle — The duoviri of Corinth (Journal intern. d'archéologie numismatique, II, ст. 89—116) подає спис дуовірів в Коринтї, який можна зложити на основі коринтийських монет. Вислід,

до якого автор доходить, більш деструктивний як конструктивний. Імена, які приходить ся до відомих вже додати — дуже нечисленні, а тих, які треба вичеркнути — множество. Се із-за того, що досї вважали всї римські кольонїяльні монети, які не мали імени иньшого міста, за коринтийські. Pöhlmann Robert — Sokrates und sein Volk. Ein Beitrag zur Geschichte der Lehrfreiheit, München, вел. 8°, ст. 133. Праця викликана головно поглядом Ґомперца, висказаним у 2 томі праці „Griechische Denker“ (1897). Ріжниця обох поглядів можна зібрати в тім напрямі, що Ґомперц каже, нїби Сократа засудили справедливо, бо він був за сильно субєктивний, а Пельман перечить сему: Сократа засудили несправедливо, бо він не хотїв віддати ся в службу демократичному масовому духови. Sammlung der griechischen Dialekt. Inschriften von I. Baunack, A. Bezzenberger, F. Blass, H. Collitz etc. Hrg. von Hermann Collitz, 2. Band, Göttingen, 8°, ст. (643—963). Сим зошитом закінчений другий том грецьких диялєктичних написий, що обіймає дорийські написи з північної і середущої Греції і пельопонезийської Ахаї та кольонїй. Само виданє дельфійських написів, що займають більшу половину книжки, вимагало 13 лїт часу. Давнїйші зошити появили ся в 1892—96 р.; сей новий починає написами Амфіктионії, незвичайно важними для істориї лїт 380—178 пер. Хр. За сим ідуть деякі почестні написи, а в кінцї написи нагробні і иньші ріжного змісту. Wiliam Scott Ferguson — The Athenian Archons of the third and second centuries before Christ, New York, 8°, ст. V+99. Зріст епіґрафічного материялу спонукує від часу до часу проби зреконструвати затрачену лїсту епонімів з 3 і 2 ст. пер. Хр.; останнїми часами робили такі проби Щукарьов (для хронольоґії епонімів з 300—265 рр.) та Ґомоль (для архонтів 2 в.). Автор сеї нової розвідки опирає ся на тім, що *γραμματεῖς κατὰ πρυτανείαν* в другій половинї 4 в. ідуть по собі в офіцияльнім порядку аттицьких філь. З сього він виводить, що і в дальших двох столїтях було так само і кладе сей самий прінціп в основу своїй хронольоґії атинських епонімів. Nicolaides Cleanthes — Die geschichtliche Entwickelung der macedonischen Frage im Alterthums, im Mittelalter und in der neueren Zeit, Berlin, вел. 8°, ст. 267. Книжка більш полємічного нїж научного характеру, де на кождім кроцї пробиває ся ненависть до Болгар. Ся остання доводить його до неможливих висказів, як напр. „Монґольсько-татарська бесїда Болгарів змішала ся з сербською, з чого по тому під впливом грецьких попів у 17 і 18 в. виробила ся теперішня болгарська мова“. Koepp Fr. — Alexander der Grosse. Mit 1 Kunstbeilage u 85 Abb. Bielefeld, 4°, ст. 96. Автор славний фільольоґ, звістний зі своїх праць, але історична ро-

бота вимагає богато иньших специяльних відомостий. Він не може напр. зрозуміти, що становище, яке заняли грецькі міста, було рішаючим моментом в усіх перських війнах. Так само не згадує, що Атени все ще, по-при Перзию, були першорядною морською державою. Так само неясно написаний образ внутрішнього становища в Перзиї. Bauer Adolf — Die Schlacht bei Issos (Jahreshefte des österr. archäol. Instit. II, ст. 105—128). Річка Пінарос, над якою була зведена битва — се нинїшня Делї-чай. Автор справляє хибний топоґрафічний опис поля битви у грецьких жерелах та розглядає саму битву зі стратеґічного боку. З двох сучасних жерел до сеї справи, Полїбия і Каллїстена, вважає він останнього за лїпше обзнайомленого. Доволї замітну напись для пізнання внутрішніх грецьких відносин з кінця II в. пер. Хр. викопано в Дельфах. Се рішенє сенату в спорі атенських ремісників з істмийськими з 112 пер. Хр. Просторий реферат про се подає: Collin G. — Inscriptions de Delphes Senatusconsulte de l'an 112 av. J. C. (Bulletin de correspond. hellenique, 35, ст. 1—55. Атенські ремісники війшли в союз з італїйською ремісничою орґанїзацнєю, мабуть десь в 139/8 р. пер. Хр. Одначе з часом помітила істмійська орґанїзация, що сей союз виходить для неї радше на шкоду як у хосен, із-за сильної атенської конкуренциї. Отже на зборах в Сікіонї змінила статут і виключила атенських ремісників. Ті внесли жалобу до сенату і сенат у згаданій ухвалї рішає справу на їх користь. Напись сю знайдено у викопках французької школи; вона списана на 5 каменях, в колюмни одна за другою, мовою доволї вже зіпсованою. Богато замітного до культурного і просьвітного житя Греків дають отсї дві праці: Boll Franz — Beiträge zur Überlieferungsgeschichte der griechischen Astrologie und Astronomíe, München, вел. 8°, ст. (77 - 140) відбитка. Оголошує вислїд своїх вступних робіт до видавництва астрольоґічних рукописий. Особливо важні замітки й находки автора про письма Птоломея: *περὶ κριτηρίου καὶ ἡγεμονικοῦ*, де йому вдало ся віднайти новий, досї незвістний кодекс у ватиканській бібліотеці, та про тетрабібльос, що від часу Мелянхтона (1553) не був зовсїм оброблюваний. Bouché-Leclerq A. — L'Astrologie grecque, Paris, 8°, ст. XX+655. Перша і славна публїкация про сю тему. Автор видить предтечів грецької астрольоґії у фільозофах. Вони то підготували їй терен, особливо стоіки, своєю теориєю гармонії між людьми і сьвітом. Платон поставив кілька астрольоґічних доґм, які потому коментатори старали ся пояснити; а коли халдеєць Берос оселив ся на острові Кос в перших роках III в., грецький сьвіт був уже готовий приняти се, що звали „новою наукою“. Далї показує д. Б. як грецька астрольоґія оперла ся на халдейській, одначе Греки самі подали тут

свої правила. Переходить системи і теорії Манїлія, Фірміка, Нехепса і Петозіріса а на решті Птоломея, котрий хотїв получити астрольоґію з астрономією. Розсліджує та описує ріжні способи укладаня гороскопів та їх пояснювання. Автор держить ся славно, серед сеї маси замотаних і противорічних теорій, ясної і простої дороги, так що книжку сю пійме кождий пересічно осьвічений чоловік.

Croiset, Alfred et Maurice — Histoire de la littérature grecque. Tome V, Période Alexandrine per Alfred Croiset. Periode Romaine par Maurice Croiset, Paris, вел. 8⁰, ст. 1096. Сим томом закінчена ціла простора праця. Автори вихіснували всї висліди найновійшої науки про після-клясичну грецьку літературу. „Невдячні“ появи, як Дідимус (ст. 303), Гермаґор (ст. 91 одна стрічка) збувають ся тут дуже коротонько; те саме можна сказати й про такі питаня як александрийський юдаізм. Нїмецькі критики висше ставляють підручник Хріста (пор. „Огляд“ за 1898 р. Записки т. 28, Н. Хр. ст. 26). Terret Victor - Homère. Étude historique et critique, Paris, вел. 8⁰, ст. XI+640. Як перед кількома роками учений Wahlen новим виданєм Горация Гаупта потягнув черту через цїлу кон'єктуральну критику, що за останнїх 50 лїт не лишила майже ненарушеним ні одного вірша поета — хоче автор признати цїлу роботу учених, від появи Вольфових пролеґоменів, коло розбиваня єдности Гомерових віршів — за марну. Гомер — се історична особа; уродив ся в X ст. в Смирнї і перебував довго на Хіосї. Ілїяда і Одисея — се його твори. Вони стоять в суцїльній звязи зі собою, як се доказує автор розбором їх укладу, особливо порівнанєм з иньшими ширшими творами, та збиванєм закидів роблених противниками. Замітний тут спис всїх праць про Гомера, доданий на кінци, що обіймає 75 ст. скорочених заголовків! Dimitrijević Milan — Studia Hesiodea, Leipzig, 8⁰, ст. 234. Вже часто вказували учені, що текст Гезіода на ріжних місцях показує ріжний уклад, який можна замітити з рукописної традиції, схолій і сьвідоцтв старинних писателїв. Автор виводить, з цїлої серії варияитів тексту, що в старину істнували дві рецензії: одна гірша, котру маємо в наших рукописах, друга лїпша, котру він на основі тих вариянтів звязує з Аристархом, що свою рецензию зладив на основі пейзистратейської. Wilhelm Adolf — Simonideische Gedichte (Jahresh. des österr, archäolog. Instit. II, ст. 221—245) — про напись атенську оголошену Ульріхом Коелєром в CIA II 1677. Се, як виказує автор, частина епіґрами надрукованої в Anthologia Palatina VII 254 під іменем Сімонїда. Що до дїйстного авторства Сімонїда, то про се висказує ся автор дуже скептично. Kirchhoff Christian — Dramatische Orchestik der Hellenen, Leipzig, вел. 8⁰, ст.

V+511 — думає з ритму пісень в траґедиї відтворити рухи роблені підчас сьпіву. Як можна приняти лише довгі і короткі кроки, то обмежує ся число можливих кроків до 2, що стоять до себе в відносинах складів — ⏑. Міра короткого кроку рівна олїмпійській спітамі (0·2403375m). По сїм обчислив автор докладно рухи в Іполїтї Евріпіда. Він знає ще богато иньших річий: як хор входить, як уставлює ся, поздоровляє бога і т. и. Blaydes Fredericus H. M. Aeschyli Choephoroi cum annotatione critica et commentario ed. Halle, вел. 8⁰, ст. VI+196. Blaydes Fredericus H. M. — Adversaria critica in Aristophanem, Halle, 8⁰, ст. 128 — як більша частина праць і видавництв Blaydes-a, без більшої вартости. Текст виданий, як закидають фахові критики, без найменьшого принципу, в апаратї цїлковита мішанина рукописних лекций, схолїй, чужих і власних кон'єктур; в поясненях по більшій частиїн чужі замітки, часто між собою суперечні. Zacher Konrad — Kritisch-grammatische Parerga zu Aristophanes, Leipzig, вел. 8⁰, ст. 439—530 відбитка. Містить пять розвідок: 1) відповідь на критику Кайбеля; 2) *ν ἐφελκ.* у Арістофана: згідність рукописної традициї з написами 5-го в. показує, що то „*ν*“ треба писати всюда на кінци вірша; 3) 2 sg. ind. med. *ει* чи *η*? — в Аристофана „*ει*“ первістне; 4) пояснене деяких слів як *ἐπίπαστα*, *κλαστάζω* і т. и. 5) доказ, що Rutheford-a виданє равенських схолїй не лише в основі зовсїм схиблене, але й виводи доволї слабі. Aristotelis ars rhetorica. Iterum edidit Adolphus Roemer, Leipzig, 8⁰, ст. CII+245. Перше виданє вийшло 1885 р. В сїм, другім виданю приросло вступне слово через всадженє розвідки про первістну форму і долю утвора. Автор представляє собі сю річ так, що „Реторика“ була первістно богато просторійша; лїнивий переписувач пропустив богато. Сю скорочену копію порівнано потому з повнїйшою і богато (але не все) додано в скороченій формі, часто на невластивім місци. В суперечці, яка веде ся про поділ і часове означенє писем Фільона замітна розвідка: Cohn Leopold — Eintheilung und Chronologie der Schriften Philos, Leipzig, вел. 8⁰, ст. 387—435 відбитка. Цїлковитий брак доброї традициї і зміни, яким улягав поділ Фільонових писань ще в старину, не позволяють більш як в приближеню рішити справу. А про те удало ся авторови зробити кілька дуже важних заміток. Сюда належать: справленє часу написаня книги Александер, відступленє від поставленого д. Massebiau поділу аллеґоричного коментаря і поясненє книжки наводженої Іваном Дамаскеном „*τὸ ζ' καὶ ἡ*“. За невдалу треба вважати пробу розділеня „legatio“ від „contra Flaccum“. Про Герона Александрийського появило ся три студиї, які мають бути приготовленєм до виданя всїх писань сього автора: Heron's von Ale-

xandria Druckwerke und Automatentheater griechisch und deutsch. hrg. v. Wilhelm Schmidt, Leipzig, вел. 8°, ст. LXX+540. Додаток до сего: Die Geschichte der Textüberlieferungen, Leipzig, 8°, ст. 182. Schmidt W. — Heron von Alexandria, Leipzig, 4°, ст. 15. Про особу Герона знаємо дуже мало, особливо від коли признано згадку Ктезібія в одній написи за сумнівну. На основі Посідонія можна приняти рік 55 за найблизшу дату діяльности Герона. Д. Шмідт цінить за низько значінє Герона, бо хоч він мав і попередників в своїй науці, то все ж в його писанях слідно самостійну людину а не звичайного компілятора. Се доказує иньша сьогорічна публікация: Euclidis opera omnia ed. I. L. Heiberg et H. Menge Suppl. Anaritii in decem libros priores elementorum Euclidis commentarii. Ex interpretatione Gherardi Cremonensis ed. M. Curtze, Leipzig, 8°. Д. Курце віднайшов у Кракові переклад коментаря An-nairizi-я зроблений Ґергардом з Кремони. Тут показує ся ліпше ніж у виданю арабського оригіналу Гейберґа і Берстона, що Герон Александрийський поробив цінні замітки до перших 8 книг Еклідових „Елєментів".

Огнищем археольоґічних студий в Греції служить атенське археольоґічне товариство, котрого *Πρακτικά* за р. 1898 вже вийшли і описують докладнійше, як тут се можливо, поодинокі змагання. Відкопано цілковито стоа Атталя в Атенах. Окрім сего ведено викопки коло Епідавру і в Сунії. В Коринті веде свою роботу американське товариство і викрило богато нових точок до топоґрафії долїшньої частини міста. В Дельфі покінчила французька школа відкритє останків ґімназія; анґлійська — викопала на острові Мельос микенський замок, і почала роботи в Наукратіс. Німецький інститут занятий дослїдами коло водопроводів на заході Акрополя, та викопками на Парос, Кос, та го́рода Пірене в Малій Азії. Праці коло археольоґічних розслїдів в Малій Азії ведені систематично, дають богато інтересних висліїдів. Anthony і Munro віднайшли коло Bigaditeh в Мизії і Emed у Фриґії богато останків примітивної зброї. Др. Коерте описав находки „троянського" гончарства коло Boz-eyuk і Beybazar. Долучаючи сї находки, до попередних зроблених Ramsey-ом і иньшими маємо богатий материял до старинної Кипріотської і Етейської культури. Нові додатки дають в сім році Crowfoot J. W. і Anderson J. G. C. у своїх статях під заг: Exploration in Galatia cis Halym (The Journal of hellenic Studies, vol. 19, ст. 34—134). Перший з них зупиняє ся над питанєм про расову приналежність пра-мешканців тих околиць. Справа ся доволї замотана. Др. Коерте називає їх просто Фриґійцями, одначе ані факт, що Ґордіон був один час фриґійською столицею, ані обставина, що подібні находки викопано коло Фїлїппополя, Яссів, Сальонїки, відки, як думають, прийшли Фри-

гійці — не позваляють більше, як лиш *догадувати ся*, що се можливе. По думці автора годі виключити Кавказ і Арменію з їх неолітичними останками, як можливу колиску сеї людности. Найновійші праці Енсена (див. Огляд літ. за р. 1898 Записки т. XXVII Наук. хрон. ст. 18) Петерсена, Люшана і ин. роблять сю можливість що-раз більш певною. З другого боку досї побільшували вплив турецький а навіть і грецький. Також за високо ставили вплив ґалліїської інвазиї. A. *Körte* продовжує публїкацию вислїдів своїх археольоґічних розкопок в Малій Азиї п. заг. *Kleinasiatische Studien* IV (Mitth. des kais. deut. Archäol. Inst. Athen. Abtheil. т. 24, ст. 1—45). Тут зупинює ся він на описї могили під Bos-öjük (Lamunia) з останками старофриґійської культури. На вершку могили лежить оброблений камінь, незвичайної форми, котра вже давно звернула увагу учених. Автор думає, що се „phallos“ як символ животворної сили і вказує на анальоґічний звичай у Японців. Особливо докладно і старанно ведуть ся розслїди на місци старинного *Перґама*. Вони почали ся в 1878 р. заходом заряду королївського музея в Берлинї, первістно лише з цїлю відшукати дальші частини великої ґіґантомахії, котрої кілька кусників найшов Кароль Гуман. Дальші викопки розширювали що раз то більше розслїджений терен, так що під кінець відкопано міський торг з сьвятинею Діонїзия, театр, Траянеум, котре перед тим несправедливо уважали за Авґустеум — навіть укріпленя і будови поза міськими укріпленями. Так виринуло цїле старинне місто, зовсїм неподібне до попередних здогадів про него. На основі тих праць видав заряд королївського музею „*Führer durch die Ruinen von Pergamon*“, перше виданє в 1887 р. а сього року друге. При помочи берлїнської академії наук удало ся розслїдити доволї докладно ще й околицю міста, долину ріки Каїка, поблизькі міста: Атарней, Перепене і Айґай та водопроводи, особливо з часу королїв. Зібраний таким чином материял — останків архітектури, скульптури і написий почали репродукувати в славнім видавництві „*Alterthümer von Pergamon* — доси 5 зошитів (томи: II, IV, V, 2 і VIII 1, 2). Детайльний опис предметів найдених на тій териториї за останнї лїта, уложений систематично і сумлїнно оброблений, дають: *Conze A. & C. Schuchhardt — Die Arbeiten zu Pergamon* 1886—1898 (Mitth. des kais. deut. archäol. Instit. Ath. Abth. т. 24, ст. 97—240). Автор славної розвідки про водопроводи в Льодицеї д. Вебер (пор. Огляд зах. евр. літер. Записки т. XXVII, ст. 23) друкує тепер подібну розвідку про Смирну. *Weber G. — Die Wasserleitungen von Smyrna* (Jahrb. d. kais. deut. archäologischen Instit. XIV, ст. 4—25). Старинних водопроводів є тут шість, з тих два вже знищені. Автор розслїджує

їх будову і дорогу, куди вони йшли. Цілий ряд надгробних написів найдених в Пізидії подає і пояснює Cousin, Georges. Termessos de Pisidie (Bulletin de corresp. hellénique, 35, ст. 165—192). Цілість звалищ має вигляд величезного гіпподрома. Йдучи з Yenindje-khayve, ряд гробів лежить на ліво. Правий бік обсаджений також гробами, але сі останні видовбані у скалі і не мають ніяких написів. Д. Кузен вважає їх за більш старинні. Arkwright Walther — Über das lykische Alphabet (Jahresh. des österr. archäolog. Institut. II, ст. 53—76). Ліцийська азбука має 29 букв; імовірно всі, а 19 з них безперечно походять з грецької. Їх значінє давно вже старали ся розвязати, останнім разом робив се Савельсберґ. В реєстрі, який він подає, 17 букв відчитано добре, 5 означено в приближеню добре, а иньші зле. Автор складає цілу азбуку, зіставляючи лише 2 букви як непевні. Кілька археольоґічних заміток з Елевзіна подає O. Rubensohn — Eleusinische Beiträge (Mitth. des kais. deut. archäol. Institut. Athen. Abth. 24, ст. 46—71). 1. Про Деметер на *Ἀγέλαστος πέτρα*. Сю „скалу журби“ вважає автор за мітольоґічний вхід до Гадесу і віднаходить її в печері Плютонїон коло Елевзіна. 2 Про рел'єфну вазу з Елевзіна і 3 Тріптолем рільником. По оповіданям Елевзийців перший, котрий приніс сюда рільництво, мав бути Тріптолем. Автор оспорює погляд, немов міт про Тріптолєма — пізнійша вигадка, що повстала доперва під впливом єгипетських поглядів. Одною із найбільш замітних памяток старинних Атен зістає ся фриз вмурований у фасаду т. зв. малої метрополіс, що від кількох літ має назву св. Елевтерия. Фриз сей обіймає богато характерних фіґур і загально звістний під іменем „Zodiaque“ або „Athenischer Festkalender“. Що се дійстно календар, річ певна; одначе значінє поодиноких фіґур доволі неясне. Перший пробував їх пояснити Беттіхер у 1865 р. Сею справою займали ся опісля Бурсиян, Вольтерс, Рейнах, а в минулім році Тілє. Всі пояснляли фіґури як представленє поодиноких атенських сьвят. Тепер Svoronos I. N. у розвідці: Der athenische Volkskalender (Journal intern. d'archeologie numismatique, II, ст. 21—78), через прирівнуванє фіґур фриза до малюнків на античних монетах, доказує, що тут представлені: 12 знаків зодияка (Thierkreis), символи 12 місяців, 4-ох пор року і занятя у поодинокі місяці (оранє, сійбу, збірку винограду і т. и.). Тим способом він доповнює навіть знищену частину фриза. Перед 27 літами звернув учений Conze перший увагу на грецькі вази з ґеометричним орнаментом. Нині зібрано вже доволі богатий материял. Ним хіснує ся тепер Wide Sam. у розвідці: Geometrische Vasen aus Griechenland (Jahrb. d. keis. deut. archäologischen Instit. XIV, ст. 26—43, 78—86). Материял сей узяв автор головно з народнього музея в Атенах та збірки Силльо-

ґа в Ґераклеї на Криті. Ґеометричний стиль на вазах дуже ріжнородний і кожда країна, кождий остров має окрему цїху. Находки упорядковані в розвідці по країнам, з яких вони походять. Історичного розвою самого орнаменту автор не подає із-за малого числа певних даних; висказує ся лише, що ґеометричний орнамент на атицьких вазах тревав дуже недовго. Wolters Paul — Vasen aus Menidi (Jahrb. d. kais. deut. archäologischen Instit. XIV, ст. 103—135). Продовженє статї з попереднього року. Керамічні останки, які автор тут описує, мають головно значінє лише з огляду на місце находки. Лише невеличка частина має самостійну вартість. Важний вислід, до якого доходить д. Вольтерс при кінцї розвідки: находки копулового гробу коло Меніді показують, що тамошнїй культ героїв тревав без перерви від микенської доби. Він перестає в 5 в., одначе не вигасає поволи. Як раз деякі найпізнїйші начиня є заразом найкрасші; тому імовірний здогад, що причина перерви була зверхня. Як така насуває ся пельопонезька війна. В архидамійській війні заволодїли вороги містом Ахарнами, а місцева людність мусїла утїкати; так само було при облозї Декелеї. В ту пору упав культ героїв.

Toudouze Georges — Les grands manifestations de l'art grec. Paris, 8⁰, ст. 100. Добрий популярний підручник для пізнаня двох найголовнїйших епох грецької штуки: микенської та клясичної. Книжка поділена на три частини, в яких автор обговорює скарбницї (Троя, Микени, гроби Атридів), релїґійні празники (Атени у V в.) і великі ігрища в Олїмпиї. До сего додано численні ілюстрациї. Sauer, Bruno — Das sogenannte Theseion und sein plastischer Schmuck. Leipzig, вел. 4⁰, ст. XII+274. Автор розслїджує з незвичайною докладностю фронтон (Giebel) даху на сьвятинї Тезейон і старає ся на основі заглублень і слїдів прикріпленя винайти статуї і ґрупи, які там були уставлені. Подібну пробу робив вже проф. Сауер в 1890 р. на східнім фронтонї Партеному і то з незвичайним успіхом. Вислід сеї нової роботи той, що на східнім фронтонї було уродженє Еріхтоніоса, на західнім Гефайст у Тетіс і Еуріноме. На основі сего виводить автор, що сьвятиня була присьвячена Гефайстови. Дуже гарно написаний особливо четвертий розділ: стилїстична аналїза скульптур і характеристика їх творця. Тут обговорено докладно відносини сих скульптур до партенонських і показано, не вважаючи на рішучу залежність, основні ріжниці в техніці й уложеню. Six J. в продовженю своїх Ikonographische Studien (Mitth. des kais. deut. Archäol. Instit. Röm. Abth. Bd. 74, ст. 81—90, пор. „Огляд“ за р. 1898 Записки т. XXVII Наукова хронїка ст. 24) обговорює портрети: Мавссолля, сатрапа карийського; Александра III і Александра IV, македонських королїв. Lange, Julius — Darstellung des Menschen in der älteren griechischen Kunst.

Aus dem Dänischen übs. von Mathilde Mann. Strassburg, 4°, ст. XXX+225. Автор задумував перейти представленє людського тїла через цїлу історию штуки; одначе смерть перешкодила йому в сїм, так що він перевів свою розвідку лиш до 400 р. пер. Хр. Зміст представляє ся так: I, правила представлювання людського тїла в примітивній штуцї всїх народів, також і диких, особливо-ж у Єгиптян — з включенєм грецької штуки до 500 р. пер. Хр. II, Перехідний стиль у Греції; представленє фіґури на площі. III, Перший розцьвіт грецької штуки: образи боротьби, чоловік-звір; формация ідеального типу; фронтонові фіґури Партенону, Поліктет. На місце часописи „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österr.-Ung.“ почали тамтого року виходити „Jahreshefte des österr. archäolog. Institutes“ з тою самою програмою. Вступна статя Benndorf Otto — Über den Ursprung der Giebelakroterien (ст. 1—51) зупиняє ся над питанєм про початок і походженє острого закінченя даху. Автор збирає лише материял, головно зі старинних будівляних памяток і подає свої замітки, не рішаючи на разї самої справи. Він знаходить велику схожість між акротериями на азийськім сходї і старо-грецькими. Деякі замітки до сего питаня подає ще Treu Georg — Zur Entstehung der Akroterien und Antifixe у тім самім журналї ст. 199 і д. Furtwängler Adolf — Griechische Originalstatuen in Venedig (Abh. der philosphilol. Cl. der königl. bayer. Akad. d. Wiss. 21, ст. 275—316) — описує серию жіночих марморних статует, доси не запримічену, в Museo archeologico палати дожів. Всї ті фіґури походять з часу найвисшого розцьвіту оригінальної грецької штуки з пятого і четвертого віку пер. Хр.

3. Рим. Hülsen Christian — Bilder aus der Geschichte des Kapitols, Rom, 8°, ст. 31 — окрема відбитка відчиту держаного в протестантськім зборі в Римі. Згадуємо її з огляду на розголос, який зробила праця сего автора „Forma urbis Romae antiquae“ перед кількома лїтами. Arendt Anton — Syrakus im zweiten punischen Kriege I. Theil. Quellekritik, Königsberg, вел. 8°, ст. 114. По основнім і зовсїм самостійно написанім вступі про „значінє Сиракузи у війнї між Римом і Картаґіною“ йде 7 роздїлів критики жерел. Найінтереснїйші про Полїбія, Лївія і Плютарха. Фахові критики закидують авторови лиш невідповідний метод, який вибрав при своїм розслїдї. Drumann W. — Geschichte Roms in seinem Uebergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung. 2 Aufl. I Bd. Aemilii-Antonii, Berlin, вел. 8°, ст. 484. Се книжка, що тїшить ся великим впливом із-за оригінального розуміня дієвих осіб і часу. Слїди сього впливу слїдно навіть у 3-ім томі історії

Момзена. Одначе істория Друманна розлїтає ся на цїлий ряд поодиноких житєписий і не дає читачеви звязи подій. Се нове виданє подає текст незмінений, лише для цитатів вихіснувано тут нові виданя клясиків, і епіґрафічну, нумізматичну та історично-фільольоґічну лїтературу. В довгій боротьбі, яку вели римські імператори в добі від 1 до 4 віку против сенаторської аристократиї, одною з найважнїйших опор для сих перших було володїнє великими доменами, призначеними для їх приватного ужитку, незалежно від державних дібр. Про сю справу статя: Homo Léon — Le domaine impérial à Rome. Les origines et son développement du I an IV siècle (Mélanges d'archéologie et d'hist. 19, ст. 101—129). Автор показує, як цїлею цїсарської полїтики за ті три столїтя було зломити вплив сенаторської аристократиї. Сенат був особливо могучий в Римі й Італиї, коли між тим осередок могучости імператора лежав у військах на провінциях. Аристократия мала в Римі окрім полїтичних і фінансових привілеґій переважну частини землї у своїм володїню, а друга частина, публичні міські домени мала під своїм зарядом. Цїсарі стремлять отже до набуваня земельної посїлости на шкоду вельмож. При кінцї 3-го ст. стають вони найбільшими посїдачами в Римі і заразом необмеженими автократами в державі. Оба сї розвої йдуть рука в руку. T. Rice Holmes — Caesar's Conquest of Gaul, London, 8°, ст. XLII+846. По короткім і яснім викладї про здобутє Ґалліï, на основі оповіданя Цезара (ст. 1—162) йде на 662 сторонах докладний розслїд всїх річий, які можуть цїкавити читача „Bellum Gallicum": про час написаня коментариїв, достовірність Цезара, кельтийську етнольоґію з вихісноваием всїх ира-історитних і краніольоґічних висліїдів, ґеоґрафія Ґалліï, топоґрафічні питаня, римський військовий устрій і т. и. Про докладність, з якою автор працював, сьвідчить обставина, що коло книжки він працював 11 лїт. Замітити можна лише незвичайне упередженє против кон'єктуральної критики і легковаженє ортоґрафії імен. Stolle Franz — Wo schlug Caesar den Ariovist, Strassburg, 4°, ст. 42. По доволї бистроумних виводах приходить автор (як і богато иньших) до пересьвідченя, що „великий табор" або поле, де Аріовіст був побитий, лежить між містами: L'Isle sur le Doubs, Villersexel, Lure, Belfort і Montbéliard. Справа ся могла-б лише через археольоґічні находки бути остаточно порішена. Domaszewski A. v. — Die politische Bedeutung des Traiansbogens in Benevent (Jahreshf. des österr. archäol. Instit. II, ст. 173—192). Лук сей, по своїм призначеню: „ianus viae", виставлений на місци, де починає ся via Traiana, поведена з Веневенту до Брундізиї. Він містить три ґрупи образів: 1 на сторонї зверненій до міста представлені відносини цїсаря до Риму; 2 на противнім боцї — його заслуги для провінциї; 3 в сере-

дині луку — добрі діла для горожан Беневента. Се сумаричне пояснене опирає автор на докладнім обговоренню кождого релієфа з окрема. Petersen E. — Trajans dakische Kriege nach dem Säulenrelief erzählt. I Der erste Krieg, Leipzig, 8⁰, IV+95. Властиво коментар колюмни Траяна, в богато дечому ріжний від коментаря Cichorius-a, особливо противний автор льокалізації походу з другого року. Перевага П. над своїм попередником лежить у призвичаєню і вишколеню в археольоґічних розслідах. Koch Wilhelm — Kaiser Julian der Abtrünnige, seine Jugend und Kriegsthaten bis zum Tode des Kaisers Constantius (331—361), Leipzig. До історії внутрішнього житя і культури замітні особливо дві публікації: Aust Emil — Die Religion der Römer, Münster, вел. 8⁰, ст. VIII+268. Загальні чєрти римської релігії, її істота, епохи її історії, найважнійші боги, державний і приватний культ — се справи обговорені в сій книжці. Літературний покажчик випав трохи за скупо: не наведено напр. такої книжки як: Fabretti, Corpus inscriptionum Italicarum. Впрочім праця відповідає своїй завдачі. Besnier Maurice — Les scolae de sous-officiers dans le camp romain de Lambèse (Mélanges d'archeol. et d'histoire, т. 19, ст. 199—258). Звістна заборона Мартияна: ne milites collegia in castris habeant. Між тим істноване військових колеґій ствердженo по написам. Епіґрафічні тексти, зібрані з цілого простору римської держави, доказують що істнували такі товариства і то в великім числі. Всі вони належать до одної доби; найдавнійші сягають кінця II в., більша частина — початку III-го. Суперечність між сим фактом і забороною Мартияна толкує автор тим, що під „milites“ треба розуміти простих жовнірів, а в склад тих товариств входили підофіцири. Тепер удало ся в Lambèse найти статути сеї військової орґанізації і сеся розвідка посьвячена головно розборови тих статутів.

При огляді праць із історії римської літератури почати треба від нового, другого видання звістного підручника до історії літераратури: Schanz Martin — Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Iustinian. 2 Teil: Die römische Litteratur in der Zeit der Monarchie bis auf Hadrian. 1 Hälfte: Die augusteische Zeit. 2 Aufl. München, вел. 8⁰, XII+372. Нове се видане праці проф. Шанца з 1892 р. сильно розширене; особливу увагу звернено на наведене цілої пайновійшої літератури, і се не лише реґістративно, але й інформативно, що до вартости поодиноких праць. Увійшли деякі зовсім нові уступи, як напр. про Горация в середніх віках, про вплив Тібулля на наступників, про carmen saeculare. Часто стрічаємо більш рішучі ніж давнійше вискази і погляди. При кінци згадаємо, що

й показчик річний оброблений далеко докладнійше. Pascal Carlo — Dizionario dell'uso Ciceroniano ovvero Repertorio di locuzioni e construtti tratti dalle opere in prosa di M. Tullio Cicerone, 8⁰, XV+777. Автор писав вже богато, одначе доси головно про справи історичні, мітольоґічні і лінґвістичні. Се перша його фільольоґічна праця і тим пояснити треба деякі помилки. За сю роботу брав ся вже Merguet, одначе його Handlexicon Ціцерона урвав ся на першім зошиті. Паскаль хоче подати перегляд складні і стилїстики Ціцерона. Щаслива була гадка усунути на бік все, що стрічає ся рідко або винятково у Ціцерона, звернути увагу на богато іллюзий при перекладі латинських слів на нові мови. При тім автор опер ся на найлїпших новочасних жерелах, головно на Архіві Вельфлїна. Попри се одначе критика підносить богато прогалин у сій праці, особливо при висловах юридичних. Belling H. — Studien über die Kompositionskunst Vergils in der Aeneide, Leipzig, 8⁰, ст. VI+250. Розслїди Б. обіймають Некійу, опис щиту і цїлі книги I, II, IV. Не вважаючи на величезну лїтературу про Верґіля, досі мало писано про спосіб його роботи. Одначе се що нам дає автор зовсім не рішає питаня. Він укладає собі дивацькі схеми, вірить не лише у малу, але й у велику респонзию. Про недокінчені вірші доказує (не він перший), що їх не треба уважати знаком недокінченя епосу, умисно вибраним способом піднести ефект. Il libro decimo della Instituzione oratoria di M. Fabio Quintiliano commentato da Domenico Bassi. Seconda edizione, Turino, 8⁰, ст. XXXI+138. Доволї просторий вступ зложений з трех частин: житє і меньше важні твори Квінтиліана, Institutio oratoria, десята книга. Текст має богато змін, бо видавець вложив тут свої ріжні поправки. P. Cornelius Tacitus — Dialogus de Oratoribus erklärt von Constantin John, Berlin, 8⁰, ст. VII+164. Збірка Вайдмана не містила доси критичного виданя Дияльоґу Тацита. Гадка, поручити сю справу д. John-ови, була щаслива, бо він звістний вже з давнїйших своїх праць про заговор Катиліни і Дияльоґ. Видавець у просторім вступі обговорює питанє автентичности і кладе натиск на велику схожість Дияльоґу з давнїйшим історичним стилем Тацита. Далї розбирає артистичний уклад і цїль а в кінцї первовзори та жерела сього письма. Текст, окрім кількох дрібних змін, поданий на основі четвертого виданя Гальма (1884). Лише апарат критичний і замітки вийшли слабше. Klebs Elimar — Die Erzählung von Apollonius aus Tyrus. Eine geschichtliche Untersuchung über ihre lateinische Urform, Berlin, вел. 8⁰, ст. XI+532. „Historia Apollonii regis Tyri“, латинський роман, має у сьвітовій лїтературі подібно важне становище як роман псевдо-Каллїстена про Александра. Клєбс розслїджує критично цїлу рукописну традицию роману.

Против дотеперішнього погляду, що автор роману був християнином, доказує він, що се поганський роман з 3 в. по Хр, який доперва у перерібках набрав християнської цїхи. Goetz Georgius — Thesaurus glossarum emendatarum. Pars I, Leipzig, 8⁰, ст. X+368. Великанська праця, яку підготував Ґ. Лєве, переклали Ґ. Ґоец і Ґ. Ґудерманн, зближає ся до кінця. Маємо тут на думцї звістний Corpus glossariorum latinorum, у котрий висше наведена публїкация входить як перша частина VI-го тому. Се реєстр який уможливлює відповідне вихісноване материялу зібраного в попереднїх томах. При обробленю поодиноких статей звертав автор увагу в першій мірі на римську і грецьку старину, але по при се ясно означив відносини ґльос до середновічної латини, до романських, англьо-сакскої і нїмецької мови. Під сам конець згадаємо ще появу 6-го тому звістної публїкациї: D' Arbois de Jubainville H. — Cours de littérature celtique; tome VI. La civilisation des Celtes et celle de l' épopée homérique, Paris, 8⁰, ст. 418. Появу сього тому винередила вже слава попередних, котрим критики не-спеціялїсти не могли нїчого закинути, хіба незвичайне розвалкованє предмету. Так само й сей том можна би скоротити на половину. Зміст його незвичайно замітний, бо автор поклав собі за дачу доказати, що Ґалїйцї трьох перших столїть пер. Хр. і Ірляндцї, як нам їх чертає найдавнїйша епічна лїтература, стояли на тій самій культурній степени, що Греки і Троянцї епопеї Гомера. Як спільні звичаї обох ґруп показує автор: поодинокі борцї перед цїлим військом; аойди відповідають бардам, ґалїйські божества мають майже те саме значінє що грецькі — одначе друіди зовсїм не похожі на жрецїв грецьких. Також не мали Кельти понятя одного божества, їх віра більш доґматична, містила меньш суперечностий пїж грецька. Спільний антропоморфїзм, культ дерев, рік, людські жертви, забобони про деякі числа, особливо про 3 і 12. Далї зупинює ся автор коло родини у обох ґруп. Головна рїжниця в степени моральности — висшої в Греції; спільні цїхи: моноґамія, що не виключає конкубінату, тверда власть батька. Також зброя у обох ґруп майже однака, з незначними відмінами. Цїла праця зладжена з незвичайною очитаністю і знанєм предмету, особливо ірляндських переказів.

По живій роботї коло викопок на Forum Romanum, яка тревала протягом 1871—84 р. наступила застоя, перервана доперва в сїм роцї. Роботи почали ся в листопаді 1898 в подвійнім напрямі. Перша річ, се упорядкованє архітектурних ґраґментів з викопок за останнїх 28 лїт, які лежали безладно роскинені, а далї реконструкция тих памяток, у яких се можливо. Початок зроблено з двома величезними стовпами в часу Діоклетияна та сьвятинею Веста. З нових розкопок треба згадати

відкрите дому з льонґобардських часів, північної улиці „Forum“, аж до лука Севера, вимощеної чорним базальтом, та початок відслонення передньої частини сьвятині Сатурна. Офіціяльне справозданє про нові відкрита на форум появило ся з приторученя італійського міністерства просьвіти, під заг. „Stele con iscrizione latina arcaïca scoperta nel foro romano“ Roma. На думку ученого G. F. Gamurrini, ся напись, зроблена грецькими літерами, походять з VII або найпізнійше з VI в. перед нашою ерою — отже з часів римських королів. Окрім язикового значіня напись ся дає потвердженє деяких оповідань Ліві і через се надає більш віри і иньшим його оповіданям, здискредитованим гіперкритицизмом новійших учених. Докладний перегляд найновійших археольоґічних здобутків в долїшній Італії та Сицилії, особливо при розкопках на Monte Tabuto і Monteracello коло Comiso, в Катанії, околиці Матерни і ин. подає E. Petersen: Funde und Forschung (Mitth. des kais. deut. archeol. Instit. Röm. Ath. XIV, ст. 163—192). Про результати археольоґічних розслїдів в Африці знаходимо просторе справозданє: Gsell Stéphane — Chronique archéologique africaine (Mélanges d'archéol. et d' histoire. 19, ст. 35—83). Він збирає всї працї про сю справу, які появили ся в друку за останнїй (1898-ий) рік. Сюда відсилаємо тих, що сим займають ся.

Істория старої християнської церкви представляє ся тепер як незвичайно трудний і непевний терен. Ріжні погляди, з яких виходять поодинокі історики церкви і убожество жерел довели до незвичайної ріжнородности вислїдів, в якій годї остаточно визнати ся. Щоб сьому на будуче зарадити, старає ся Headlam A. C. в статї: Methods of Early Church History (The Englisch hist. Review 14, ст. 1—21) подати границї, серед яких можливий був тут поступ і осягнене позитивних вислїдів, та методи яких досї придержували ся. При тім виясню̀є, що доволї довгий час був на тім поли несумнївний поступ, котрий залежав від певного методу — сим отже методом треба послугувати ся й в будучности. Hoppenot J. — Le Crucifix dans l'histoire et dans l'art, dans l'âme des saints et dans notre vie, Paris, 8°, ст. XIII+214. Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte. Hrsg. von der Kirchenväter-Commission der königl. preuss. Akademie der Wissensch. Origines. Bd. 1, 2, Leipzig, лєкс. 8°, ст. XCII+374; 545. Перші два томи нового критичного видання Оріґіна, зладжені проф. Koetschau в Енї, містять письмо про мучеництво, книги против Цельза і письмо про молитву. Від часу видання Делярю (Париж 1733) не зроблено для критики тексту тих писань майже нїчого. Через се видане відповідає пекучій потребі, тим

більш що воно перше подає текст повний, без пропусків. При тім цінні замітки у вступі про критику тексту і ґенезу творів. Тут веде автор остру полеміку з Wendland-ом про вартість тексту книг против Цельзия в cod. Vatican gr. 386 saec. 13, котре кладе, зовсім справедливо, вище як текст в т. зв. Фільокалії. Cod. Vat. gr. 386 опирає ся на рецензії Памфілія і Евзебія, а ся знова на оригіналї.

Др. Мирон Кордуба.

БІБЛІОҐРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Археологическая лѣтопись Южной Россіи, составлена подъ редакціей Н. Ф. Бѣляшевскаго, т. I — 1899 г., К., 1899, ст. 227.

Під таким титулом в додатках до Київської Старини і осібними відбитками виходила в 1899 р. маленька археольоґічна часопись, з великою старанністю й знанням ведена нашим земляком, археольоґом Миколою Біляшевським. Зміст сеї хроніки дуже ріжнородний: переважають звістки про нові находки, окрім того стрічаємо звістки про дїяльність ріжних наукових інституцій в сфері археольоґії, реферати про нові видання й кілька коротких статей-моноґрафійок археольоґічного змісту; взагалї хроніка підходить своїм змістом досить близько до московської часописи „Археологическія извѣстія и замѣтки“, не дорівнюючи числом розвідок, але за те переважаючи її богацтвом чисто хронїкарского археольоґічного материялу, в котрім лежить головна вага і цінність хроніки д. Біляшевського. Взагалї „Лїтопись“ служить дуже цінним підручником для кождого, хто інтересуєть ся українською археольоґією, і праця, вложена в неї редактором, варта всякого признання. В дальших томах було-б пожаданим побільшенне числа статей-розвідок, більша систематичність в бібліоґрафії (тепер вона має досить припадковий характер) і більша рівномірність в хронїкарських звістках: в сім томі найлїпше представлена правобічна Україна, слабше лївобічна і зовсїм слабо Галичина; розуміеть ся, в сім вина не редактора, а головно брак інтересованих людей і незвичайно слабий розвій археольоґічних студий в декотрих краях України-Руси, в тім і в нашій Галичині, де археольоґія стоїть незвичайно слабо, не вважаючи на істнованне специяльних консерваторів, кількох

музеїв і фондів на досліди. До тому редактор додав показчик місць, але треба-б іще й показчика річевого — ріжних категорий находок. *М. Г.*

Г. Ф. Герцбергъ — Исторія Византіи. Переводъ, примѣчанія и приложенія П. В. Безобразова, Мва, 1897, Ст. IX+2+674

Видана 1883 р. в колекциї Онкена праця Герцберґа вийшла в перекладї з примітками й додатками російського византиниста проф. Безобразова. Переклад не може похвалити ся особливими чеснотами, деякі місця навить наводять на гадку, що ледво аби так професор перекладав, або бодай проглядав уважно переклад, але се для нас меньша річ, інтереснете, що д. Безобразов додав свого до нїмецької працї. Його примітки під текстом—ріжного характеру й вартости; по части він використовує тут російську византийську літературу, поминену нїмецьким автором, по части доповнює текст ріжними увагами. Взагалї-ж примітки сї мають досить припадковий характер; досить наприклад вказати, що епізоди русько-византийських зносин, або взагалї такі, для котрих богато зроблено в російській науковій літературі, а у Герцберґа описані неповно, або недокладно, зістали ся без всяких пояснень і взагалї без приміток автора — нпр. історія походів Сьвятослава в Болгарию й византийські землї (с. 162 і далї), або зносини імп. Василя з Володимиром (с. 170), тай примітка автора на с. 213 про сї зносини (може через свою короткість теж не визначаєть ся докладністю). В кінцї книжки (с. 581—674) додані статї: про царгородський двір, про орґанїзацию ремесла й торговлї і про селянство; статї сї, хоч в значній мірі компілятивні, написані інтересно і служать користним доповненнем працї Герцберґа; можна-б бажати подібних доповнень і по деяким иньшим питанням внутрішньої істориї Византиї. Кількадесять не дуже елеґантських, але виразних образків (в нїмецькім ориґіналї їх було більше і лїпше виконані) служать теж користним доповненнем текста. Прикро дає себе відчувати брак показчика імен, а ще прикрійше — майже повний брак бібліоґрафічних вказівок, особливо коли зважити, що джерел нїде не цитуєть ся; сей брак бібліоґрафії в значній мірі редукує користь книжки, як наукового підручника. *М. Г.*

А. Васильевъ — Славяне въ Греціи (Византійскій Временникъ, 1898, ст. 404—436, 626—670).

Праця д. Васїлева дає огляд питання про славянську кольонїзацию на півострові Балканськім по кінчини Пельопоннеза протягом середних віків. Живу увагу до сеї кольонїзациї звернула в 30-тих роках сього віка теория Фальмераєра, професора ляндсгутського лїцея в Баварнї, немов

теперішні Греки не можуть уважати ся потомками колишніх Геллєнів, бо старо-грецький елємент давно вже загиб, місце-ж його зайняли иньші етноґрафічні елементи, головно славянський та альбанський. Ся теория викликала велику бурю у вченім і невченім сьвітї, бо заперечувала Новогрекам їх геллєнське походженє, звала їх Славянами. Відозвались численні голоси критики на сю дивовижну теорию, й вона дїйсно не удержала ся в цїлости, але наукова критика і провіренє жерел викликані нею, внесли чимало сьвітла в се питанє та при тім спонукали учених до дослїдів над впливами славянського елємента не лиш на Грецию, але й на всю византийську державу, і розширили дуже круг нашого історичного знання. Тому то Васїлєв рішив ся ще раз зачіпити сю річ, зібрати всї певні жерела, що згадують про Славян у Греції та розглянути теорию Фальмераєра і розвиток вчених спорів на сю тему аж до наших часів.

Великий напад Славян на Грецию лучивсь 577 р. Про сей напад подає звістку церковний писатель Іван Ефеський та при тім дає сьвідоцтво про перше оселенє Славян у Греції. Потому Іван, аббат біклярийського монастиря, сучасник, що жив у Константинополи, споминає в своїй хронїцї про напади Славян і Аварів між роками 576—579. Від тепер місце Болгарів, що ходили з Славянами, заступають Авари, що звичайно в своїх походах лучились зі Славянами. В роцї 587 або 589 Авари рушились знов і спустошили, по словам хронїста Еваґрия, Сінґідон, Анхіяль і цїлу Грецию. Се місце з Еваґрия дало основу теорії Фальмераєра. Про згаданий факт говорить ще Монемвазийська хроніка, в котрій окрім сього є ще звістка про нахід Аварів і Славян на Пельопоннез та про перехід Пельопоннезців у Сицилїю. Але сею хронїкою треба обережно хісновати ся, бо зложена була вона десь у X, чи XI віцї, або ще пізнїйше. Кольонїзация Славян прибирає тимчасом що раз більші розміри. Імя Славян стає звісне і на Заходї. Ізидор, епископ севільський сучасник цїсаря візантийського Гераклїя, пише, що в початках пятого року панованя сего цїсаря (616 р.) Славяни загорнули від Римлян Грецию. Про другу важну, майже рівночасну подію згадує сьвідоцтво, здає ся Томи Пресвітера, якобітського писателя VII віка, що Славяни напали на Крит і иньші острови. Отже в початках VII віка була Греция в руках Славян, що нападали на подальші острови і мали свою фльоту. „Звідси то й можна вивести, що Греция була доволї густо заселена в початках VII віка чужими елементами, котрими були в даній хвилї Славяни“, зауважає Васїлєв.

Пізнїйше, аж до перших років VIII віка нема про Грецию взагалї нїяких звісток. По всякій імовірности кольонїзация Греції Славянами

поступала далї вперед, займаючи вже й Пельопоннез. Навить на заходї Греції було стільки Славян, що мало не вся земля звала ся сучасниками славенською. Тут зауважає автор, що в VIII віцїпоявляє ся новий термін для означеня людности Греції. „Вона не зове ся уже Ἕλληνες, лиш Ἑλλαδικοί; ся-ж обставина вказує, по моїй думцї, певно на се, що самі Візантийцї запримітили в той час переміну в складї людности грецького півострова і тому не могли називати його давнїйшим іменем". В жерелах VIII віка стрічаєть ся ще знайоме імя Аварів; розуміти-ж під ним треба також Славян. Славянська кольонїзация зростає до того степеня, що навить Пельопоннез став ся в половинї VIII віка в очах Візантийців славянським. Зачинають ся навить зі сторони Візантийців перші походи на Славян у Греції. Причина їх, на думку Васїлєва, лежала мабуть в острасї Візантийців, що Славяни, могучі вже в ту хвилю, можуть стати грізним елєментом у частих двірських революциях, або захотять завести собі з часом окрему державу. В перших роках IX віка прокинулось в Пельопоннезї сильне повстанє Славян. Славяни хотїли либонь вихіснувати прикре положенє Візантиї по нещасливій війнї з болгарською державою. Головним епізодом сього повстаня і то немалого значіня була облога города Патр, про що оповідає Константин Порфіророднний в творі „De administrando Imperio". Славянам помагали Араби; побідили одначе Византийцї. „Побіда византийців під Патрами, каже Васїлєв, творить епоху в історії славянської кольонїзациї Греції, а радше в Пельопоннезї; з того часу вона підпадає під власть Византиї, і Славяне перестають тут панувати. По побореню північних ахейських Славян головну ролю в Пельопоннезї грали два славянські племена — Мілїнґи й Езеріти, що мешкали на склонах Тайґета. Сї два племена довго задержували свою незалежність і дожили навить до турецького панованя на півострові, коли иньші зникли вже в часї франкського завойованя в XIII віцї. Християнство приняли грецькі Славяни при кінци IX віка. Протягом X віка Славяни не жили спокійно, часто лучались їх повстаня, а таке племя, як Мілїнґи, являє ся в жерелах „хоробрим народом, що має свого правителя і чує себе так сильним і незалежним, що відважує ся нападати й на византийські землї". Є ще кілька звісток про Славян в сю пору, за те пізнїйше до початків XIII віка нема майже нїяких жерел. Тілько писаня Михайла Акомінata, що був у половинї XII віка атенським митрополїтом, вносять троха сьвітла в історию сего часу. Акомінат вихований на старинних грецьких взорах, жалує ся на зіпсованє грецького язика в Атенах, на переміну його в якесь незрозуміле варварське нарічє. Васїлєв бачить в сїм варварстві не що иньше, тільки слїди славянського впливу і прихиляє ся до погляду проф. Успенского, що обстає на основі писань Михаіла Ако·

міната за істнованєм в XII віці коло Атен славянських громад, називаних друнґами.

Під панованєм Франків на Мореї в початках XIII віка стрічає ся на півострові вже чотири етноґрафічні елємонти, а то: останки старогрецької людности — византийських Новогреків (Ромеїв) — Славяно-греків — і майже чистих Славян в Аркадиї та на склонах Тайґета. З славянськими племенами мають Франки богато до роботи, тим більше, що вони в XIII віці не стратили ще цїлком своєї сили і самостійности. В XIV віці почалась у Греції, по упадку на півночи сербської держави Душана, альбанська кольонїзация, що придусила Славян, про котрих жерела вже майже зовсїм замовкають. Альбанське племя зайняло перше місце в Греції.

По такім менше більше зібраню звісток про славянський елємент у Греції переходить Васїлєв до огляду звісної теориї Фальмераєра. Фальмераєр, хоч талановитий чоловік, не мав поважного наукового підготовленя; все у него було обчислене на ефект. В погонї за ним легко, розуміє ся, попадав в парадоксальність і пусту імпровізацию. Перший раз висловив Фальмераєр свій погляд про Новогреків у переднім слові своєї „Істориї півострова Мореї в середнї віки“, виданої 1835 р. В шумних словах проголосив він тут сьвітови, що ані капля чистої, геллєнської крови не тече в жилах теперішнїх Греків, що теперішня людність Греції се славянські осадники, получені узлом східної віри з масою Славян від Мессини до Арханґельська. До такого пересьвідченя прийшов Фальмераєр на основі сьвідоцтв Прокопия, Менандра і передовсїм Еваґрия, що в своїй хронїці згадує про знищенє цїлої Греції Аварами, з котрим то іменем нерозлучно треба ставляти й Славян; але при них дуже важне значінне у нього мали докази антропольоґічні й лїнґвістичні. Пізнїйше долучив ся ще один момент — міґрация Альбанців у Грецию в XIV віці, і се все схиляло Ф. завзято обставати при проголошеній раз теориї, в котру сам навить богато не вірив і голосив її лише задля більшого ефекта. Одначе докази Фальмераєра не були так слабі, щоб їх можна було відразу звалити. Бачилисьмо предсї звістки про Славян у Греції, витягнені з жерел Васїлєвим. Фальмераєр був до того дуже добрим лїнґвістом, тож не легко приходило кому небудь закинути йому щось в його лїнґвістичних виводах. Якийсь отже час критиковано Фальмераєра лише на вітер, поки не появилась строго наукова критика, що захитала його теориєю. Не буду переходити близше цїлої сеї критики, зазначу тільки за Васїлєвим, що виводи Фальмераєра показались, по оголошеню нових жерел, солоно гіперболїчними, що тодї, коли він вважав Атени зовсїм запустїлим селищем варварів, животїла там ще лишена в спадщинї прадїдня наука,

що деякі документи, із котрих Ф. черпав докази, були фальсифікатом, а Еваґрієва звістка ще не може нїчого сама по собі рішати.

Над теориєю Фальмераєра розгорів ся завзятий спір учених, бо Фальмераєр мав також своїх прихильників; навить Шафарик не виступив против його теорії. Рішучий удар задав Фальмераєровій теорії доперва Карл Гопф, що одначе в своїм критицизмі посунув ся за далеко. І так, напр., старав ся він доказати, що правдива славянська кольонїзация Греції почала ся доперва з половини VIII віка, чим заперечує сьвідоцтва Менандра, Йоана Ефеського, Еваґрия і иньших. В поміч Гопфови прийшов ще Міклошич: він з лїнґвістичної сторони приглянув ся теорії Фальмераєра і заманїфестував, що в новогрецькій мові прінціпіяльно не можна запримітити чужого впливу, хиба незначне число слів, принятих без сумнїву зі славянського. Фолькльорні студиї нїмецького ученого Шмідта виказали, що не було нїякого перерива між Старогреками і нинїшнею людностию. Ще й дальше цїлий ряд учених займав ся живо теориєю Фальмераєра. Одні обмежали її й старали ся дати їй якусь реальнїйшу форму, другі перечили всїм впливам славянським на Грецию. До останнїх належали головно грецькі учені; звістний Сата (Sathas) виступив навить з альбанською теориєю: що Славяни нїколи не сягнули до Пельопоннеза, прихожим же народом були тільки Альбанцї, що вважались Пельопоннезцями народом грецького племени. Ся теория одначе не має нїякого наукового значіня.

Так представляє ся питанне Славян у Греції в ученій лїтературі. Щоб рішити се питанне остаточно, Васїлєв звертає ся на кінци своєї працї до огляду жерел про Славян у Греції, поданого у вступі, і реасумуючи всї позитивні виводи із них, приходить до такого виводу: Славяни в Греції почали осїдати в кінци VI віка; доказом сего сьвідоцтво Івана Ефеського. Поодинокі звістки про Славян у Греції до половини VIII віка, порозкидані по рїжних жерелах, вказують безперечно на дальший зріст їх кольонїзації. Нїчого дивного, що в жерелах, справдї досить скупих про сю добу, не лишило ся докладнїйших сьвідоцтв про Славян у Греції до половини VIII столїтя. Вся увага істориків була звернена до сторони столиці, що в кінци VI і протягом першої половини VII віка переживала небезпечні моменти супроти грізних нападів Аварів і Персів; в середині VII віка появили ся Араби і головний інтерес з'осередковав ся на далекім сході — в Азиї. Своїх питомих хронїстів Греция тодї не мала і наколи-б вони навить були, вони не могли-б так легко запримітити сю повільну, непримітну, мирну славянську еміґрацию, котра почалась по походах з кінця VI столїтя. Чума 746—747 року отворила правительству очи: вона змусила його звернути увагу на спустошену Грецию і правительство побачило, що там живе вже далеко не давнїйша

людність; сих нових осадників стали називати з початку Ἑλλαδικοί, потому вкінци VIII віка просто Славянами. По 747 році нові маси Славян заселили Грецию і вже сягали до самого полудня.

Таким чином славянським впливам на Грецию годі відмовити великого значіня, і не посуваючись до крайного Фальмераєрівського погляду. Строго науковий історичний метод, оснований на провірюваню жерел та на оцінці їх стійности, виводи лінґвістичні і антропольоґічні студиї учених не позваляють заперечити вплив славянського елемента на витворенє нинїшньої новогрецької людности. *Ф. М.*

Книга для чтенія по исторіи среднихъ вѣковъ, составленная кружкомъ преподователей подъ редакціей проф. П. Г. Виноградова, Москва, т. I, 1896, ст. VII+446, т. II, 1897, ст. IV+967, III, 1899, ст. 587.

З ініциятиви кількох московських професорів і учених завязалось кілька років тому в Москві товариство для улекшування самоосьвіти дорогою підручників, популярних відчитів, проґрам для читання. Кілька підручників уже вийшло. Під редакцією проф. Віноґрадова вийшло три томи підручника по середній історії, зложених з написаних для нього самостійних і більш меньш компілятивних статей. З них більш інтересні для нас в I книжці три статї Мілюкова про розселенне Словян, про словянський побут і релїґію (с. 67 — 117), в II кн. П. Лаврова про Кирила й Методия (с. 133—230) і М. Соколова про староболгарське письменство (с. 913—931), в III кн. Ґанза В. Михайловского. Нїмецька кольонїзация і новий сїльський і міський устрій в Польщі, Польський король Казимир Великий і Нєшавські статути Казимира Ягайловича, їх місце й значінне в історії державного розвою в Польщі — всї три М. Любавского. Проф. Мілюков у своїх статях дав користні популярні огляди славянського побуту й житя; може тільки занадто він понизив культурний стан Словянства в другім і трохи залегко перейшов над питаннями словянської мітольоґії в третім, занадто богато давши місця гадкам про загальну ґенезу релїґійних поглядів і замало — фактам словянської мітольоґії. Статї про Кирила й Методия й староболгарське письменство писані спеціялістами і можуть дуже добре придати ся до орієнтования в сих питаннях. Статя Михайловского про зносини з Новгородом згадує лише кількома словами. Статї Любавского мають характер компіляцій на основі польської наукової літератури і з неї-ж черпають осьвітленне (часом односторонне) тих подій, про які йде мова.

М. Ґ.

Русская исторія съ древнѣйшихъ временъ до смутнаго времени. Сборникъ статей, изданный подъ редакціею В. Н. Сторожева, вып. I (Библіотека для самообразованія, XIII), Москва, 1898, 16⁰, ст. XXII+2+657.

Ся книжка являєть ся результатом тої-ж орґанізації для помочи самоосьвіті, що й обговорені вище хрестоматиї по середній істориї. Перший том сеї публікації присьвячений „начальному періоду русскої історії", себто, як поясняє передмова — істориї київської держави, до відокремлення поодиноких земель. Редактор кладе натиск на повну осібність сього київського устрою й культури від суздальсько-московської, признаючи, що суздальсько-московська держава зовсім не була новою, дальшою фазою київської: Русь дніпровська і Русь північно-східня два зовсім відмінні історичні явища; історию їх творять не однаково дві осібні части русскої народности".

Такий погляд автора треба признати значним поступом супроти традицийного, проти котрого приходило ся й мині виступати в своїх оглядах; поправити треба тільки, що творять ті дві істориї дві осібні народности, а не части одної: та сама народність не потрібувала-б da capo переробляти свою історичну роботу, як висловляєть ся зацитований редактором автор (с. XVIII); по друге — не треба забувати, що великоросийська народність проробила свою еволюцию не зовсім самостійно, а богато діставши готового з політичної й культурної еволюції київської держави. Редактору треба-б, з огляду на традицийне баламутство, близше і докладнійше пояснити відносини між т. зв. київським і суздальсько-володимирським періодом, відносини, що mutatis mutandis можна прирівняти напр. до відносин варварських держав Галії до римської, а не до періодів в історії тої самої держави.

Книга полишає зовсім на боці історию зверхню і відсилаючи читачів по неї до підручника д. Елпатєвского, займаєть ся виключно т. зв. внутрішньою істориєю, а головно державною й суспільно-політичною еволюциєю. Вона поділяєть ся на дві половини; перша подає головнійші теориї що до основ суспільної орґанізації й державної еволюції Русп (розділи 1 і 2, с. 1 — 314), вона затитулована (не зовсім докладно): Начальний період історіи Россіи; друга, надписана: Южная Русь XI—XII вв. (с. 315—658, розділи 3—5), присьвячена політичному й суспільному устрою та культурному житю київської держави; тут окрім виїмків з публікованих давнійше праць маємо дві старанно і солідно написані статї — одна про холопів, самого редактора, д. Сторожева, друга — про економічний побут Руської Правди д. Покровского.

Надіючи ся, що сей підручник невдовзі дочекаєть ся нового видання, я висловлю кілька уваг що до його укладу — аби з них редактор міг при новім виданню скористати.

І так, на мій погляд, на сам перед перша половина — огляд теорий безперечно зайняла нерозмірно богато місця, на некористь иньших питань; виїмки зроблені занадто великі, середнього читача вони попросту можуть знудити своїм повторюваннєм того самого на кілька способів; для такого підручника се за велика розкіш і її міг би вповні заступити зроблений на два аркуші компілятивний огляд, або й котрий готовий, нпр. Бестужева-Рюміна, доповнений пізнійшими теориями. Уривок з Чічеріна тут не на місці, бо належить до суздальсько-московської держави.

Розділ III—суспільно-політичний устрій київської Руси випав досить добре, але бракує йому: а) вказівки на неоднаковий розвій віча й дружини в ріжних землях, бо в XII в. не можна говорити инакше як про землі, а не про одну київську державу, б) огляду дружинної верстви, її складу й суспільного становища. Розділ IV, присьвячений праву, вийшов знову нерозмірно-великий для такого підручника (с. 421 — 534); думаю, що редактор-правник сам не помітив, як виходить тут діспропорция. Оглядів провінциональної адміністрації, фінансів, військової орґанізації не маємо зовсім. Подана тут в ориґіналі й перекладі Руська Правда з Троїцького кодекса — річ добра, але без неї теж можна-б було обійти ся, тим більше, що далеко докладнійше коментоване, приступне виданнє має читач у Христоматиї Буданова; взагалї подані редактором виїмки з памяток мають припадковий характер, і їх або не треба було зовсім давати, або дати більш систематичну вибірку, не поминаючи й головної памятки — лїтописи.

Пятий розділ — присьвячений культурі, дає дуже мало для культури: опущено зовсім огляд штуки й артистичного промислу, та побуту у властивім значінню того слова. Так само дуже мало дано для економічного побуту: статї д. Покровского на се, розуміть ся, не вистає, випадало-б дати огляди промислів, торговлї, тим більше що є й готові такі огляди в лїтературі. Нарештї, хоч редактор і богато старання показав при редакциї, одначе випадало-б іще де що в поданих статях зазначити знаком запитання в нотках — напр. теорию про прихід Словян з карпатських країв, що фіґурує в ріжних місцях як аксіома, звістки зачерпнені з Якимівської лїтописи (нпр. на с. 354).

Повтаряю, сї примітки я зробив в надії, що вони придадуть ся самому редакторови при новім виданню. Робота його в усякім разї заслугує всякої похвали й признання; він глянув на свою задачу вповні серіозно і вложив богато праці. Книга і в теперішнім своїм виді служить користним підручником, особливо для студентів, в поміч до курсів русь-

кої історії й історії руського права, тим більше, що по ціні книжка досить приступна, елеґантсько видана, в добрій оправі вона коштує тілько 3 руб. 75 коп. Дуже поручаємо її як підмогу при студийованню давньої українсько-руської історії. *М. Грушевський.*

Лингвистическо-историческія изслѣдованія о начаткахъ города Львова и окрестностей его съ возрѣніемъ на предисторическія времена переселенія славянскихъ и румынскихъ племенъ изъ придунайскихъ странъ въ предкарпатскія области, написалъ А. С. Петрушевичъ, Львъ., вип. I—1893, II—1896, III—1897, ст. 1—600 (не скінчене ще).

О соборной богородичной церкви въ городѣ Галичѣ происходящей изъ первой половины XII столѣтія, составилъ А. С. Петрушевичъ, вип. I, Львъ., 1899, стор. 136.

Ім'я крилошанина львівської капітули Антонія Петрушевича за границями Галичини відомо тільки нечисленним спеціялістам; в Галичині воно звісно досить, завдяки тому становищу, яке він займає серед „старої" партії, але праці його популярні также мало мабуть, як і по за Галичиною; хиба може найбільше завзяті москвофіли змушують себе до читання праць „нашого великого Петрушевича", як вони його звуть, і читають його більше меньше з тим усьпіхом як Гоголів Петрушка; але треба признати, що в тім лежить вина не читачів, а тих праць, в котрих подає сей дійсно — „невтомний дослідник" результати своїх дослідів.

От перед нами дві новійші його праці „розсужденія", „возрѣнія" чи „покушенія" (останнє по росийськи се має значити — опытъ). В передмові до першої читаємо, що се друга частина „исторической трилогіи", котрої першу частину становило „Критико-историческое розсужденіе о наддньстрянскомъ городѣ Галичѣ и окрестностяхъ его", що друковало ся в додатках до Вістника народного дома в р. 1882—8, а третьою частиною буде „Изслѣдованіе о Червенскихъ городахъ", і в сій трильоґії буде „генетическимъ способомъ" досліджена історія всеї „предкарпатської Руси". Необзнайомленого читача може здивувати, що моноґрафії поодиноких міст, як Галич або Львів, мають такі далекі цїли, але його здивованнє мусить ще збільшити ся: історична трильоґія о. Петрушевича далеко виходить за тісні границі Галичини, робить „открытія" (с. 5) не тільки „въ исторіи нашой предкарпатской области и етнографіи", але в історії цїлого Словянства чи цїлої Европи. Галич, Львів — для нього не більше як поводи для діскусиї, як опорні точки, до котрих привязує він, як павук, свою чудовну сїть, з тою ріжницею, що плетїння о. Петрушевича, не уступаючи в делїкатности павутині, можуть здивувати читача

ще більшою сьмілістю, безграничною ріжнородністю й повною незалежністю від всяких методів або прийнятих поглядів.

Нпр. його велика моноґрафія про Львів починаєть ся замітками до давньої топоґрафії Львова (XV—XVI в.), але се триває дуже коротко; в подібних дрібницях шановний автор не барить ся довго і орлиним летом покидає нашу львівську кітлину, щоб пустити ся в широкий сьвіт — і прощай Львів з його „окрестностями“: palus Mus приводить автора до досліґів над назвами, що починають ся від m o s k — Мозґава, Москва, Москаль і Мазур (с. 60), відси деліґатиий перехід (с. 62) до Вятичів, від них до Дулібів, що походять від дудьба, отже очевидно — були найдавнійшими музикантами (с. 100), а що перейшли вони на Русь з Паноніі й були панонськими Волохами, тож наступає широке обговореннє румунської теориї автора (с. 142), і читач довідуєть ся при тім, що такі назви як Буг, Путивль, Комарів, Канів etc. — все назви румунські (що скажете на се „открытіе?), а по дорозі дістає толкованнє цілого ряда слів з Слова о полку Ігоревім (с. 229 і далї). Відси зовсім натуральний перехід до Троянових і змієвих валів (с. 286), до руського імени (337), до Ґотів (358) і ґерманізмів у словянськім, відти до словянської мітольоґії (391), відси до Кімериів (с. 436) і Кельтів, а від них легкий перехід до дольменів взагалї й на Украіні спеціяльно (с. 448), відти до кельтських, а від них до староруських сьвят (с. 485), від русалій до Траків — Бесів спеціяльно (с. 517), і „розсужденієм“ про Сарматів і Скитів кінчить ся III випуск працї. Про вихід IV не доводило ся ще нам чути.

Замісь третьої частини своєї трильоґії о. Петрушевич розпочав нову працю про Галич, котра, по його, словам має бути „въ большей части повтореніемъ вкратцѣ уже напечатаннаго въ моемъ большомъ сочиненіи“ про Галич, виданім 1888 р. Вона розпочинаєть ся полемікою про галицьку церкву Успенія, головно з драми Шараневичом і Чоловским, написаною незвичайно хаотично і не науково, а від с. 45 розпочинаєть ся вже — „Хронологическое сказаніе о началѣ города Галича, княжества Галицкаго и о судьбѣ галицкой соборной Богородичной церкви“ — де вже говорить ся „про все“ — окрім тільки Галича і церкви Богородиці.

В парі з незвичайною писательською манерою о. Петрушевича іде такий же незвичайний метод — (властиво неґация всякого метода) — безпідставних здогадів і лінґвістичних ненаукових елюкубраций, і такаж ерудиция: цитує о. Петрушевич силу-силенну праць з найріжнійших сфер історичних і фільольоґічних наук, не раз заповнюючи по кілька сторін зряду виписками з якої небудь книжки, але при тім ся література по части перестаріла, по части припадкова, що зраджує превеликі прогалини в відомостях автора. Заговоривши нпр. про змієві вали в Київщині

о. П. цитує Starożytności polskie, не знаючи, видко, нїчого про наукову лїтературу сього предмета; виписавши трохи не цїлу розвідку „К. Мельникова“ про меґалїти на Украïнї, друковану в Сборнику галицької матиці, автор не знає нїчого про иньші роботи в сїй справі etc. etc.

В парі з сим іде й та незвичайна мова, котрою пише найстарший з галицьких общеруссів свої працї; от нпр. кілька прикладів з перших сторін другої публїкацаї: „митрополичьяго уряда“, „увѣренося“ (с. 1) „оставили въ спокоѣ (2), „первоначальной посады“ (3), „не озадачили тѣхъ же о самой большой древности“, „нынѣшнее наводненіе основаній“ (8), „доконанось“, „знакомитыхъ покойниковъ“, „надармо“ (9), со отвѣтно латинскому обряду, а не греческо-восточному есть на ново пересозданъ“ (11) etc. etc.

Все се разом узяте робить творенія о. Петрушевича зовсїм „неудобочтомими“. „Тверді“ Галичани не могли-б зробити свому „великому Петрушевичу“ лїпшої прислуги, як замовити якомусь хоч трохи методично приготовленому чоловіку в Росиї (між „твердими Галичанами“ ледви чи такий знайдеть ся), аби з „большихъ сочиненій“ о. Петрушевича зробив невеличкий, але систематичний витяг, де-б звів систематично до купи його, що правда — переважно голословні або фантастичні, але часом таки й інтересні здогади й гадки про ріжні факти в істориї Украïни-Руси, в формі більше приступній і язиком справдї росийським, а не сим твердим язичиєм, — инакше всї „разсужденія“ сеї окраси галицької тверди пропадуть для пізнїйших дослїдників безповоротно.

М. Грушевський.

Stanisław Kętrzynski — Gall-Anonim i jego kronika. Краків, 1899, 89 ст. 8⁰ (Відбитка з Rozprawy Akad. Umiej. Серия II Т. XII).

Праця ся зложена з двох частин: перша — історично-лїтературна розвідка, друга — критична студия над рукописями хронїки. В першій подає автор критичні оцїнки дотеперішнїх праць про Ґалля, в тім числї й недавну п. Ґумпльовича, показуючи або їх недостачі або хибні досліди та гіпотези. Далї переходить до зібраня і уложеня в цїлість усїх звісток, які можна зібрати, головно на основі самої хронїки, про особу лїтописця, його походженє, житє, осьвіту і т. п. Остаточно до цїлком нових дослїдів автор не доходить, поступає дуже обережно у висновках, тому й відкидає богато того, що поставили учені, що давнїйше займали ся хронїкою, специяльно відкидає рішучо гіпотезу Ґумпльовича про ідентичність автора хронїки із крушвіцьким епископом Балдуїном[1]), даючи йому ролю

[1]) Див. Записки т. XIII, бібліоґрафію.

звичайного монаха-капеляна. За те зважуєть ся він на иньшу ґіпотезу, на нашу думку, ще слабше збудовану, як висновка Ґумпльовича, а се про споріднене і звязи хроніста з познанським епископом Франком. На основі лише оповіданя хроніки про се, що Франко радить князеви Владиславови Германови і княгині удати ся за потомством до св. Ідія в Сен-Жіль (Saint Gilles) висповує автор не лише се, що сей епископ був Французом, але ще й свояком хроніста, і що сей приїшов до Польщі на зазив дбалого родича, хоч приїшов уже по смерти його. Крухі підвалини сеї ґіпотези так і визирають із кождого боку.

Осьвіту лїтописця уважає автор розмірно високою, ссобливо знайомий був він із клясичною лїтературою. Оцїняючи лїтописця як історика, підносить його правдомовність, хоч не можна йому приписати великої історичної здібности.

Головна вага праці д. К-ого лежить одначе в другій частині — про рукописи. Тут автор посунув науку в тій справі значно наперед. Найважнїйша заслуга його — се докладне означене залежности поодиноких кодексів від себе. З трьох знаних кодексів найдавнїйшим і найлїпшим уважає кодекс зв. Замойских (XIV в.), від сього походив би якийсь затрачений, далї від того кодекс зв. Сендзївоя (XV в.) і рівнорядний якийсь затрачений, а від останнього аж кодекс назв. Гайльсберґським. Сей доказ переведений дуже докладно і зручно. Остаточно доходимо до результату, що за основу доброго виданя хроніки можна взяти лише кодекс Займойский. Сей одначе теж не дуже певний як задля пізного списаня, так і з того, що фраґменти сеї хроніки переховані у Длуґоша і Папроцкого (Herby rycer. pol.) показують лїпший текст, як кодекс Замойський. Сей дослїд автора дуже дотепний, хоч при тім паде в ґіпотезу про подвійну редакцию деяких частин хроніки вже у самого її автора, ґіпотезу, що ледви чи буде прийнята й операєть ся на ріжниці виписок Длуґоша і Папроцкого: авторови хотїлось конче признати виписки обох рівно автентичними і добрими. Справедливо відкидає автор усякі титули в хроніцї. Нове виданє мусить бути засноване на кодексї Замойськім і бути порівнане з виписками пізнїйших істориків. До того доходить праця д. С. Кентржиньского, здобуваючи собі почестне місце в науковій лїтературі сього предмета.

Galli Anonymi Chronicon recensuerunt Ludovicus Finkel et Stanislaus Kętrzyński, Львів, 1899, ст. 123+XX (Fontes rerum polonicarum in usum scholarum t. I).

Се вже шесте, в нашім віцї четверте виданє хроніки Ґалля, одначе зайвим його назвати годї. Се властиво наслїдок студиї д. С. Кентржиньского над хронїкою, виложеної у його працї вище обговореній п. з. „Gall-

Anonim i jego chronika", де показано конечну потребу нового виданя хроніки. Отсе виданє визначуєть ся користно супроти двох попередніх Перца і Бельовского, даючи текст ліпший, давнійший, на основі кодексу т. зв. Замойського (XIV в.), доповнений і перевірений критично уступами Папроцкого Herby rycerstwa polskiego, котрий подає виписки з хроніки дуже доброго тексту. Самий текст видано взірцево, з поясненями. На переді додано окрім передмови, ще вступ про хроніку, зложений з двох частин, перша з них збирає критично звістки про автора (з відкиненєм гіпотези Ґумпльовича про епископа Бальдуіна з Крушвіци), друга знайомить нас із рукописями Хроніки і способом нового виданя. Далі подано біблїоґрафію предмета. Дуже добру прислугу дати може докладний покажчик, де окрім імен згорнено усе, що лише може мати значінє при студиях над тими часами, де кождїсеньке слово треба брати під розвагу. Формат книжки дуже зручний. Взагалі можна мати лише вдячність для видавців за прислугу науці.

Dr. Kazimierz Krotoski. — Gall, scholastyk poznański i jego kronika (Kwartalnik Historyczny 1899. IV ст. 675—682).

Ще одна нова гіпотеза про особу автора першої польської хроніки! Се вже не буде ані епископ ані капелян, лише учитель-схоластик познанської школи, заложеної епископом Павлом; родом він із Франциї і пише підручник для сеї школи у формі віршованої хроніки. Має на се й докази д. Кротоский: хроніст два-три рази згадує про школи. Сї згадки цїлком реторичного характера, але се автора не спиняє. Мій Боже! чим то не можна-б зробити хроніста, як би ми брали підставою до виводів усе те, про що згадує хроніка! Маємо надію, що й ся гіпотеза опинить ся остаточно в науці там, де вже зложено не-одну про автора найдавнійшої польської лїтописи. *С. Томашівський.*

А. И. Яцимирскій — Новыя данныя о Хожденіи архіепископа Антонія въ Царьградъ (Извѣстія отд. русскаго яз. академіи наукъ, 1899, I, с. 223—264).

Опись Царгорода Добринї Ядрейковича (пізнїйшого арх. Антонія) до тепер звістна була з одного лише повного кодекса, виданого пок. Совваітовим. Д. Яцимирский знайшов в Молдавії новий повний кодекс, XII в., близький до виданого, але поправнїйший і судячи по мові ближший до ориґінала; він дає цїлий ряд поправнїйших варіянтів, що подекуди зміняють значіннє тексту памятки й дають нові факти. Д. Яцимирскій вичисляє всї сї важнїйші варіянти в своїй статї і поки не маємо нового виданя памятки, в його статю мусить заглядати кождий, хто хоче користати з Антонієвого Паломника. Як відомо, головний інтерес він має

для царгородської археольоґії; для історії давньої Руси в нім не богато, але і в сім небогатім новий кодекс де що дає нового; так оповіданнє про церкву Бориса і Ґлїба в Царгороді читаєть ся в нім зовсім инакше (с. 249). Місце про паломника Леонтия „попа Русина“ читаєть ся в нім виразно „попъ Русинъ“, так що ґіпотеза Лопарьова про се місце (див. Записки т. XXII) не знаходить потвердження (Яцимирский по дорозї збиває сю ґіпотезу на с. 245). *М. Ґ.*

Памятники древне-русской церковно-учительной литературы. Выпускъ четвертый. Славяно-русскій Прологъ. Часть вторая. Январь — Апрѣль, подъ редакціею проф. А. И. Пономарева. Спб., 1898, ст. 11.

Обговоривши давнїйше (Записки т. XXI) першу частину видання „Славяно-русского Пролога“ проф. Пономарьова, ми не богато дечого маємо сказати про сю другу часть. Та сама безсистемність і безцїльність видання. Та сама діспропорция між науковими претензиями і дїйсним виконанєм. І так із передмови до сього другого тома довідуємо ся, що думка була дати при сьому томі докладну історично-лїтературну статю, але знов ріжні перепони не дали д. Пономарьову зробити се, і він обіцює, що вже при дальшім томі „обязательно будутъ даны и всѣ недостающія примѣчанія къ содержанію и тексту „Пролога“ и обширная объяснительная статья“. Ну, будемо надїяти ся, бо хоч від видання рецензованого II-го тома вже минув рік, а дальшого тома все ще треба надїяти ся.

Але ба! Проф. Пономарьов обіцяв у першім томі покористувати ся в дальшім томі при друкованю тексту величезним критичним апаратом, про який він там згадував, жалкуючи, що не міг покористувати ся ним при першім томі. Якжеж сповнив він свою обіцянку? А ось як. Другий том обіймає вибрані жития за чотири місяцї (всїх 53), далї „Слова и поученія“ (всїх 77) і оповіданя та притчі вставлені в Прольоґ (усїх 31). Отже „критичне“ по своїому розуміню виданє тексту він дає тілько для 14 житий і то для самих коротеньких і маловажних витягів із грецьких житий, — решта материялу надрукована так само некритично, як і перший том. І що розуміє проф. Пономарьов пїд критичним виданєм тексту? Поданє, відки взято текст, і вставленє в текст кількох, звичайно маловажних, вариянтів або грецьких слів із друкованого Менольоґія. Виглядає такий „критичний“ текст ось як:

„Хотѧи Господь нашь Богъ, ꙗко сердца человѣцьскаѧ (человѣчьскыꙗ *Сп*) свѣдый и вѫдѫщаѧ (и) кѣдый, смотрѣнаѧ (οἰκονομίαν) оувѣрити въчеловѣченїѧ своего, да нѣкто (*Сф.* не кто— *Сп.* никто — μήτις) от еретикъ имать глаголати, ꙗко про призрачьствѫ (*Сп.* призрачью — φαντασίαν) роди сѧ“ і т. д.

Добре що пр. П. обмежає ad minimum число таких „критичних“ текстів, бо кому-б хотїло ся їх читати?

Дещо більше цїкавого дають „Примѣчанія“ долучені при кінцї тома, хоч і тут несподіванка, бо додано уваги не до всїх статей уміщених у томі, а тілько до житий і то лише за сїчень. Із тих уваг довідуємо ся поперед усього, що проф. Пономарьов сьвідомо фальшує склад старо-руського Прольоґа, вносячи в своє видане під титулом Прольоґа статї, яких нема в тім творі. І так він вносить сюди житие преп. Юлїяни Лазаревскої, хоч признає сам, що його в Прольоґах нема. „Но такъ какъ ея житіе, составленное сыномъ ея Дружиной Осорьинымъ, принадлежитъ къ числу немногихъ древне-русскихъ святыхъ и праведныхъ женъ и кромѣ того справедливо считается очень важнымъ въ историко-литературномъ отношеніи, то мы и сообщаемъ его здѣсь“. Отже по думцї проф. Пономарьова „житие“ преп. Юлїяни належить до праведних жінок, а надто й до цїкавих лїтературних памяток, і для того варто бути поміщене в „Прольозї“. Га, против такої льоґічної арґументациї дарма бороти ся!

Зрештою примітки, що не обіймають навіть усїх житий за сїчень, а вривають ся на д. 11, на Михайлї Клопськім, навіть для житий московських сьвятих не дають з наукового погляду нїчогісїнько нового супроти давнїйших праць Буслаєва, Ключевского та видань Общества любителей древней русской письменности. Додати ще хиба, що цїна виданя в прирівнаню до його великости і до його мінїмальної вартости страшенно дорога. *І. Франко.*

Акты литовской метрики, собраны проф. Варшавскаго университета Ѳ. И. Леонтовичемъ. Том перший, випуск перший, 1413—1498 рр., випуск другий 1499—1507 рр., Варшава, 1896—7, 4⁰, ст.169+200+LV.

Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie, wydane przez Bronisława Gorczaka, konserwatora tegoż archiwum, том V (1513—1547), Львів, 1897, ст. XXXI+456+CXVI.

Виданє актів литовської метрики професора варшавського унїверситета Леонтовича не може уважати ся виданєм критичним, бо д. Леонтович при виданю сих актів користав не з ориґінала, а копії лихої, зробленої в минулім віцї для практичного ужитку з заміною руської азбуки латинського, з численними похибками, і на її підставі проф. Леонтович реставрував ориґінал, переводячи латинську транскрипцию на руську; се тим більша шкода, що тепер зовсїм приступний ориґінал (в московскім архиві мін. справедл.), і оден з рецензентів (д. Довнар Запольский), порівнявши виданнє д. Леонтовича з ориґіналом, висказав численні похибки. Та поки не видано сих актів з ориґіналу, виданє д. Леонтовича

мусить служити жерелом для кождого історика, що займає ся історією Литви.

Акти Литовської метрики в двох випусках обіймають разом 775 актів за час 1413—1507. Найбільша частина тих актів, бо 707 припадає на панованє Олександра, а иньші 68 до років 1413 — 1490. Скажу перше дещо про акти перед Олександрові, а потім про акти Олександра. Розпочинає збірку акт унії в Городлї 1413 р. затитулований „Sequitur articuli ex privilegio Vladislai Jagelonis et Alexandri Withowdi dati in Hrodło anno Domini MCCCCXIII — копія неважна. З иньших актів перед Олександрових заслугують уваги два: привілей великого князя Жиґмонта і привілей Казимира. В першім прирікає Жиґмонт, що не буде нїкого зі шляхти карати, доки суд не докаже йому вини, потверджає давні привілеї шляхти і признає її дїдичність в своїх добрах. В другім актї обіцює Казимир не карати нїкого зі шляхти, доки не докаже ся йому вини. За вину має покутовати лише сам провинник а нїколи „uxor pro crimine sui mariti, nec pater pro crimine filii et e converso“. Далї потверджує Казимир на Литві й Руси всї давні права шляхти, а церкві прирікає полишити всї її права і даровизни.

З поміж актів Олександра треба згадати передовсїм привілей Олександра даний Волинській земли на права і вольности відповідно до привілея короля Казимира (з 16 лютого 1501 р.). В сім актї признає Олександер Волинцям привілей даний їм Казимиром, що, коли прийде на котрого з них до суду жалоба, то староста не має посилати по нього дїтского, але в перед два рази завізвати листовно і доперва коли би сей по дворазовім візваню не ставив ся, має староста вислати дїтского; потім иньші привілеї як: староста не має права судити і брати поголовщини зі слуг Волинцїв, лише як котрий слуга провинить, то судить і карає його господин; Волинцїв не вільно ганьбити і вязнити; Волинцям вільно злодїя карати на тім місци, де його зловять. В кінци наказує ся старостам, щоб не здержували Волинцїв, коли тоті хотять іти зі скаргою до короля. Далї треба згадати про акти, котрими Олександер надає містам маґдебурське право а то місту Литовижу (589 акт), мїсточку Високому в Дорогицькім повітї (642 акт), місту Лосичі (699 акт) і иншим.

Окрім сього маємо тут богато актів меньшої ваги, як надання, судові справи і т. и.; дуже численні акти аренд мита та корчем.

В архіві князїв Санґушків для нас інтересного дуже мало. Актів, які-б більше або меньше дотикали ся нашої істориї так мало, що можна їх вичислити і так:

Володислав кн. опольський надає Іванови Кмітї замок і місто Буськ, при чім замітно, що він титулує ся „Vladislaus dux Opoliensis et Vielunensis, ac totius terrae Russiae dominus et haeres“.

Акт 146 з 1527 р. Жиґимонт I піддає шляхту стрийського повіту виключній юрисдикції перемиського старости.

Акт 199. Королівський декрет з означенєм дороги для волів і товарів спроваджуваних з Руси, Поділя, Волиня і Волощини до Польщи. В сім актї сказано, що всї товари мають іти через Львів, Городок, Перемишль і Сендомир. Иншою дорогою товарів в Польщу спроваджувати не вільно.

Акт 206. Жиґимонт I піддає Самбірський повіт виключній юрисдикції перемиського старости.

Акт 207. Жиґимонт I піддає жидачівських старостів Івана Ауктуса і Юрия з Паньова юрисдикції перемиського старости.

Акт 214. Жиґимонт I надає 1531 р. Лисаковським війтівство в Судовій Вишни.

Акт 286 Жиґимонт I передає Яну Тарновскому право презенти (лише на оден раз) в одній канонії при костелї катедральнім у Львові і Перемишли.

Акт 323. Жиґимонт I наказує щебрешинському маґістратови, аби був помічним комісарам, котрих висилає для розслїдженя доріг з Перемишля до Щебрешина і Люблина.

Акт 233. Жиґимонт I позваляє Петрови Кмітї поставити начальника в замку в Медицї (Медика село під Перемишлем).

Акт 267. Жиґимонт I передає Петрови Кмітї право патронату в Мостисках.

Акт 278. Жиґимонт I іменує Станислава Кміту воєводою в Белзї.

Акт 289. Жиґимонт I надає 1537 р. Петрови Кмітї воєводство в Судовій Вишни.

Отсе й усї акти, котрі можуть нас інтересувати; инші акти не дотикають в нїчім нашої історії. *Й. Ч.*

Acta Tomiciana, tomus decimus, A. D. MDXXVIII, Познань 1899, ст. 481, in fol.

Десятий том Томіциїв містить акти і документи з кінця 1527 і цїлого 1528 року; всїх документів в сім томі 480, окрім вступної короткої хроніки Станїслава Ґурского, первісного впорядчика спадщини Томіцкого, під заголовком: „Anni Domini MDXXVIII memorabilia“. Згадані акти, впорядковані доволї хронольоґічно, дають нам богато рїжнородного змісту. Подибуємо тут і соймові постанови й королівські розпорядженя, кореспонденцию короля Жиґимонта з сусїдніми державами, з папою та приватними особами, як нпр. Еразм з Ротердаму. Далї читаємо відповіди responsa посольствам чужих держав; інструкциї, видавані урядом послам, що йшли за границю, та їх посольські справоздання. В кінци знайомимось

з богатою кореспонденцією визначнійших людей Жиґимонтової держави, нпр. таких гуманістів-політиків, як Томіцкий, Дантишок, Кжіцкий і иньші. Як бачимо, не одну цікаву річ можна-б витягнути з так богатого історичного материялу і про внутрішній стан Польщі в сім часі й про її внішню політику та навить до істориї иньших держав Европи знайшли-б ся деякі подробиці, головно в справозданях Жиґимонтових послів, що перебували на европейських дворах.

Та при тім усім, на жаль, не стрічаєм в сім томі майже нічого, що дотикало-б ся істориї українсько-руського народа; лише кілька дрібних заміток вдасть ся вичитати тут. І так нпр. декретом пйотрковського сойма з року 1528 (ст. 69) постановляє ся надзвичайний, загальний податок (contributio universalis) на оборону руських земель (pro servandis praesidiis in terris Russiae), поки зачне ся війна з Турками й Татарами, котрої гроза висіла тоді над Польщею. Серед оподаткованих верств, вичислених згаданим декретом, знаходимо руських попів і протопопів, званих також намістниками; до них належить отсей уступ: ...Item protopopones, alias Namiesthnici per duos florenos, sacerdotes vero Rutheni, qui popones vocantur, ex singulis *ecclesiis* et *synagogis* per mediam sexagenam grossorum, medietatem videlicet pro prima, et aliam medietatem pro secunda rata praedicta persolvent; розуміють ся, про латинське духовенство в пйотрковськім декреті нема ані згадки — не згадує ся про ніяке subsidium charitativum, нічого, одним словом не накладає ся на латинське духовенство навить в так пекучій хвилі, як війна з Турками, жадного податку, хиба що земельний від лана. Зверну увагу на розріжнене в сім декреті назв ecclesia і synagoga; трудно брати сих двох назв за сіноніми, бо по що повторюване того самого понятя в двох формах та ще до того в урядовім документі?

Лишає ся ще в сім томі одно місце гідне, щоб його нам не лишити на боці. Се лист з Литви секретара королівського Замбоцкого до віцеканцлєра Томіцкого. В ніім говорить Замбоцкий про політичну ситуацию на Литві, наостривши свій дотеп іронією і подекуди навить злобою. Наведу його слова: In Lithauania passim clamitant, non esse bonum ordinem, sed in hoc ipso non bono ordine regnant multi et thriumphant, qui alioqui vix digni essent, quibus Cossutianarum tabernarum fundamenta credentur. De neglectu justitiae etiam lamentantur multi, at hoc ipsum negligi justitiam multis profuit. Itaque, ut ubique terrarum, sic in Lithauania divites regnant, pauperes fame pereunt, mediocres mussant, judicant, maioribus se taciti invident — sic se res habent". Його слова криють за ослоною дотепу то невдоволене, той рух і несупокій Литовців, що істнували без сумніву в часі, коли розвивались засади Литовського статута.

По за сими дрібними замітками не знайдемо в обговорюванім нами томі Томіциїв нїчого для історії українського народа. *Ф. М.*

Памятники изданные кіевскою комиссіею для разбора древнихъ актовъ. Изд. второе съ дополненіями. Кіевь 1898, т. I і II ст. VI+616, т. III ст. XVII+600.

В передмові від комісиї подано причини, для яких отсї Памятники виходять у друге в сьвіт, а се тому, що перші три томи давного видання тепер уже бібліоґрафічна рідкість, хиба четвертий може бути приступний історикам. Нововидані 3 томи в дечому відріжняють ся від першого видання, як що до змісту, так що до форми видання. Передовсїм додано значне число нових документів: в першім томі 18, в другім 11, в третїм 49; в змістї означені вони звіздкою. Згадаємо найважнїйші доповненя:

У першім віддїлі I т. надруковано ще кілька актів до істориї заборони Жиґимонтом III луцьким міщанам ставити братську церков 1620 р., значне число посмертних надань луцькому братству і деякі скарги за нарушенє власности його.

У третїм віддїлї надруковано передовсїм лїтописний опис подій 1647—56 по польськи, без великої історичної вартости, дальше кілька листів Хмельницького до царя і його воєвод 1648 р. з намовами воювати з ним Поляків, в кінцї інтересний опис посольства Смяровского до гетьмана під Замостєм 18—24/XI 1648 р.

У першім віддїлі II т. подано лист київського братства 10/IV 1625 до московського патриярха Філарета з проханєм виєднати царську запомогу на братську церков; подібне теж письмо митр. Могили до царя з 29/I 1640; відносини козацтва до братства осьвітлені ще наказом Петрижицького, щоб київські козаки не чинили братству перепон у зазавідуваню майна з 17/VII 1632 р., та унїверсали Хмельницького з наданєм братству маєтків, що належали до латинського духовенства з 11/I 1651 і 9/I 1656, й ин.

До другого віддїла II т. додано устави про мита в вел. князївстві Литовскім 1563, 1568—73 рр.

У третім віддїлї II т. надруковано унїверсал Хмельницького 28/VIII 1650 з забороною кривдити шляхту і зазивом, щоб селяне і нереєстрові були послушні своїм давнїйшим панам. До істориї львівського братства (1 відд. III т.) додано лист антіохійського патриярха Йоакима з зазивом до дарів в користь школи, друкарнї, церкви і шпиталя тогож братства (15/I 1586): лист алекс. патр. Мелєтія про справу подружя єпископів (20/IX 1592); три скарги братства про релїґійні переслїдованя від міського уряда з рр. 1594—1596; лист еп. Желиборського до

його родича в Москві з проханєм доневняти ся від царя милостині на церкву св. Юрія, й ин.

У третїм віддїлї згадати треба лист Радзєйовского до Виговського про те, як козацькі посли могли-б прийти до Швеції (30/V 1652); лист Хмельницького до кримського хана за підмогою (16/IV 1654); два акти про бунти люблинських міщан 1655 р.; листи Виговського до кримського хана і його везира за згодою (10/IX 1657); лист йогож до царя про Пушкаря (3/III 1658); лист паволоцького полковника Суличича до Бутурлїна про зраду Виговського (18/V 1658); унїверсал Яна Казимира з забороною шляхтї повертати ся у Київське, Чернигівське та Браславське воєводство перед остаточним уложенєм угоди (7/XI 1658); унїверсал Виговського, щоб козацькі віддїли межи Случю і Горинею поступились назад і не збороняли повороту шляхтї (26/I 1659); лист про походи Виговського і конотопську битву (20/VII 1659); кілька листів Юрка Хмельницького до царя 1660 р.; його присяга польському королю і пункти його воєнної ради з коронними гетьманами; зазиви Юрия і Цецюри до козаків покоритись королю, й ин.

У формі зроблено деякі переміни: а) усунено кирилицю з першого видання в користь гражданки; б) не подано вже перекладів актів на російську мову; в) рисунки і карти зменьшено до двох видів Київа 1651 р.; г) заведено більш хронольоґічний порядок у документах; ґ) у заголовках подано докладнїйший зміст актів. До третього тому долучено докладний покажчик. Редакцию вів О. Левицький.

Як небудь се видане користно виходить супроти першого і дуже потрібне, то таки годї здержатись від заміту, що краще було не передруковати Памятників, доповнивши їх кількадесятьми новими актами, але уложити було цїлком нове видавництво, з иньшим пляном, змістом і з далеко більшими доповненями, усунути незручний подїл кождого тома на 3 віддїли і т. ин. Супроти великої сили розсипаних материялів до XVI—XVII в. по найріжнїйших видавництвах, і супроти великої ще скількости архівних жерел, стають сї Памятники цїлком не першорядною збіркою жерел до істориї Украіни. Але спасибі і за се. *С. Т.*

Josephi Bartholomaei Zimorowicz opera, quibus res gestae urbis Leopolis illustrantur, ex mandato senatus eiusdem civitatis edidit Dr. Cornelius Heck (Józefa Bartłomieja Zimorowicza Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się z polecenia reprezentacyi miasta wydał dr. Korneli Heck), Львів 1899, ст. XLIV+423.

Столиця Галичини не може повеличати ся, щоб історики дуже нею піклувались. Про суцїльну моноґрафію її істориї майже говорити не можна,

хиба що хроніка Зубрицького, писана пів століття тому назад і вже не відповідна вимогам теперішньої науки, хоч ще мабуть довго буде першорядним підручником для істориків; історія Львова кс. Ходинецкого належить уже до безповоротної минувшини і не має найменшої наукової вартости. Навить спеціяльних моноґрафій не богато: кілька гарних праць В. Лозіньского, розвідок дра Чоловского та Гека, от і все. Видавництво жерел дуже скупе, найбільше ще дала Ставропігія у своїх Moment-ах, дещо з найдавнійших жерел оголосив др. Чоловский, понад те хиба що появило ся принагідно. Шкода, бо матеріялу страшна сила, лише-б охоти та якогось улекшеня зі сторони відповідних інституцій.

З тієї то причини виріжняєть ся дуже користно книжка, якої заголовок подали ми вище. Вийшла вона припадково, бо приватна ініціятива використала 400 літній ювилей уродин Зіморовича, славного дїяча міста Львова та його історика. Поміщено тут ось які писаня Зіморовича:

1) Leopolis Triplex, хроніка Львова, зложена із трьох частин: а) Leopolis Russica, б) L. Germanica, в) L. Polonica, обіймає історию міста від найдавнійших часів до 1633 р. (ст. 1—215).

2) Опис облоги Львова 1672 р. (Leopolis a Turcis, Tartaris, Cosacis, Moldavis a. 1672 obsessa (ст. 216—279).

3) Elogia quatuor obsidionum civitatis Leopoliensis, вірші про облоги 1498, 1648, 1655, 1672, (ст. 280—283).

4) Viri illustres civitates Leopoliensis подає житє видних міщан від найдавнійших часів аж до сучасних (ст. 285--340).

5) Domus virtutis et honoris, історія львівської лат. катедри (341—357).

До тих матеріялів написав Гек вступ, де подає кілька поглядів на важнійші моменти історії міста Львова, означує час написаня поодиноких творів і їх рукописні відносини. При кінці книжки додав він словар і покажчик, що будуть користні при близшім студіованю сих жерел.

Наукова вартість сих матеріялів не однакова, перше місце займає безперечно Leopolis Triplex, але загально вони ще ждуть руки критика, що визначив би їм докладне місце серед жерел до історії Львова. Маючи надію колись забрати ся до сього завдання, перестаємо сьогодня на сій лише замітці. *С. Томашівський.*

С. Л. Пташицкій — Князья Пузыны, историко-генеалогическіе матеріалы, Спб., 1899.

В коротенькій передмові автор зазначає, що в польській історіоґрафії останніх двадцяти років сотворено міцний ґрунт для наукового студиювання історії литовсько-руських родів, і виданне праці Радзімінь-

ского та Руліковского (1880 р.), присьвяченої кн. Острожським та Заславським, вважає за епоху в сфері ґенеальоґічних праць, бо за нею пішли поважні праці Вольфа, ґр. Ожаровского, Бонецкого, Жиґліньского, нарештї останнїми часами в Кракові почав виходити „Герольд Польський“, спеціяльне виданнє, присьвячене геральдиці та ґенеальоґиї, „щоб положити кінець фантастичним ґенеальоґіям, що раз-по-раз з'являють ся, і уставити певні точки опори для розслїдів на далї“ (6 стор.). Розвідку свою д. Пташицький зробив на підставі досить широкого історичного материялу, між иньшим і 49 актів, вийнятих ним з Литовської метрики і ріжних архивів. Документи сї обіймають цїлих три віки (1496—1800 р.) істориї рода Пузин, інтересного і для наших істориків участю декотрих з них в українських справах. Серед литовсько-руських княжих родів рід князїв Пузин являєть ся одним з старійших. Старинні польські геральдики сьвідчать про те, що князї Пузини у всїх актах публичних і юридичних, починаючи від половини XV в. аж до першої чверти XVIII в., носять титул князїв, і походять з одного колїна з кн. Огинськими із Козельська. Архивні документи цїлком підпирають сьвідоцтва геральдиків. На підставі документів з безперечною певністю тепер можна довести, що рід Пузин веде ся від дорогобужських (смоленських) князїв Глазин, що вже в половинї XV в. були в службі литовських князїв і мали маєтности в Дорогобужському повіті. В половинї XV в. кн. Василь Глазина вислужив у короля Казимира в Дорогобужському удїлї волость Мстиславець. У кн. Василя було два сини: Іван і Олехно. Князь Іван втїк в Москву і йому дано призвище Пузини, котре перейшло вже на весь рід. Члени роду Пузин мали поважні посади маршалків, каштелянів, старост, чашників, підкоморіїв, суддїв і т. п., деякі з них брали участь в посольствах до московських царів. *Ф. Мт.*

С. Голубевъ — Неизвѣстное полемическое сочиненіе противъ папскихъ притязаній въ Юго-западной Россіи (1633 г.), К., 1899, ст. 42 (відбитка з Трудів кіев. дух. ак.).

Проф. Голубєв знайшов в Московській типографській синодальній бібліотеці невідомий бібліоґрафам твір: „Rzym albo Stolica Rzimska iesli co ma do praw korony Polskiey y W. X. Litewskiego politickich, krotkie uważenia, roku 1633 stanom koronnym na seym koronatiey podane“. В другому томі своєї дісертації про Петра Могилу д. Голубєв тільки згадав про сей полемічний твір (бо тодї у нього не було жадного способу більш меньш докладно розібрати його), а тепер він хоче заповнити сю прогалину своєї моноґрафії і познайомити читачів з сим цїкавим твором. Полемічний твір, що його розбирає в сїй невеличкій брошурі д. Голубєв, надруковано в 1633 р. і ось з якого приводу. Після

смерти Жиґимонта III православні мали надію поліпшити своє становище; почала ся, як звичайно бувало, боротьба і суперечка православних з католиками. Католики виступили з арґументом, що православні завжди були католиками і залежали від папи, що вони тільки инодї звертали в схизму, що королї давали православним ріжні права і привилеї тільки тодї, як вони були справжними католиками, що тепер (після смерти Жигимонта III) православні стали схизматиками, тим то їм не треба і не можна робити ніяких полегкостей. Проти сього виленське братство видало дві публікації: Synopsis і Supplementum Synopsis, де на підставі історичних фактів було доведено, що православні з давніх давен залежали не від папи, а від константинопольського патріарха, що вони завжди були православними і мали від королів привилеї не яко католики, а яко православні-ж. Після сього католики виступили з арґументом, що православним не можна давати ніяких прав і привилеїв, поки їх не затвердить папа, яко голова католицької церкви. Ось проти сієї то нової арґументації католиків і написано брошюру, що її розглядає д. Голубєв. В ній православні мали на метї довести, що папа має силу тільки в чисто духовних справах, що йому підлягають тільки католики, що в державних справах авторитет папи здебільшого нехтуєть ся, що і королї і закони не дуже то вважають на волю папи, як вона іде проти їх інтересів (покликують ся на статут кор. Казимира 1451 р., короля Альбрехта в Пйотркові 1496 р., Олександра в Радомі 1505 р., Жиґмонта 1538 р., статут про монахів 1635 р.). Серед иньчих сучасних полємік сей твір визначуєть ся тим, що в йому перший раз почали розбирати претензії пап на „зверхність над руською церквою з погляду державних інтересів. — На думку проф. Голубєва сей твір написав за підмогою м. Петра Могили Адам Кисель; а надруковано його в Київо-Печерській друкарні, заснованій м. Петром Могилою. — В кінцї своєї брошюри д. Голубєв обіцяє надруковати весь сей твір в Архиві Юго-Западної Россіи і тодї сказати про нього що небудь більш певне. *В.*

В. В. Волкъ-Карачевскій — Борьба Польши съ козачествомъ во второй половинѣ XVII и началѣ XVIII вѣка (Университетскія Извѣстія 1898 — 11, 1899 — 1, 2, 3, 4, ст. 361—XIII).

Автор починає передмову від відповіди на закид, який йому могла-б зробити критика: „Так богато говорилось і писалось про се питанє, що ледви оплатить ся переписувати усе від давна вже звістне". На се він приводить мотиви, які його змусили писати сю широку моноґрафію, а се: інтересність предмету і недостача систематичного представленя означеного часу. Як би иньших причин дійсно не було, то ми могли-б

зробити авторови закид, що він занадто легко дає себе побуджовати ріжним мотивам. В історії, як і в кождій науці, нема нічого неінтересного (що найбільше саме оброблене може бути не дотепне), то-ж сей мотив праці не виправдує. Другий мотив можна-б брати поважно, але не згодимо ся із тим розумінєм його, яке має д. автор. Коли д. В.-К-ий уважає систематичним се, що появить ся в технічній одноцільности, себто в одній книжці під одним заголовком, — то згода; коли одначе систематичність ще не значить те, що підручник, і коли до систематичного обробленя історії забирають ся звичайно люде по дуже довгих попередніх студиях, — то з того боку зробимо закид молодому авторови, що забрав ся до написаня праці, до котрої підготовити ся було фізично дуже тяжко.

Добра воля, працьовитість, талант — усе те ще тут замало. Автор чув се мабуть добре, тож і написав: „переходячи тепер до огляду жерел, що ними користував ся я для своєї роботи, мушу заявити, що не всї жерела до розбираного мною питаня вичерпав я, так сказати, до дна — сього, здаєть ся мині, не може сказати навить учений першої руки, а не лише такий новик в науковім дїлї, який я є“...

Але-ж не в тім дїло, щоб вичерпати жерела до дна, того нїхто у сьвітї не годен, але щоб використати жерела так, аби результат був якимсь поступом в історичних дослїдах. Коли-б був автор опер свою студию на новім, невиданім материялї, то се вже говорило-б за себе і давало-б вартість самій роботї, але тут автор оперує загальнозвістним материялом, видобуваючи з нього у перше хиба другорядні звістки. Д. В.-Карачевський не може навіть мати сього вдоволеня, що використав усї жерела до другої половини XVII ст.: він нпр. не знає навіть материялїв першорядної ваги для гетьманства Дорошенка: Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego, вид. Ключицким у Acta historica res gestas Pol. illustrantia, vol. II, t. I, pars I—II, у Кракові 1881 р.

До того автор доволї некритичний, бере звістки, які йому стрічають ся, дуже мало пробує розвязувати суперечности, які подибуємо дуже часто в жерелах; вкінцї занадто рівномірно поводить ся з актами, мемуарами і новою лїтературою. Моноґрафії Костомарова та Антоновича належать у автора до частїйших жерел. Правда, є дещо у автора ширше розведене у перве, але усе то вартости другорядної, як подробиці походів, наїзди і т. и.: що прим. у Антоновича (Останнї часи козацтва) подано у дописках, то у автора перенесено у текст. І синтетичні виводи автора теж не великий поступ, одні фалшиві, иньші односторонні, або навить пристрастні. Перейдїм зрештою до близшого обговореня поодиноких сторін праці, ідучи порядком.

Перша глава обіймає гетьманство Виговського. На того гетьмана дивить ся автор дуже неприхильно, навіть переходить у тім напрямі своїх попередників, прим. Костомарова. Д. Карачевський рад би назвати Виговського чимсь у роді Валенрода. На думку автора головним політичним мотивом гетьмана було се, що він постійно бачив перед собою приклад веселого безжурного життя польських панів і всіма своїми симпатиями тягнув ся до Польщі (ст. 4); сї симпатії скриває він облудою (ст. 10); політика його — се політика брехні й обману (ст. 65); він не міг уложити собі иньшого ідеала як аристократична република (ст. 5). Останнє твердженнє наївне, иньше придатне було-б більш у історичнім романї як у поважній студиї, де політичний напрям, і то не одиниці, не може бути виведений инакше, лиш як доконечний наслїдок дійсних обставин. Автор не бачить, що політика Виговського — се продовженє політики Хмельницького, він мабуть і не додумуєть ся, що підвалини під гадяцьку угоду поклав не хто иньший як сам таки Хмельницький не то вже своїм останнїм зворотом, але й цїлим напрямом 9-лїтньої боротьби; деякі скрупули у тім напрямі мав і автор, але збув їх дуже наївною для історика заміткою: „що б він (себто Хмельницький) зробив — Бог знає“ (ст. 1). Навіть отроєнє Богдана Поляками уважає автор правдоподібною річю (ст. 2).

За далеко завело-б нас, як би ми хотїли перечити ся з подібними гадками автора, скажемо хиба, що така клясифікация історичних осіб по симпатиям річ дуже ненаукова, тим більше, що жерела не дають основи до таких апріорних осудів. Нехай би був автор узяв під розвагу поступованя двох иньших значних козаків у час гетьманованя Виговського, а се Тетері і Богуна. Сам автор говорить, що Тетеря був прихильником згоди з Москвою, а Богун з Польщею (ст. 10). З того вже видно, що не лише аристократичні забаганки, прикривані облудою, грали ролю у політиці тодїшньої козацької старшини, але ще й иньші дещо глибші.

Автор, говорячи про гадяцьку угоду, говорить, що вона творила Велике Руське князївство, самого навить Виговського зове раз автор князем (sic!), мабуть не відомо авторови, що урядовий текст угоди не згадує нїчого про якенебудь князївство і згадка про се подибуєть ся лише у Єрлича. Справа ся не висьвітлена, але не годилось брати її так безкритично, як се зробив автор. Тимто гадки про реакцию при Чуднівській угоді (ст. 75) цїлком безосновні.

Автор усюди дуже виразно зазначує свою нехіть до тої старшини, що зближала ся як небудь до Польщі, а бачить щось лїпше у тих, що тягнули Україну в московські порядки. Чим польська культура і польський суспільний лад у тодїшнїх часах були поганїщі від московських, про се не стрічаємо нїчого певного у автора.

Як непримиренний автор до Польщі, так усюди клонить він голову перед політикою Москви: „вона виповняла свою історичну місію — приводила до єдности управи усї частини своєї держави“ (ст, 95). Подібні фрази про історичну місію подибуємо частійше, видно, що автор прихильник подібної теорії, а варта було як би автор був краще пояснив, що се він зове історичною місією.

Автор не любить Виговського і Тетері (гл. II), тож, природно, симпатичні йому противники сих гетьманів. Повстанє паволоцького полковника Івана Поповича хоче автор піднести до рівени якоїсь ідейно революції й надає йому цїлком демократичний характер. Він відкидає навить здогад жерел, що се повстанє було не без порозуміня з Сомком. Чому? Тому що про се не говорить сам Сомко в Актах Ю. і З. Росиї (!). Так само відкидає безосновно звістку Самовидця про порозуміне Поповича з Бруховецьким (ст. 104—110). Тимчасом, на нашу думку, дїяльність Поповича нїчим не показує своєї кращої сторони і він сам нїчим не рїжнить ся від Пушкарів, Бруховецьких, Ханенків і т. ин.

Як автор у подробицях некритичний, показує прим. оповіданє про здобутє Поповичом Паволочи, де забиває сандомирського воєводу Лисаковського, який цїлком не жив на сьвітї.

При згадцї про Бруховецького автор якимсь чином водить свої розуміня иньшою дорогою, бо зове його гідним суперником Тетері (ст. 111), немов би він не належав до того самого ряду „козацьких батьків“, як Пушкар, Попович і ин. Чи для оцїнки поодиноких із тих „батьків“ доволї сього, хто з ким має до дїла, з Польщею чи Москвою? У автора так воно виходить.

Д. Карачевський, розділяючи старшину безосновно на дві категорії: прихильників Польщі і прихильників народа, заходить инколи в немилу ситуацию що до оцїнювання поодиноких людей, і навіть у суперечности. Виговський був на його думку зрадник, Тетеря просто Лях, навіть без руських костей, але коли прийшлось авторови звести обох проти себе і пояснити смерть Виговського, старає ся він викрутити ся словами: „я не стану вичисляти причин“ і т. ин. А вже проста противорічність здогад автора, що Виговський міг стати провідником невдоволених мас народа проти Польщі та його повірника Тетері (ст. 121). При третїй главі додамо ще, що означенє смерти Тетері р. 1683 дуже сумнївної вартости (ст. 132).

Новий напрям козацької полїтики в руках Дорошенка мотивований ось якими словами: „Про союз із Польщею не могло бути й мови. За богато вчинено обопільних кривд, за глибока була пропасть межи демократичною Україною і шляхотською Річю посполитою, щоб ся остання

могла по людськи повести себе і жити з наново відданою їй Україною, з тими грубими „хлопами“. Прошу собі не думати, що се слова якого козака з XVII ст., ні, се погляд д. В. Карачевського!

Инакше розуміє про Москву. До неї, по словам автора, „інстинктовно стреміли як правобережці так і лівобережці“, але вона цілком розумно робила, що Дорошенка не прийняла на його умовах, бо се „значило вирікти ся своєї історичної місії“. „Концептовно“ — то правда, але чи й согласно з логікою?

Пункти договора Дорошенка з Туреччиною переказані безкритично, вони подекуди неймовірні, напр. пункт про верховну власть над турецькими військами на Україні, про обмежене Туреччини у зносинах із сусіднїми державами й ин. Питанє автентичности збуває автор словами: „по правді не знаємо, чи сї умови певні“...

Переговори і зносини Дорошенка не повні і не всюди ясні з причини, що автор не знає важних до того жерел, про що згадав я вже на початку.

З Ханенком автор у клопоті. Сеж прецінь представитель народа, „глибоко демократичного“ Запорожя, а входить з Польщею у таку згоду, до якої не зійшов ані Виговський ані Тетеря. Ханенко вийшов таки у автора „польською креатурою“. Але тим ще автор суперечности не відсунув. Видно, що до історії не можна приступати з позиченими шаблонами.

Кольонїзацийні стараня Польщі, головно Собєского, оцінює автор неприхильно. Чому? Мабуть колонїзация запустїлих околиць сама собою, без огляду на се, хто її веде, мусить бути з культурного боку поступом. Неприхильно мав її осудити сам український народ. Автор пише: „Народ не міг іти назад у сторону (?), на зазив польського уряду, недовірє до нього, зложене віками, було сильне у народї, инакше як під порукою свободи особистої, свободи сумлїня і свободи економічної... Сї стараня були невдатні“ (ст. 245—6). А зараз низше подибуємо: „Самійлович усякими способами старав ся перепиняти тому, щоб унїверсали (Собєского) мали успіх на лївім боцї. Ясно, що С-ич дуже бояв ся, щоб перехід не почав ся наново, а народ ждав нетерпеливо зазива на нове житє; тому ще король не вспів оголосити своїх унїверсалів, як С-ич видав свої, в яких переконував народ не вірити польським заманам... Але самими листами не ограничав ся. Він переслїдував усїх, хто лише хотїв іти на зазив короля. На березї Днїпра поставлено сторожі й їм наказано ловити утїкачів, з погрозою смерти тим, хто буде противитись“... (ст. 246—8).

Як се можна було писати одно побіч одного, се пояснить нам хиба сам автор.

Значну частину IV глави займає докладний образ полїсського козацтва. Се лїпша сторона моноґрафії д. Карачевського, але лише своєю докладностю, сама-ж собою має в моноґрафії другорядну вартість і дещо суперечне тенденциям автора.

Ми вже вище говорили, що автор нерівно судить козацьких дїячів. Некористний осуд дістав Виговський і Тетеря, дещо прихильнїйший був уже автор до Дорошенка, за те з цїлою симпатиєю обговорює автор дїяльність „козацького батька“ — Палїя (V гл.).

У своїх поглядах на особу білоцерківського полковника д. Карачевський не ориґінальний, він пішов слїдом Костомарова та Антоновича, але при тім зробив сьому поглядови лиху прислугу, бо занадто докладно описав дїяльність Палїя і при тім не в міру часто висказує свої симпатиї йому, що разом доводить читача до иньших думок. Постараємо ся підперти нашу гадку, тим більше, що на особу Палїя загально утвердив ся погляд, дїйсности не відповідний. Щоб з гори сказати про реальну вартість сїєї частини моноґрафії, зауважимо, що вона занадто близько стоїть до давньої праці д. Антоновича (Останні часи козацтва на Правобережі), і що до змісту і що до форми, аби її привитати з дуже великою радістю.

Ідеалїзуючи сильно Палїя, автор уживає ріжних красок і деякі з них говорять читачеви щось цїлком противне, як задумав автор. Вже з гори ставляючи Палїя на рівні з Іскрою, Самусем і Абазином і підсуваючи їм однакові полїтичні думки, змушує нас автор поневолї трохи холоднїйше дивитись на дїла „козацького батька“. „Люде сї взялись кольонїзувати пустиню, надіючи ся цїлому населеню дати козацький устрій, опісля підбивши ся у силу, відкинути цїлком вплив і власть Польщі та прилучитись до східньої України, ставши під притекцию московського царя“. Чи автор уважає такий полїтичний плян верхом мудрости? Чи у тих замислах Палїя „народ бачив персоніфікацию своїх бажань й ідеалів?“ Автору мабуть добре звістно, було се добре звістно й Палїєви, що Москва змагає як раз до чогось противного, ніж аби надати цїлому народови козацький устрій; докази на те дає історія лївого берега. Коли сьвітогляд Палїєвої полїтики був дїйсно такий, як подає автор, то представитель її — се нїякий национальний герой, але собі звичайний тїснолобий козак, прихильник химерної і цїлком некультурної волї, без нїякого ширшого национально-полїтичного погляду. Зрештою пригляньмо ся його дїлам близше.

Палїй дістав пустинні землї для кольонїзациї, але не залюднює їх зазивом селяи, як се чинила прим. Польща, але збирає коло себе „городових гуляк і всяку зволоч“ і робить із тих елєментів ядро свойого полка (ст. 281). Як бачимо, не дуже ідеально воно...

Широко розводить ся автор над питанєм, чому Палїй вибрав осередком своєї дїяльности Хвастів, а не що иньше. Після довгих виводів довідуємо ся, що тим хотїв він убити католицьку пропаґанду, яка лїт тому 40 мала тут свій центр (sic!). І автор дивуєть ся мудрости Палїя і собою вдоволений, що зрозумів сю мудрість, а ми дивуємо ся який хід гадок у автора... А найважнїйша причина, аби бути близько Білої Церкви і Київа, не промовляє уже авторови до серця.

Народ згодом горнув ся до Палїя, се зрозуміло, але звідки автор узяв звістку, що в Галичинї околицї Перемишля й Сянока цїлком опустїли і в деяких селах не можна було знайти нї одної населеної хати, що все пішло до Палїя (ст. 284)? У нотцї цитує автор розвітку Антоновича, але на дїлї там читаємо далеко инакше (Антонович, Останнї часи козацтва, ст. 68).

Принагідно, а властиво переробляючи проф. Антоновича, характеризує автор Мазепу тими самими словами, що й Антонович, хиба дещо підпущеними водою. Характеристика на мою думку хибна, вкажу лише на одно банальне повторюванє чужих поглядів без глибшого зрозуміня. „Він рішив ся здвигнути на Українї шляхотський стан і поставити його у такі відносини до народу, які були в Польщі". Що се значить? Як би Мазепа сам проти загального напряму рішив ся на такий прінцип політики, тодї треба-б його назвати ґенїяльним чоловіком. Таким він не був, бо цїлий хід української істориї ішов у тім напрямі, а заінавґуровав його не хто иньший як сам Богдан Хмельницький, продовжав Виговський, Тетеря, Юрій Хмельницький, Бруховецький, Самійлович, Мазепа, навіть Палїй, а вже найбільш таки росийський уряд.

Грабівничих походів Палїя на Татарів нїяк не можна вчислити до суспільних його сторін. Тими походами він викликував хиба набіги Татарів на свою територию і так псував дїло своїх рук. Мотивами сих походів Палїя було на думку автора лише бажанє зробити себе популярним серед народу (ст. 289).

Теж не вповні прихильно обговорює автор походи Палїя на шляхту волинську і полїсську. Він розказує, що козаки виганяли лише шляхту і робили се в добре зрозумілім національнім інтересї, а таки зараз опісля наводить приклади сеї дїяльности: тут змушують селян переходити у Хвастівщину, тут накладають окуп на міщан, там цїлі села обернули в пустиню і т. ин.

Авторови було якось нїяково з тими прикладами і він додає: „Природно, що шляхтї по утратї маєтків, не полишалось нїчого більше, як вибирати ся з краю. Територия сих маєтків могла прийти під власть Палїя, і таким способом цїль його осягалась" (ст. 293). Таким способом можна-б виправдати і походи Батия.

Певно, годі прикладати в історії до поодиноких подій якусь безоглядну етичну міру, але нїякому історикови не вільно теж подавати сї події краще, як вони дїйсно були, тому годі получити з культурною роботою участь Палїя у шляхотських ворожнечах (ст. 294 — 295), а вже просто немило вражає пояснене автора, чому Палїй жив у згоді з вельможами, а грабив просту шляхту. Як би Палїй був дїйсно такий, як хоче автор, то конче мусїв би чинити на оборот.

Щож натомість того ставив Палїй у своїй землї? З одної події, де козаки побили польського каптурового судю і понищили всї судові акти, кричучи: „Бийте Ляхів, нехай не їздять на суди, наш тут козацький суд!“ — виключно, кажу, з сеї події доходить д. Карачевський до твердженя: „Виганяючи шляхту, Палїй зараз старав ся знищити усї слїди того суспільного ладу, що був утворений Польщею, знищити увесь правний устрій, замінивши судом козацької ради“ (ст. 299). Се вже куріоз!

Не можна назвати нїчим анї ідеальним анї геройським се вічне допрошуване Палїя бути під царською рукою, навіть тоді, коли його становище було цїлком певне і справа кольонїзациї була далеко від кінця. Не треба бути нїчиїм сторонником, щоб видати осуд: Палїй не мав нїякого полїтичного хисту.

Ми вже раз говорили, що автор не дуже сумлїнний, коли наводить жерела. Се можна ствердити і при описи події з Дружкевичом над Днїстром, що на дїлї показуєть ся меньше побідно для Палїя, як описує автор[1]).

Рік 1702, боротьба Польщі із Швецией були на думку автора дуже догідною порою для Палїя. „Він зрозумів, що саме тепер настав догідний час виповнити свій плян: вигнати цїлком шляхту із української землї, розширити козацький устрій на цїлу людність і вповнї віддїлити сей край від Рїчи Посполитої“ (ст. 318). І як би на доказ успіхів сеї дїяльности наводить слова Лукянова про Палїєву „безпорточну голитьбу.“ Дальше додає: „На нещастє ми не мали нїякого матеріялу для вироблення собі гадки про внутрішнїй побут володїнь Палїя, що так прекрасно припали до поглядів і смаку народа“ (ст. 319). Як раз недостача жерел не повинна давати автору права уживати стільки загальних фраз, про народнї погляди, козацький, демократичний устрій і т. ин. Що більше недостача жерел повинна-б авторови звернути гадку у противний бік і покласти перед ним сумнїв: а може Палїй таки нїчого не умів збудовати... Такі сумнївн можуть виступати на кождім

[1]) Мабуть автор не знає добре польської мови, бо слова armatę odebrać usiłował переклав словами: захватилъ артиллерію (ст. 307, пор. Grabowski, Staroz. pol. II, 532).

кроцї. Про сю ідеальність Палія має, на погляд автора, говорити ще й сам склад його сторонників: єсть там селяне, міщане, духовенство і — шляхта; ся шляхта належала до низшої шляхотської верстви. Тепер ми спитаємо автора, як він поясняє собі diese Zwiespalt der Natur? Палій прихильник вельмож; Палій нищить, виганяє просту шляхту для ідеалу; Палієви помічна проста шляхта мабуть також для ідеалу; Палій в найкращій дружбі з ополяченим Братковським, і Палій — народній ідеал!?

Остаточно, се не одиноке місце дивних льоґічних ельокубрацій автора. Говорячи про поведенє Самуся, приводить д. Карачевський його відповідь Полякам на домаганє положити зброю: „Ми тодї будемо прихильні королеви і Річи Посполитій, як у нас по всій Українї не буде лядської ноги". І певно нїхто не догадував би ся, яку конклюзию виведе автор із тих слів! Вона така: „Вже ся одна відповідь доказує, що головну ролю у тім повстаню грав Палій, хоча сам і не зачинав його і старав ся відвести від себе підозрінє в участи" (ст. 325).

Не-вже-ж, що цїлком несподївано? Ми не хочемо перечити, що Палій був душею сього повстання, але й нїяк не можемо дозволити на таку дивну дедукцию.

Коли хочемо повстаню 1702 р. придати якийсь ідейний характер, то дуже тяжко прийдеть ся нам зрозуміти його форму, особливо розділ на поодинокі ватаги, які запускають ся за здобичею туди, де нї Палій, нї Самусь не думали воскрешати „козацького" ладу. Нїяк теж не можна прирівнювати сих рухів до повстаня 1648 р., вони анї так масові, анї так інтензивні, і далеко їм до того ідейного підкладу, що зродив рухи 1648 р.

Коли читаємо про поодинокі моменти сих рухів, дивно нас знову вражають слова д. Карачевського: „Таким способом, ми видимо, цїль Палія була до певної міри здобута; воєводства Київське, Брацлавське і все Подільє були в руках козаків і пани всюди були вигнані" (ст. 334). Чому автор не поставив собі тут питанє, чи сї землї були теж у руках Палія? Аж се, думаю, була-б цїль здобута і Палій був би — полїтик. Без того не видно анї крихітки якоїсь його заслуги, окрім того, що взяв Білу Церков. Широку „безурядицю", як сам зове автор, розвели не його козаки, але Самусеві.

Д. Карачевський не вважав чомусь потрібним близше обговорити справу обвинувачуваня Палія Мазепою у зносинах з Швецией через Любомірского, хоч се було-б дуже інтересно. Чи може тому поминув се автор, що й д. Антонович про се не говорить?... Шан. автор останнїх часів козацтва положив хоч коло слова „зрада" знак запита (?) і тим почасти піддав читачеви напрям у гадках про те, чи закиди сї дійстні

чи видумані. Д. Карачевський не то не ставить знаку, але й не пробує навіть доторкнутись питаня дійстности сієї справи.

Як супроти того усього виходить Семен Палій? Автор, ідучи за своїми попередниками, виходить при осуді його діяльности від народньої поезиї та per fas et nefas убирає Палія у се убранє, яке уткала йому народня фантазия за довгі десятки років. Мабуть відомо автору, що в Галичинї співаєть ся ще велика сила пісень про карпатських опришків і всї вони ідеально крашать своїх героїв, але таки годї, щоб історик дивив ся на них крізь очи теперішньої народньої уяви. Значить ся, при обговорюваню історичних подій ми мусимо виходити від найпевнїйших жерел, без попереднього, на психольоґічних вражінях симпатиї та антипатиї опертого погляду. Безсторонний читач при самій моноґрафії д. Карачевського, опираючись на сей фактичний материял, який тут поданий, мусить прийти до льоґічного висновку: Палій був добрий провідник козацтва проти Татар, без великих панських забаганок, але при тім чоловік малих здібностей, без нїякого ширшого национально-полїтичного сьвітогляду, без нїякого зрозуміня суспільних обставин, і без цїли у тім напрямі, партикулярний ворохобник, приклонник вельмож, без дрібки самостїйности, що лише умів жебрати царської ласки взяти його під „високу руку“, дїло кольонїзациї вів без пляну і напряму і без виразної цїли. Що до полїтично-национального сьвітогляду стоїть він далеко поза Хмельницьким, Дорошенком, а навіть Мазепою, зближаєть ся найбільш до провідників козацтва перед 1648 р. Остаточно Палій, як остаточно дуже богато з істориї козацтва, жде ще свойого історика.

Д. Карачевський дає нагоду нам ще порушити одну справу, а се змаганє висвободити селян із піддянства. Він згадує про проголошене такої волї за Палія (ст. 323) і бере її без застережень. Правда, у XVII ст. були у Польщі нові загальні погляди (принесені з Нїмеччини) про рівність усїх людей і про певну неоправданість, головно з релїґійного боку, неволї, одначе поважно прикласти сих гадок до полїтичних змагань не зважував ся нїхто, бо се вже виходило поза рами тодїшнього суспільного сьвітогляду. Специяльно на Українї уживано дуже часто поклику: „вічна свобода“, а особливо виразно за Хмельнищини, опісля кидали межи народ сї гадки усї противники старшини, що хотїли опиратись на масах. Одначе поважно, в повнім значіню покликів сих нїхто не брав і остаточно проти усяких змагань селяне були вповнї закріпощені.

В кінцї звернемо увагу ще на один погляд д. Карачевського. Він застановляєть ся над тим, чому козацтво упало, особливо чому воно етично стояло так низько, як се описує Величко (II, 36). Автор одначе не вдоволений поясненєм Костомарова, основанім на ґеоґрафічнім положіню та на міждержавних полїтичних подіях, і виводить свій погляд на

иньшу далеко важнїйшу причину розпаду козацтва, а се розбрат козацтва з народом (ст. 106). Безперечно, є в тім правда, але її треба инакше поставити, а се: причина розладу козацтва лежить у відносинах сього козацтва до народа. Поодинокі погляди д. Карачевського на сю справу могли-б викликати дуже широку полеміку, бо єсть там гадки без великої історичної основи. Ширше розводитись остаточно над сим не будемо, бо праця д. Карачевського не може мати великих виглядів на те, щоб своїми поглядами здобула собі яке небудь тревалїйше горожанство в науцї. *С. Томашівський.*

Fr. Rawita Gawroński — Filip Orlik, jako hetman kozacki (Biblioteka Warszawska, 1899, IX стор. 389—419).

З особою Орлика, незвичайно інтересною в історії політичних ідей на Украйні — стрічаємось в літературі доволї рідко — не тому, щоб дїяльність Орлика переплила непримітно в течиї подій істориї Украйни, як радше з браку відповідних материялів. Причиною сього було передовсїм на скрізь авантурниче, хоч повне змісту житє спадкоємця останніх змагань Мазепи. Ми досї мусїли вдоволятись як одиноким основнїйшим твором про дїяльність Орлика моноґрафією Костомарова „Мазепа и Мазепинцы", де на тлї сучасних подій на Украйні виразно малює ся особа Орлика з його характером та задушевними мріями добути кращу долю для своєї вітчини. Останніми часами прибула нова моноґрафія — праця д. Равіти Ґавроньского під висше наведеним титулом. Але замість сподіваної студиї ми дістали тут так сказати-б фраґмент Орликової біоґрафії. Вправдї автор застерігає ся, що в сій хвили не мав наміру близше застановляти ся над тогочасною політикою Украйни, її прикметами та останніми результатами, бо думає говорити тільки про чоловіка, що пішов слїдами Мазепи, не годив ся з давним ладом та був спадкоємцем сеї нестїйности поглядів і стремлїня, „що було прикметою всїх змагань козаків в боротьбах польсько-козацького периоду" — та все-ж таки по зазначеній програмі можна було чогось більше надїятись. Коли пишеть ся про чоловіка, що в европейській політиці підтримовав довгі лїта питанне автономії Украйни, праця повинна бути більш серіозною. Відкритий д. Ґавроньским в бібліотеці Чарториських в Кракові новий материял — дневник Орлика давав до сього гарну спромогу — на жаль, не зовсїм використану ш. автором. Скільки звістно з праці д. Ґавроньского, дневник містить в собі богато даних для дїяльности Орлика й проясняє його цікаві дипльоматичні зносини з европейськими державами для сформованя коалїциї проти Росиї, що від часу боротьби під Полтавою ломала консеквентно крок за кроком автономічний лад на Украйні: европейська війна звернена в першій лїнії проти Росиї, помогла-б Украйнцям скинути

ненависну опіку російського правительства, зломати завязки чужого ладу й незнаного досі на Україні абсолютизму. Відповідно використаний дневник Орлика міг би дати дуже богато інтересного, але автор не дав нам сього.

Переповідаючи зміст дневника, ш. автор попереджає оповіданнє кількома замітками про проби Москви обмежити власть українських гетьманів після 1709 р., а почавши від другого відділу особа Орлика становить головну основу праці; на кількох сторонах автор оповідає коротко молоді літа й пізнійшу карієру Орлика, але тут найвиразнійше проявив ся ділєтантизм праці д. Ґавроньского. Автор не задав собі труду заглянути хочби й в сю невеличку літературу, яка істнує про його героя а, в першій лінії в моноґрафію Костомарова „Мазепа и Мазепинцы". Тому карієра Орлика як ґенерального писаря при боці Мазепи — час обопільного впливу гетьмана на писаря і противно, пройшов в праці без слїду.

Основнійше оброблені літа по 1720 р. Тодї Орлик кидає Швецию й виїзджає на полудне з капітаном de Çloirs і сином Григорием, щоби зближитись до Запорожа. З сеї хвилї зазначає ся зміна в його політиці, бо вважаючи справу Лещиньского програною він старає ся зблизити до Августа за посередництвом шведського короля. Довший час перебуває він у Вроцлаві в небезпечности стратити свободу під напором російського посла Ягужічьского. Потім усе в товаристві капітана de Cloirs перебуває вХотинї, звідки знов веде свою акцию. Далї довгий час бачимо його в Серезї, а після в Тесальонїці.

Чотири роки тревала вже ся мандрівка без певного завтра. В сьому часї знов Орлик зближає ся до Лещинського, а сей порушає його справу на французькім дворі й представляє Анґлії й Голяндиї, як сильно могла-б захитати становище Росиї українська революция. Але Орлик ще з Лещинським політикує й чекає аж вияснить ся ситуация, хоч зносин з ним не зриває — противно подає йому навіть ради, потрібні для того, аби розвести революцию на Україні. Але при тім усім тратить Орлик чим раз більше надію на усьпіхи своєї справи — видно се з його змагань зблизитись до Росиї. Сильно вплинуло на се невідрадне положенє материяльне його родини та смерть доньки Анастазиї виданої за ґенерала Штенерлїхта.

Від р. 1729 починає ся живіща кореспонденция Орлика з Лещиньским. За посередництвом сього останнього вислало французьке правительство Орликового сина, Григорія в Туреччину з тайною місиєю попирати справу свого батька, посередно — самого Лещиньского. Але пертрактациї тягли ся поволи й до нїчого путнього не довели, не вважаючи на хвилевий проблиск кращої надії, коли 1732 р. Турція

хотїла виповісти війну Нїмеччинї й до сього потребовала помочи Орлика.

На сьому місци кінчить ся Орликовий дневник, тут теж кінчить ся праця д. Ґавроньского, і вся дальша дїяльність Орлика поминена ш. автором як річ малої ваги — не варта, щоб на неї звернути увагу, бо дїяльна участь Орлика „в козацьких авантурах на Украïнї (по смерти Августа III) не принесла жадного позитивного результату ні козакам ні йому самому, ні Украïнї ні річи-посполитій.“. Чи сей арґумент оправдує гадку ш. автора? *О. Целевич.*

Д. В. — Кіевскій митрополитъ Рафаилъ Заборовскій и его мѣры къ исправленію духовенства (Кіевская Старина 1899, III ст. 397–423).

Коротенька статя д. Д. В., написана на підставі розпоряджень митрополита Заборовського і актів київської консисторії, інтересна тим, що кидає сьвітло на стан тодїшнього українського духовенства і взагалї — суспільности. Згадавши коротко про загальне значінє Рафаїла Заборовського для української церкви, про його заслуги на поли просьвіти взагалї, а особливо про його стараня коло розвою могилянської академії, що таки стала називатись Могило-Заборовською, — в дальшім змістї статї автор наводить майже виключно самі виривки з митрополичих „указів“, шкода тільки, що „для вигоди читачів“ він перекладає їх на „сучасну (мову росийську), задержуючи тільки найбільш характерні вираженя“; в науковім видавництві така переміна зовсїм непотрібна, а навіть відбирає статї багато інтересу.

Свій огляд митрополичих грамот автор веде хронольоґічно, зачинаючи від 1731 р. — року вступленя на катедру Заборовського.

Найбільш вражала митрополита темнота тогочасного сїльського духовенства, його користолюбність, піянство і недбалість в сповнюваню своїх обовязків. Про стан просьвіти тодїшніх сьвященників дає поняте грамота Рафаїла Заборовського, де він наказуючи протопопам присилати кандидатів до висьвячуваня на дияконів, ставить як умову, щоб кандидати приїздили на висьвященє аж тоді, коли навчать ся добре букваря і катехізму, аби в консисторії перед висьвяченєм не було з ними клопоту. Против користолюбности і піянства виступав він часто і дуже остро, страшачи за непослух ріжними карами, а характерне і се, що між карами згадують ся не рідко і кари на тїлї. Часто стрічають ся в грамотах упімненя протопопам за недбальство в виконуваню митрополичих наказів: згадуєть ся часто, що ті накази протопопи збували мовчанєм, а коли і виповнювали їх, то тільки з разу.

Митрополичі грамоти нормують також вибір сьвященників на опорожнені місця і остро виступають против придавненого звичаю уважати парафію за дїдичну власність в родині сьвященника, хоч і не противлять ся в засадї тому, щоби на парафії наступав син або зять по батькови, але тільки тодї, коли покажеть ся до того відповідний. *М. Г—а.*

С. Т. Голубевъ — Къ исторіи Кіевской Трехсвятительской церкви за вторую половину XVII столѣтія. (Труды кіев. дух. акад. 1899, I, ст. 105—142).

Відомий автор студиї „Кіевскій митрополитъ Петро Могила и его сподвижники", розшукуючи до своїх тем материяли в усяких архивах, має звичай робити собі уваги з нагоди всїляких документів, що йно припадають до рук, хоч стоять в досить далекім звязку з головними його темами; на підставі сих уваг утворяють ся дрібні статї й подають ся до друку. Часом буває, що в таких замітках годї шукати чого небудь справдї цїкавого й нового, буває й так, що теж саме, потрохи переїначене, з'являєть ся майже заразом в кількох часописях і виданнях; але проте, завдяки авторитету автора й живому викладу, сї замітки охоче приймають ся до друку й ваблять до себе читачів. От і ся висше згадана статя має також випадковий характер. Головним чином вона розвязує питанне, до якого часу й року треба подавати реставроване після пожежі Трехсвятительської церкви в Київі: чи до 1695 р. (як думали до сеї пори археольоґи), чи до 1707 р. Автор доводить останнє: він порівнює сьвідоцтва раннїйших археольоґів (Максимович, преосьв. Евгенїй, Лебединцев), подає відомости з архиву мін. загран. справ і дословно цитує документ що до сього (про який знав і Лебединцев), вважаючи сю цитату за дуже важну. З тим разом автор заводить річ про те, де стояла давня церква св. Катерини, та містить її коло Софійської катедри, чому доказів твердих не подає; далї займає питанне, чи можна прикласти давні згадки про Андреєвську і Воздвиженську до одної церкви тільки під двома різними назвами; він згожуєть ся на се, вбачаючи в другій назві лиш вказівку на окремий приділ до Андреєвської церкви, спорудженій московським воєводою Бутурлїним... Окрім того ведеть ся річ про Михайлівський манастир мужеський та женський. Взагалї вся отся статя д. Голубєва містить досить слабо звязаний конґльомерат документів, заміток, здогадів і т. и. Нарештї треба зауважити, що до сеї замітки додано фототипію з пляну 1688 р. тої частини Києва, де стояли: Михайлівський мужеський манастир з державними магазинами при боцї й манастир женський. Для дослїдників київської типоґрафії й церковної археольоґії сей плян може мати певний інтерес. *С. Г.*

В. П. Горленко — Украинскія были. Описанія и замѣтки, К., 1899, ст. 168.

Книжка д. Горленка містить в собі одинадцять нарисів з української минувшости, обчислених очевидно на широкий загал публіки, з метою популяризовати серед неї історичні відомости, бо як докірливо завважає автор, „ученые наши чаще всего пишутъ сухо и блѣдно, отожествляя серьезность съ тяжеловѣсностью, а ученость со скукой“ (стор. 6). Хоч докір сей не можна уважати цілком справедливим і тим виправдувати „большую публику“ за те, що вона не читає наукових праць (не всі-ж бо справді наукові твори написано „сухо и блѣдно“), а все-ж занадто добре відомий той факт, що наші так звані осьвічені верстви справді вельми мало обзнайомлені з рідною історією. Се залежить по части від загальної байдужности до історії взагалі і разом з тим до рідної історії, що останніми часами опановала суспільність поруч з зацікавленем до економічних питань, а по части і від неприступности деяких сучасних історичних творів, дрібязкових по змісту і невдатних по формі, що подають здебільшого самий лишень сировий материял, часто без загальних виводів та ясної провідної думки. Тим то такі праці, як „Украинскія были“ д. Горленка, де історичні відомости подано в легкій, популярній, всім більш-меньш приступній формі, не можуть бути зайвими, бо для певної частини нашої інтеліґенциї вони більш користні, ніж поважні історичні праці. На нашу думку, такі популярні начерки можуть де кого заохотити до дальшого студіованя цілком наукових творів. Нам тільки здає ся, що д. Горленко занадто вже надуживає свій нахил до популярного викладу, надаючи перевагу формі над змістом: наприклад, начерк „бабушка Полуботкова“ — се просто таки белєтристичне оповіданнє, хоч написане, як видно, на підставі історичних джерел, на тлї справдешньої історично побутової події. Се вже гріх в другий бік, і се також не наука.

Що до самого змісту начерків д. Горленка, то він, загально беручи, досить цікавий і ріжнородний. Перед читачем проходять змальовані вправною тямущою рукою і відомі особи нашої історичної минувшини, як Димитрий Ростовський, Мелхиседек Яворський (начерк „Въ стародавней обители“), Теплов (начерк „Коварникъ“), і артисти Левицький і Боровиковський (начерки „Левицкій“ і „Боровиковскій“), і нїкому не знані; а все-ж цікаві типи з тієї „сїроми“, що творила своїм звичайним життєм з його смутком і радощами справжню історию, хоч і не лишила майже нїякого слїду в писаних джерелах, окрім хиба припадкових вказівок та натяків: до останньої категориї можна зачислити начерки — „Семейная драма въ военномъ поселеніи“, „Придворный бандуристъ въ бѣгахъ и бѣгуны отъ науки“, „Послѣдніе кобзари“, „Стихотворецъ

обыватель начала вѣка" і т. и. Особливо цікаві начерки про Левицького та Боровиковського, артистів кінця XVIII та початку XIX вв. Доля обох талановитих артистів вельми схожа: обох їх, Українців з роду, відірвано від рідного ґрунту; обидва понесли свої таланти і свій не абиякий хист артистичний до роскішного царського двору Катерини II, і хоч уславили ся своїми артистичними творами, та про те для своєї близшої вітчини, для свого рідного народу не зробили нїчого і не лишили нїякого слїду в його історії. Се типові особи тих історичних обставин, — вони тягнуть ся по части і до наших часів, — коли Українці несли свої таланти — одні на користь Московщині, иньші — Польщі, забуваючи про свою близшу вітчину. Кара історичної Немезиди не минула і сих обох артистів: людий вельми талановитих, що за иньших обставин стали-б красою рідного краю і народу, зовсїм не знають нащадки і память про їх живе серед невеличкого лишень гурту спеціялїстів

С. Є.

Ѳ. Кудринскій — Философъ безъ системы, Опытъ характеристики Григорія Саввича Сковороды (Київська Старина, 1898, кн. 1—3, ст. 35—63, 265—82, 436—57).

Автор збирає цїкавійші звістки про житє Сковороди, що характеризують українського фільозофа, та застановляє ся над його наукою. Ми застановимо ся тільки над сею другою половиною статї.

Що до характеристики фільософії Сковороди, то автор не годить ся з иньшими ученими, що хотять Сковороду підтягнути під якусь систему. Автор зачисляє його до еклєктиків. По його думцї Сковорода не підтягав свої науки під нїяку систему, а вчив відповідно до житя і настрою. В порівнаню до нинїшнїх фільософів автор підносить, що Сковорода не далеко зістав ся поза ними в науцї про рівновагу сьвіта зверхнього з внутрішнїм, але зістав ся поза ними в науцї про ідеал чоловіка на земли. Коли Сковорода виводить ідеал одиниці, то нинїшнї фільософи шукають ідеалів громади яко колєктивної одиниці. Тому автор називає науку Сковорода теорнєю еґоїзму супроти нинїшньої теорнї альтруїзму. З погляду релїґійного Сковорода був єретиком, бо відкидав чуда і толкував нераз раціоналїстично сьвяте письмо, хоч з другого боку вважав віру конче потрібною там, де розум не може сягнути. Також годить ся автор з тим поглядом, що наука Сковороди мала вплив на витворенє секти молоканів. Пісні Сковороди по думцї автора не мали артистичної стійности, але були популярними між национально-раціоналїстичними сектами. Вплив Сковороди мав бути дуже великий не лише між простими людьми, але і між поміщиками. Автор думає, що і Сковорода не був свобідний від самолюбства і бажав слави. Своєю ориґінальностию хотїв він

звернути на себе увагу, навіть мови в науці уживав ненародньої, хоч умів гарно говорити по українськи й уживав її в житю. Автор не падькає разом з иньшими над тим, що хвилї часу можуть прикрити Сковороду. По його думці годї ставити на педестал того, що в своїм часї не міг видвигнути високо свого знамени, але все таки називає Сковороду здоровою і відрадною появою свого часу. *С. Гн.*

Столѣтній юбилей Подольской Духовной Семинаріи 1798—1898, Камінець, 1899.

Ся ювілейна брошура скомпонована так, як звичайно компонують ся такі брошури: опись „торжества", історичні звістки, промови, говорені в ювілейний день, привитання та адреси, одержані в те сьвято. Зміст взагалї такий, що за для його не варто було-б звертати уваги на сю друковану памятку ювилею семинарії, як би межи сими невідмінними аксесуарами всякого ювилею не було де чого такого, що його варто було-б занотувати хоч коротенько — хоч певне не за його вартість. „Историческая Записка о Подольской Дух. Семинаріи" на нашу думку варта того, щоби дещо про неї сказати. Ся записка подає досить коротеньку історию (30 стор.) семинарії за цїлих сто років. Історія написана сухо, офіцияльно, без жадної докладности, в звичайнім обрусительнім напрямі. Перебігаючи її здаєть ся, ніби столїтнє житє сеї середньої духовної школи тілько тим і обмежовувалось, що в нїй було стільки то ректорів, що деяких із них наставлено архиреями, що кільком талановитим учням її дано після важну посаду, що в кінцї, семинарию протягом століття не раз реформували. Питання про внутрішнє житя школи, про саме шкільне дїло, про реформи автор перебігає дуже швидко, показуючи лише де-не-де, що у його було трохи джерел для більше докладної історії: автор не раз звертаєть ся то до семинарського архіву, то до архіву консисторії. От сими вказівками і обмежовуєть ся вартість історичної записки: знаємо принаймні, що джерел для історії семинарії хоч трошки та все таки є, і через те саме можемо чекати історії докладнїйшої, ніж яка подана в сїй історичній записцї. *Д. Я.*

Чтенія въ церковно-археологическомъ обществѣ, вып. II, К., 1899, ст. 108.

В сьому випуску „Чтеній" подано три реферати: „Дача Кіево-Братскаго монастыря Церковщина" П. Лашкарева, „О росписаніи стѣнъ и вообще объ украшеніи Кіевскаго Владимірскаго собора" й „Археологическая находка на хорахъ въ великой церкви Кіево-Печерской Лавры" обидва М. Петрова.

В своїому рефератї небіжчик проф Лашкарьов просліжує з історичного і церковно-археольоґічного боку історию урочища Церковщини. Воно лежить верст 20 від Поділя, за с. Пироговом, біля с. Лїсників. Сюди, як свідчить Патерик, часто удавав ся Ѳеодосїй Печерський, тут була і його печера. Церковщина лежить в дуже хорошому місцї, тим то тут ще з початку XVI в. вже знаходимо монастир „Святоє Пречистоє Гнилецкий". Сей Гнилецький монастир, або Гнилець, зразу належав до Софійського катедрального монастиря, потім (як відібрано було і Софійський і Видубицький монастирі від унїятів) до Видубицького, після секуляризациї монастирських маєтків (1786 р.) перейшов до скарбу, а в 30 рр. XIX в. його віддано Братському монастирю. По думцї референта, се місце було головним пунктом, звідки діставали київську глину, що була таким гарним материялом для будови; на сю думку наводить його аналїза назвиск сього монастиря Гнилець (Глинець) і Кальний луг (кал — глина). Від церкви, що колись стояла в сьому монастирі, нїчого не зісталось, навіть не можна зазначити її розмірів. Але-ж цегла, що лежить тут кругом, свідчить, що ся церква збудована ще в великокняжий период. Зруйновано було сю церкву мабуть 1416 або 1480 року.

Перший реферат проф. Петрова властиво належить до археольоґії: тут дуже деталїчно і докладно на підставі архива канцелярії київського ґенерал-ґубернатора говорить ся про те, як і через що протягалась будова Володимирського собору. Оцїнюючи з церковно-археольоґічного погляду розмальованнє стїн і взагалї орнаментацию Володимирського собору, д. Петров знаходить, що тут не витримано строго византїйського стиля, як того вимагав проєкт церковно-археольоґічного товариства київської духовної академиї. Найбільше винним у сїм, як і взагалї в тому, що так затягли ся роботи, проф. Петров уважає проф. Прахова, котрому було доручено нагляд отсих робіт, котрий і сам не хотїв доглянути за всїм так, як треба, і не умів найти собі потрібних співробітників.

В другому рефератї проф. Петров говорить про той, цїкавий з археольоґічного боку скарб, що знайшли робітники під підлогою на хорах великої Лаврівської церкви 26 листопада 1898 р. — Знайдено було в невеличкій пижі, що закривала ся чавунною дошкою, 4 оловяні посудини (дві круглі по $^1/_2$ відра і 2 четир. угл. по 1 відру) і одну деревяну (2 відра). Окрема комісия (проф. акад. Лашкарьов, Петров і Завитневич, чиновник ґен.-ґуберн. Новицький і польський нумизмат Віттиг) знайшла в сїй посудї 6184 монет і медалїв золотих (1 п. 26 ф. 50 золотн.) та 9895 срібних (16 п. $27^3/_4$ ф.). Найдавнїйша річ у всїй знахідцї се великий медальон (золотий) імп. Констанция та Констанса (IV в.), а найновїйша монета — Петра I (1702 р.) (золота). Більшість монет XVII в., меньше XVI в., рідко стрічають ся монети XV в.: Михайла Федоро-

вича (2 зол.), Олексія Михайл. (2 зол.), Софії, Івана і Петра Олексієвичів (1 зол.), чимало (232) тут є і західно-европ. талярів з московськими печатками XVII в., талярів, що звали ся ефимками. Польські монети ідуть від Стефана Батория аж до Яна Собєского. Серед медалів польських найбільшу вартість має велика золота медаль кн. Константина Константиновича Острожського, з його портретом. Серед західно-европ. монетами зустрічають ся монети австро угорські, городів германського союза, пруські, данські, шведські, італіянські, гішпанські, португальські, швайцарські і французькі. Сї гроші, по думці д. Петрова, потроху складались з податків, як про се сьвідчать реєстри податків 1636 і 1638 рр., що були знайдені разом з грошима. Коли Петро I 1706 р. зажадав від Лаври 20000 пуд. хлїба для війська, то лаврське начальство сховало свої гроші, бо боялось, що Петро і їх відбере. Коли Лавру було віддано до рук митрополита (1786 р.), то архим. Зосима Валькевич та соборні старцї, дуже незадоволені сим, не сказали нїчого новому архимандриту м. Самуїлу Мирославському про заховані гроші. Після смерти Валькевича і старців вже нїхто докладно не знав, де власне заховані гроші, тільки довго ще гомонїла чутка про якийсь скарб Мазепи. До реферату додано 5 таблиць, де дуже гарно відбиті в натуральній величині найголовнїйші монети та медалї. *В.*

Потебня А. А. — Изъ записокъ по русской грамматикѣ. III Объ измѣненіи значенія и замѣнахъ существительнаго, 1899, Харків, ст. V+663.

Третїй том „Изъ записокъ по русской грамматикѣ“ А. Потебнї, що його так давно сподївали ся, дякуючи заходам вдови небіжчика-професора нарештї побачив сьвіта. Рукопись, як каже М. В. Потебня, надруковано в такому виглядї, як він залишив ся по смерти професора, без жадних змін і поправок. Ся студия замикає в собі розвій основних поглядів II тому Записок і містить роздїли про характер абстрактности в іменниках якости, про іменники збірні, про початок категорий іменника, його атрібутивність і предікативність, про формальні прикмети конкретовости іменника, про апозіцию, про усунення підмету, про походженнє прикметників і їх згоду, про синонїми, про hendiadys, грамат. рід і т. и. Розвязуючи усї ті питання автор і в сьому творі, як і в давнїйших своїх працях, широко уживає порівняного методу і розвязує загальні проблеми язикознавства трохи чи не переважно на ґрунтї українського язика. З сього погляду названа книга може дати українським фільольоґам невичерпаний материял до студиования прикмет нашого язика, його сінтактичного ладу, законів стилїзациї і т. и. *Т.*

Владимiровъ, П. В. — Пятидесятилѣтіе „Мыслей объ исторіи русскаго языка". К., 1899, ст. 45.

Сей коротенький начерк подає огляд, чи красше легку характеристику важнїйших праць, що вийшли в Росиї по істориї росийської і украïнської мови за останні 50 лїт, і виклад поглядів, які мали росийські вчені на взаємини обох мов, а також опис рукопису „Румянцевская Лѣствица XII вѣка N 198". *T.*

Перетцъ В. Н. — Изъ исторіи пословицы, Спб., 1898, ст. 39.

Занотувавши ряд праць, що вийшли в Росиї в 1896 і 1897 рр. по студиюванню прислів і схарактеризувавши роботи д. Тимошенка і Сумцова на сїм полї, автор промовляє за потребою історичного студиювання прислівя, уважаючи, що таким способом буде можна видїлити з маси материяла, що підлягає аналїзови, не людові, а лїтературні прислівя і покаже ся змога відбудувати, хоч би і в загальних рисах, історию еволюциї прислівя. До сеї розправки додано збірничок польських прислів з рукопису 1726 року. *T.*

Видавництва й книжки, обговорені в бібліоґрафії сього тому:

Археологическая лѣтопись Южной Россіи, составлена подъ редакціей Н. Ф. Бѣляшевскаго, 1899.

Г. Ф. Герцбергъ — Исторія Византіи. Переводъ, примѣчанія и приложенія П. В. Безобразова, 1897.

А. Васильевъ - Славяне въ Греціи, 1898.

Книга для чтенія по исторіи среднихъ вѣковъ, составленная кружкомъ преподавателей подъ редакціей проф. П. Г. Виноградова, 1899.

Русская исторія съ древнѣйшихъ временъ до смутнаго времени. Сборникъ статей, изданный подъ редакціею В. Н. Сторожева, 1898.

А. С. Петрушевичъ — Лингвистическо-историческія изслѣдованія о начаткахъ города Львова и окрестностей его, 1897.

— О соборной богородичной церкви въ городѣ Галичѣ происходящей изъ первой половины XII столѣтія, 1899.

S. Kętrzyński — Gall-Anonim i jego kronika, 1899.

Galli Anonymi Chronicon recensuerunt Ludovicus Finkel et Stanislaus Kętrzyński, 1899.

Dr. Kazimierz Krotoski — Gall, scholastyk poznański i jego kronika, 1899.

А. И. Яцимирскій — Новыя данныя о Хожденіи архіепископа Антонія въ Царьградъ, 1899.

Памятники древне-русской церковно-учительной литературы. Выпускъ четвертый. Славяно-русскій Прологъ. Часть вторая подъ редакціею проф. А. И. Пономарева, 1898.

Акты литовской метрики, собраны проф. Ѳ. И. Леонтовичемъ, т. I, в. 1 і 2, 1897.

Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie, wydane przez Bronisława Gorczaka, т. V, 1897.

Acta Tomiciana, tomus X, 1899.

Памятники изданные кіевскою комисіею для разбора древнихъ актовъ, I—III, 1898.

Josephi Bartholomaei Zimorowicz opera, quibus res gestae urbis Leopolis illustrantur, edidit Dr. Cornelius Heck, 1899.

С. Л. Пташицкій — Князья Пузыны, историко-генеалогическіе матеріалы, 1899

С. Голубевъ — Неизвѣстное полемическое сочиненіе противъ папскихъ притязаній въ Юго западной Россіи, 1899.

В. В. Волкъ-Карачевскій — Борьба Польши съ козачествомъ во второй половинѣ XVII и началѣ XVIII вѣка, 1899.

Fr. Rawita Gawroński — Filip Orlik, jako hetman kozacki, 1899.

Д. В. — Кіевскій митрополитъ Рафаилъ Заборовскій и его мѣры къ исправленію духовенства, 1899.

С. Т. Голубевъ — Къ исторіи Кіевской Трехсвятительской церкви за вторую половину XVII столѣтія, 1899.

В. П. Горленко — Украинскія были, 1899.

Ѳ. Кудринскій — Философъ безъ системы. Опытъ характеристики Григорія Саввича Сковороды, 1898.

Столѣтній юбилей Подольской Духовной Семинаріи, 1899.

Чтенія въ кіевскомъ церковно археологическомъ обществѣ, II, 1899.

Потебня А. А. — Изъ записокъ по русской грамматикѣ, т. III, 1899.

Владиміровъ, П. В. — Пятидесятилѣтіе „Мыслей объ исторіи русскаго языка“, 1899.

Перетцъ В. Н. — Изъ исторіи пословицы, 1898.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševśkyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyśkyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barvińskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivśkyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevśkyj's. Desiderata von M. Hruševśkyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovśkyj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanći", Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševśkyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyśkyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyśkyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševśkyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovśkyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševśkyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševśkyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuauischen Chronik, von M. Hruševśkyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyśkyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1 - 20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovśkyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Litthauen, von M. Hruševśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barvińskyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševśkyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševśkyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivśkyj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyśkyj 1- 42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivśkyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševśkyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyśkyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniažević, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševśkyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvińskyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniažević 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen wahrend der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševśkyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovśkyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševśkyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyćkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten", Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer", mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 95—200; 4 Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus" in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševśkyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilen Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševśkyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševśkyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheitigung, von S. Rudnyćkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševśkyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyćkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V, Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka Galizien) von M. Hruševškyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortzetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Fortzetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M, Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeischriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševškyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivškyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgetragen Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in den slavischen Sprachen, von A. Barvinškyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwickelung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedes vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovškyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratškyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars", ein altukrainisches Poem auf apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenškyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der *Ἀντίῤῥησις* (1599)? von Dr. C. Studynškyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühester ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Поодинокі томи „Записок" (I—XXII, XXV—XXX, XXXIII—IV, XXXVII) коштують 3 корони, т. XXIII—IV 5 кор., т. XXXI—II і XXXV—VI по 6 кор., комплет I—XX т. продаєть ся по 48 кор.; IX річник коштує 12 кор.

Preis einzelner Bände (I—XXII, XXV—XXX, XXXIII—IV, XXXVII) der Mittheilungen 3 Kronen., B. XXIII—IV 5 Kr., B. XXXI—II u. XXXV—VI à 6 Kr. B-de I—XX komplet kosten 48 Kr., IX Jahrgang kostet 12 Kr.

т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Монографії до історії України-Руси	1·50	зр.
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія великого князівства литовського	1·60	„
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	1·60	„
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	6·40	„
XIII. „ Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького	1·60	„
XIV—XVI. „ Руїна	4·20	„
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович Останні часи козачини на Правобережі	3·30	„
XIX Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	1·80	„
XX. Шульгин — Начерк Колії̈вщини	1·50	„
Калитовський Ом. Др. — Матеріяли до літератури апокрифічної	0·35	„
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	0·60	„
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович	0·30	„
Костомарів М. — Руська історія в житєписах ч. II і III по	0·30	„
Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу	0·30	„
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	3·50	„
„ Руська Правда	0·50	„
Левицький Ю. 1 і 2 падолиста 1848 р. у Львові (уряд. справозданнє)	0·30	„
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 8·00, повні річники 1899 — 8·00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих в попередніх книжках статей	6·00	„
Матеріяли до українсько-руської етнольогії т. I. (з численними рисунками і хромолітографіями	4·00	„
„ т. II. (містить I ч. монографії проф. Шухевича про Гуцулів, з численними ілюстрациями)	2·00	„
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	1·00	„
Огоновський Ом. Др. — Історія руської літератури т. II. 3 зр. т. III. 4 зр. т. IV	1·00	„
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	1·50	„
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	1·50	„
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	2·00	„
„ „ „ „ „ т. II. ч. I. Апокріфи новозавітні	2·50	„
Павлик М. — Про читальні	0·50	„
„ М. П. Драгоманов, єго ювілей, похорон, автобіогр. і спис творів	2·00	„
„ Якуб Іаватович	0·20	„
Партицький О. — Старинна історія Галичини	3·00	„
„ Словянська держава перед двома тисячами літ	0·10	„
„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	0·35	„
„ Скандинавщина в давній Руси	0·20	„
„ Слово о полку Ігоревім	0·80	„
„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім	1·40	„
Правнича часопись, річник IV—V по 3 зл., VI, VII — IX по	1·00	„
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	2·00	„
„ з р. 1878 1 зр., річн. XIII з доповненем	1·50	„
Рудницький С. — Нове жерело до історії Хмельницини	0·20	„
„ Козацько-польська війна 1625 р.	0·30	„
„ Українські козаки в 1625—1630 р.	0·50	„
„ Руські землї Польської Корони при кінцї XV в.	0·40	„
Рудавський С. — Твори т. 1—IV	2·00	„
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літ. діяльности	0·50	„
Стоцький С. — Буковинська Русь	1·20	„
Студинський К. Др. — Лїрники, студия	0·20	„
„ Пересторога, історично-літературна студия	1·00	„
Томашівський С. З житя галицько-руських соймиків 1648—1649 р.	0·35	„
„ Народнї рухи в Галицькій Руси 1648 р.	1·00	„
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	0·50	„
Уманець і Спілка — Словар росийсько-український т. I—IV	6·00	„
Учитель, орган Руского товариства педагогічного з р. 1890, 91, 92, 93, 94, 95 і 96 по	2·00	„

Франко І. Др. — Жіноча неволя в народних піснях	0·35 зр.
„ Нарис історії фільозофії	0·30 „
„ Наші коляди	0·20 „
„ Іван Вишенський	1·00 „
„ Про панщину і її знесенє 1848 р.	0·30 „
„ Хмельнищина 1648—9 р. в сучасних віршах	0·80 „
„ Слово о Лазаревѣ воскресеніи	0·25 „
„ Апокріфічне євангеліе Псевдо-Матвія	0·15 „
Целевич Ю. Др. — Істория Скиту Манявського	1·20 „
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	0·20 „
„ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	0·50 „
Шевченко Тарас — Кобзар, 4 томи з пересилкою	9·00 „
Шекспір — Драматичні твори, пер. Куліша т. I	1·00 „
„ Гамлєт, пер. Куліша	0·70 „
„ Приборкана гоструха, пер. Куліша	0·70 „
„ Макбет, пер. Куліша	0·80 „
Шурат Чернеча республика на Афонї	0·10 „
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студия	0·10 „

Літературно-Науковий Вістник виходить місячно книжками коло 12 арк., річна передплата 16 кор. = 8 руб. (при бандерольній пересилці). Кн. V—XII річника 1898, з додатком статей розпочатих друком у попереднїх книжках, 12 кор. = 6 руб.; річник 1899 цїлий 16 кор. = 8 руб. Адмінїстрация: Чарнецького 26.

Адреса Товариства: **Львів**, Чарнецького 26.
Adresse der Gesellschaft: **Lemberg**, Čarnecki-Gasse 26.

Всякі виплати для Товариства в Росиї приймає книгарня Кіевской Старини в Київі, Безаковська 14 (1 рубль = 1 ґульден = 2 корони).

ПЕРЕВІРЕНО